

СОДЕРЖАНИЕ

1. Общие положения	3
2. Определение содержания вступительных испытаний	3
3. Требования, проверяемые в ходе государственного экзамена	3
3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы	4
3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена	5
3.2.1. Современный кабардино-черкесский язык.....	5
3.2.2. История кабардино-черкесской литературы	11
3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена	44

1. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Формы и условия проведения вступительных испытаний определяются ученым советом высшего учебного заведения (факультета) и доводятся до сведения бакалавров не позднее чем за полгода до начала экзамена. Бакалавры обеспечиваются программами экзаменов, им создаются необходимые для подготовки условия, для желающих проводятся консультации.

Результаты вступительных испытаний определяются оценками «отлично», «хорошо», «удовлетворительно», «неудовлетворительно».

По результатам вступительных испытаний экзаменационная комиссия принимает решение о зачислении в магистратуру.

Программа вступительного экзамена включает ключевые теоретически и практически значимые вопросы по комплексам дисциплин, входящих в цикл общепрофессиональных дисциплин (ОПД) и дисциплин специализаций по направлению 45.03.01 – «Отечественная филология» (Кабардино-черкесский язык и литература).

2. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИСПЫТАНИЙ

Вступительный экзамен по отдельной дисциплине должен определять уровень усвоения бакалавром материала, предусмотренного учебной программой и охватывать все минимальное содержание данной дисциплины, установленное соответствующим государственным образовательным стандартом.

На вступительном экзамене по направлению бакалавры демонстрируют практическое владение кабардино-черкесским языком, историей языка, историей кабардино-черкесской литературы.

Ответ бакалавра должен подтвердить достаточно полное знание современного состояния языкознания, литературоведения, а также происхождение и основные этапы развития кабардино-черкесской литературы; определить место кабардино-черкесского языка и кабардино-черкесской литературы в структуре гуманитарного знания, умение владеть методами и приемами анализа литературного произведения, ориентироваться в литературном процессе.

3. ТРЕБОВАНИЯ, ПРОВЕРЯЕМЫЕ В ХОДЕ ВСТУПИТЕЛЬНОГО ИСПЫТАНИЯ

Бакалавр должен подтвердить:

- владение текстами литературных произведений и иметь представление о литературном процессе, владение основными методами языкового анализа;
- умение анализировать язык произведения художественной литературы, произведения кабардино-черкесской литературы;
- знание литературы и фольклора в их историческом развитии и современном состоянии, в сопряжении с историей и культурой народа;

- понимание закономерностей литературного процесса, художественного значения литературного произведения в связи с общественной ситуацией и культурой той или иной эпохи, определять художественное своеобразие произведений и творчества писателя в целом;
- владение основными методами литературоведческого анализа;
- владение методами информационного поиска;
- знание истории, современного состояния и перспектив избранной специальности.

3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы

Программа вступительного экзамена по направлению 45.04.01 – «Филология», «Адыгская филология» включает в себя ключевые и практически значимые вопросы по комплексу специальных дисциплин специализации Госстандарта.

3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена

3.2.1. СОВРЕМЕННЫЙ КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКИЙ ЯЗЫК

1. Иберийскэ-кавказскэ бзэ гупыр, абы хыхьэ бзэхэр. Бзэхэр шаугуэшым къагъэсэбэп историческэ-сравнительнэ методыр. Абхаз-адыгэ бзэ гупыр. Генеалогическэ, типологическэ классификацэхэм адыгэбзэм шиубыд увыпIэр.
2. Лексикологием иджыр, адыгэбзэхэр джа зэрыхуар. Адыгэбзэм и лекискэр. Адыгэбзэхэм я зэхуэдэ лекискэр, ададыгэбзэхэм къыщыхуа зэщхьэщыкIыныгъэхэр. Куэдрэ, мащIэрэ къагъэсэбэп псалъэхэр, щIэуэ бзэм къыхыхьа псалъэхэр, IэщIагъэм епха псалъэхэр, диалектхэм, говорхэм къагъэсэбэп псалъэхэр, омонимхэр, синонимхэр, антонимхэр, фразеологизмхэр.
3. НэгъуэщIыбзэм къыхэкIыу адыгэбзэм къыхыхьа псалъэхэр, абыхэм ягъуэта зэхуэжIыныгъэхэр.
4. Лексикографием зэрызиужьар. Адыгэбзэм иIэ псалъалъэхэр, ахэр зэрыхуа принципхэр. ЗэзыдзэкI псалъалъэхэр, орфографическэ псалъалъэхэр, псалъэгъэунэху, псалъалъэ къызэгъээзкIа, тхакIуэм и бзэм теухуа псалъалъэ, толковэ псалъалъэ.
5. Адыгэбзэм и макъзешэхэр. Ахэр къыхэгъэкIыным и тхыдэр. Макъзешэхэр зэрагуэш щIыкIэхэр: кIэщIхэр, укъуэдияхэр, къыщыхуэ щIыпIэр, къызэрыхуэ щIыкIэр. Макъзешэхэр къыщагъэсэбэп увыпIэхэр. Абыхэм теухуауэ еплъыкIэ щыIэхэр.
6. Макъ дэкIуашэхэр. Система щыIэхэр (троечная система смычных и парная система спирантов). Зи закъуэ макъхэр, макъ пIытIахэр, Iупэр хьурей хьууэ къэхуэ макъхэр. Фонетическэ зэхуэжIыныгъэхэр, ахэр къэзышэр
7. Лъабжьэм и структурэм ехьэлIауэ щыIэ еплъыкIэхэр. Н.Ф. Яковлевым и еплъыкIэр. Г.В. Рогава и школыр лъабжьэм зэреплъыр. А. Койперс лъабжьэр къызэрыхигъэкI щIыкIэр. Къумахуэ М. и еплъыкIэр.
8. Псалъэ лъэпкъыгъуэхэр, ахэр къызэрыхагъэкI признакхэр. Зи щхьэ хущыт псалъэ лъэпкъыгъуэхэр, зи щхьэ хущымыт псалъэ лъэпкъыгъуэхэр. Андрей бзэхэм къащхьэщыкIыу адыгэбзэм иIэ щхьэхуэныгъэхэр.
9. ЩыIэцIэм иIэ морфологическэ категориехэр. ЦIыху - мыщIыху классхэр, зэрагуэшыр, щхьэхуэныгъэ иIэхэр. Бжыгъэ категориер: закъуэ бжыгъэ, куэд бжыгъэ. Закъуэ бжыгъэм иту фIэкIа къамыгъэсэбэпхэр. Куэд бжыгъэм иту фIэкIа къамыгъэсэбэпхэр. «Презентатичнэ множество» жыхуаIэр, «общее число» жыхуаIэм иIэ щхьэхуэныгъэхэр, падежхэр, падежхэм къагъэлягъуэр, падеж кIэуххэм я къежьапIэр, абыхэм теухуауэ щыIэ еплъыкIэхэр. Белджылы-мыбелджылы категориер, ар склоненэм зэрепхар.
10. ПлъыфэцIэр, ар къызэрыхагъэкIыр, абы теухуауэ щыIэ еплъыкIэхэр, щытыкIэ къызэрыкI плъыфэцIэхэмрэ предметыр зыщыщ къэзыгъэлягъуэ плъыфэцIэмрэ, зэрызэщхьэщыкIыр. Зэлытыныгъэ степеныр.
11. Зэрабж, зэрагуэш, къутахуэ, кратнэ, зэрызэкIэлъыкIуэ бжыгъэцIэхэр.
12. БжэкIэм и системэ щыIэхэр: тIощIырыбжэ, пщIырыбжэ, тIощIырыбжэ-пщIырыбжэ. БжыгъэцIэхэр къызэрыхуэр, зэхуэжIыныгъэ яIэхэр.
13. Щхьэ цIэпапщIэхэр, абыхэм я склоненэм иIэ щхьэхуэныгъэхэр.
14. Зыгъэлягъуэ цIэпапщIэхэм я мыхьэнэр, я склоненэм иIэ щхьэхуэныгъэхэр. ЗэрыупщIэ, еигъэ, относительнэ, зыгъээж, мыхуэныгъэ, белджылыншагъэ цIэпапщIэхэр, я склоненэр.
15. Глаголыр зи щхьэ хущыт псалъэ лъэпкъыгъуэу зэрыщытыр, абы и мыхьэнэр, и грамматическэ щытыкIэ нэхьыщхьэхэр. Глагол лъэIэсхэмрэ глагол лъэмыIэсхэмрэ морфологиие и лъэныкъуэкIи синтаксис и лъэныкъуэкIи зэрызэщхьэщыкIыр. Зыщхьэ фIэкIа зимыIэ глагол лъэIэсхэр. Лабильнэ, стабильно конструкцэ зиIэ

- глаголхэр. ЩхьитI, щхьищ, зиIэ глаголхэр. ЩхьитI, щхьищ, зиIэ глаголхэр лъэIэсу кыыщыкIуэмрэ лъэмыIэсу кыыщыкIуэмрэ. Иверсивнэ конструкцэ зиIэ глаголхэр. Динамическэ, статическэ глаголхэр зэрызэщхьэщыкIыр. Финитнэ – инфинитнэ глаголхэр, ахэр зэрызэщхьэщыкIыр Глагол зыгъэзэжхэр. Глаголыр щхьэкIэ, бжыгъэ зэхьуэкIа зэрыхьур. Глаголым и зэманхэр. Наклоненэ категории.
16. Глаголхэм я кьэхьукIэ нэхьыщхьэхэр. Инфинитивыр, абы и формэр. Инфинитивыр щхьэкIэ, бжыгъэкIэ зэхьуэкIа зэрыхьур.
 17. ПричастиекIэ зэджэр. Причастием глагол щытыкIи пльыфэцIэ щытыкIи зэриIэр. Зылэжь причастиемрэ зэлэжь причастиемрэ зэрызэщхьэщыкIыр, абыхэм я кьэхьукIэр. Обстоятельственнэ причастиехэм я кьэхьукIэр. Причастиемрэ щхьэкIэ зэхьуэкIа зэрыхьур. Причастиемрэ зэманкIэ зэхьуэкIа зэрыхьур. Причастиемрэ падежкIэ, бжыгъэкIэ зэхьуэкIа зэрыхьур. Причастнэ оборотыр, ар псалъэухам кыызэрыщыкIуэр. Причастием и синтаксическэ кьалэнхэр.
 18. ДеепричастиекIэ зэджэр. Деепричастием глагол формэу щIалыгтэр. Наречием ещхьу деепричастием хэлъыр. Деепричастием кыызэрыхьур. Деепричастием и зэман формэхэр. Деепричастиемрэ щхьэкIэ, бжыгъэкIэ зэхьуэкIа зэрыхьур. Деепричастнэ оборотыр. Деепричастием псалъэухам зэрыхьуэр.
 19. Наречием и мыхьэнэр, и синтаксическэ кьалэнхэр. Я мыхьэнэ ельытакIэ наречиехэр зэрагуэш разрядхэр. Наречиехэр кыызэрыхьур. Наречиемрэ кызытекI псалъэ лъэпкыгъуэхэр. Наречиехэм я зэльытыныгъэ степенхэр.
 20. Послелогхэр, союзхэр, частицэхэр зи щхьэ хущымыт псалъэ лъэпкыгъуэу щIалыгтэр, кьагъэлыгъуэ мыхьэнэкIэ послелогхэр зэрызэщхьэщыкIыр, ахэр зыщIыгъу псалъэм епха зэрыхьур. Союзхэм я мыхьэнэр. Союзхэр зэрагуэшыр. Союз псалъэхэр. Частицэхэм мыхьэнэ лIэужьыгъуэ кыызэрагъэлыгъуэр.
 21. Междометиемрэ псалъэ лъэпкыгъуэ щхьэхуэу зэрыщытыр. Междометиехэм кьагъэлыгъуэ мыхьэнэхэр. Междометиехэм я тхыкIэр. Абыхэм я ужькIэ ягъуэу нагъыщэхэр.
 22. Синтаксисымрэ пунктуацэмрэ. Синтаксисым иджыр. Синтаксисымрэ морфологиемрэ зэрызэпыщIар. Псалъэ зэпхам яку дэль зэпыщIэныгъэхэр: зэкIуныгъэ, зегъэкIуныгъэ, егъэщIылыгъэ. Сочинительнэ, подчинительнэ псалъэ зэпхыкIэхэр. Псалъэ зэпхам яку дэль подчинительнэ зэпхыныгъэхэр кьэгъэлыгъуэ зэрыхьу Iэмалхэмрэ щIыкIэхэмрэ.
 23. Псалъэуха кыызэрыкIуэм и синтаксис. Псалъэ зэпхамрэ псалъэухамрэ зэрызэщхьэщыкIыр. Я мыхьэнэкIэ псалъэуха лIэужьыгъуэхэр: зэрагуатэ, зэрыупщIэ, хэлэтыкIа. Я структурэкIэ псалъэуха лIэужьыгъуэхэр. Пкыгъуэ нэхьыщхьытIри зиIэ псалъэухар. Псалъэухам и пкыгъуэ нэхьыщхьэхэр. Подлежащэу псалъэухам хэувэ псалъэ лъэпкыгъуэхэр. Сказуемэ лIэужьыгъуэхэр.
 24. Псалъэухам и пкыгъуэ етIуанэхэр. Прямой дополненэмрэ косвеннэ дополненэмрэ. Определенэр зищIысыр, апхуэдэу псалъэухам хэувэ псалъэ лъэпкыгъуэхэр. Приложенэ. Обстоятельствэхэр, ахэр сказуемэм епха зэрыхьур.
 25. Пкыгъуэ нэхьыщхьэу зы фIэкIа зимыIэ псалъэухахэр: щхьэ белджылы зиIэ, щхьэ мыбелджылы зиIэ, щхьэ зимыIэ, инфинитив псалъэуха, цIэиIуэ псалъэуха, эллиптическэ псалъэуха, псалъэуха иримыкыу.
 26. ЦIэ гъэпсыкIэмрэ причастнэ гъэпсыкIэмрэ зэрызэщхьэщыкIыр. Подлежащэм и формэм тещIыхьауэ псалъэухам и конструкцэхэр (номинативнэ, эргативнэ, индефинитнэ, инверсивнэ). Псалъэхэм псалъэухам щалэ зэкIэлъыкIуэкIэр (зэкIэлъыкIуэкIэ занщIэ, зэкIылыкIуэкIэ зэблэгъуэвыкIа). Осложненнэ псалъэухахэр, ахэр гъэгугъуа зыщI компонентхэр.
 27. Пкыгъуэ зэльэпкыгъуэ зыхэт псалъэухахэр: дополненэ зэльэпкыгъуэхэр, подлежащэ зэльэпкыгъуэхэр, сказуемэ зэльэпкыгъуэхэр, обстоятельство зэльэпкыгъуэхэр, определенэ зэльэпкыгъуэхэр.

28. Пкыгыгуэ пыщхэхукIа зыхэт псалъэухахэр. Определенэ пыщхэхукIа зыхэт псалъэухахэр зэригуэшыжыр. Обстоятельствэ пыщхэхукIа зыхэт псалъэухахэр зэригуэшыжыр.
29. Псалъэуха зэхэлъым и синтаксис. Псалъэуха зэхэлъ лIэужыгыгуэхэр. Псалъэуха зэхэлъ-зэгъусэIэ зэджэр, ахэр зэпха зэрыхъу союзхэр. Псалъэуха зэхэлъ-зэпхакIэ зэджэр. Псалъэуха пажэмрэ псалъэуха гуэдзэмрэ я зэпхыкIэр, ахэр зэрызэщхэщыкIыр. Псалъэуха гуэдзэу тIу е нэхьыбэ зыхэт псалъэуха зэхэлъ-зэпхэхэр. Союзыншэ псалъэуха зэхэлъхэр. Iыхьэ куэду зэхэт псалъэуха зэхэлъхэр: Iыхьэ куэду зэхэлъ псалъэуха зэхэлъ-зэгъусэ, Iыхьэ куэду зэхэлъ псалъэуха зэхэлъ-зэпха, Iыхьэ куэд зиIэ союзыншэ псалъэуха зэхэлъ. ЗэпхыкIэ зэмылIэужыгыгуэ зиIэ псалъэуха-зэхэлъхэр.
30. Псалъэуха зэхэлъым теухуауэ щыIэ еплъыкIэхэр.
31. Зэрызыхуагыазэ псалъэ, вводнэ псалъэ, вводнэ псалъэуха. Псалъэ занщIэрэ зэдзэкIарэ. Ахэр запятойкIэ кызырэхагыэкIыр. Псалъэуха пажэмрэ гуэдзэмрэ я зэхуакум запятой зэрагыэувыр. Псалъэухам и пкыгыгуэ зэльэпкыэгъухэм я кум запятой зэрышагыэув. Определенэ, обстоятельствэ пыщхэхукIахэм запятой зэрагыэув, точкитI, тире шагыэув хабзэхэр.
32. Адыгэбзэм и тхыдэр. Ар зэрызэфIэувар, тегъэщIапIэ хуэхьахэр. Ди бзэм зэхьуэкIыныгыэ игьуэтахэр (лекискэ, фонетикэ, морфологие, синтаксис и лъэныкIуэкIэ), ахэр кьэзышахэр. Литературэбзэм кыкIуа гьуэгуанэр, зэрызиужьар.
33. Адыгэбзэм иIэ диалектхэр, говорхэр кызырэыхьуар, кыщIэхьуа щхьэусыгыгуэр, диалектхэм, говорхэм я пщэдейр.

ОСНОВНАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Адыгское лингвокультурное пространство/Под редакцией З.Х. Бижева Нальчик, 2010.
 1. Апажев М.Л., Коков Дж.Н. Кабардино-черкесско-русский словарь. Нальчик, 2008.
 2. Апажэ М.Л., КӀуэКӀуэ Ж.Н. Адыгэ-урыс псалъальэ. Налшык, 2008.
 3. Афаунова А.А. Семантико-грамматический анализ междометий и звукоподражаний кабардино-черкесского языка. Нальчик: КБИГИ, 2012.
 4. Бозиева Н.Б., Езаова М.Ю., Хежева Л.Х. Методические рекомендации. Нальчик, 2008.
 5. Гишев Н.Т. Избранные труды по языкознанию. Майкоп, 2008.
 6. Джаурджий Хь.З., Дзасэжь Хь.Е. Адыгэбзэ, япэ Ӏыхьэ. Налшык, 2008.
 7. Жилетежев Х.Ч. Специфика собственных имен существительных в кабардино-черкесском языке. Нальчик: КБИГИ, 2009.
 8. Загаштоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
 9. Налло Заур. Адыгэ псалъэгъэпсахэр. Налшык, 2008.
 10. Табухов Х.К. Толковый русско-кабардино-черкесский словарь. Нальчик, 2008.
 11. Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2011.
 12. Таов Х.Т. Словарь диалектизмов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2011, с.1-70.
 13. Таов Х.Т., Батырова Л.Х. Адыгский календарь. Нальчик, 2011, с.1-44.
 14. Таов Х.Т., Езаова М.Ю., Хежева М.Р. Лингвистический анализ художественного текста. Нальчик, 2011, с. 1-51.
 15. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Адыгэхэм я бзэр зэлытауэ. Нальчик, 2008 г. с.1-160.
 16. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Сравнительная грамматика адыгских языков. Нальчик, 2008.
 17. Таов Х.Т., Хежева М.Р. Жьы хьуа псалъэхэр адыгэбзэхэм. Нальчик, 2012.
 18. Таов Х.Т., Хутежев З.Г., Шугушева Д.Х. Основы стилистики и культура речи. Нальчик, 2010.
 19. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2010. Т. I.
 20. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2012. Т. II.
 21. Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик: КБГУ, 2011.
 22. Хакуашев А.Х. Адыгское просветительство. Нальчик, 2009.
 23. Хутежев З.Г. Порядок слов в простом предложении кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2010, с.1-80.
 24. Шьыбзыхьуэ Хьэжмурат. Адыгэ псалъальэр бейщ. Черкесск, 2011.
 25. Шэрджэс Алий. Яхуэмыфащэу лъэныкъуэу едгъэза псалъэхэр (Адыгэ псалъэгъэнахуэм щӀыгъужьпхьэхэр). Налшык, 2009.

Дополнительная литература:

1. Адмони В.Г. Поэтика и действительность. Л., 2012.
2. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания. СПб., 2011.
3. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов). М., 2009.
4. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Екатеринбург, 2009.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М., 2011.
6. Бещтокъуэ Хьэбас Анэдэльхубзэм и псынащхьэ. Налшык, 2010.
7. Борисова Л.В., Метлюк А.А. Теоретическая фонетика. М., 2013.
8. Брандес М.П. Стилистика текста. М., 2011.
9. Валгина Н.С. Теория текста. М., 2012.
10. Джанджакова Е.В. Стилистика художественного текста. М., 2010.
11. Джаурджий Хь.З. Адыгэбзэ. Налшык, 2007.

12. Долинин К.А. Интерпретация текста. М., 2009.
13. Думанов Х.М. Краткий словарь этнографических терминов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2006.
14. Загаштоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
15. Кушхаунов А. В. Очерки истории зарубежной черкесской диаспоры. Нальчик, 2009.
16. Нало Заур Адыгэ псалъэгъэпсахэр. Налшык, 2009.
17. Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2006.
18. Торсуев Г.П. Проблемы теоретической фонетики и фонологии. – М., 2008.
19. Тураева З.Я. Лингвистика текста. М., 2012.
20. Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик, 2011.
21. Унатлоков В.Х. Диктантхэмрэ изложенэхэмрэ (темэкӀэ зэпыуда лэжыгъэхэмрэ сочиненэхэмрэ щӀыгъужауэ). Налшык: Эльбрус, 2013.
22. Языковое многообразие – главное и неповторимое богатство России / под общей ред. Артаменко О.И. Нальчик, 2012.

УПШЦГЭХЭР (Вопросы)

1. Къэбэрдейбзэр зыхыхэ бзэ быныр, ар зэрыгуэшар. Абхъаз-адыгэ бзэ гупым и кIуэцIкIэ зы бзэм псалгэ хэкIыу адрейм къишцтэныр къызыхэкIыр. Щапхъэхэр.
2. Адыгэбзэм и макъ дэкIуэшэхэр, ахэр зэрыгуэшар, системэ щыIэхэр. Макъхэм ехьэлIауэ щыIэ еплъыкIэхэр.
3. Макъзешэхэр, абыхэм характеристикэ етын, ахэр зыджахэр, еплъыкIэ щыIэхэр.
4. Лексикологиемрэ лексикографиемрэ яджыр, зэрызаужьар, щыIэ лэжыгъэхэр.
5. Псоми къагъэсэбэп лексикэр, профессиональнэ, диалект псалгэхэр, лексикэм зэрызиужьар, лексикэр джыным и мыхьэнэр.
6. ЦIэпапшцIэм иIэ разрядхэр, ахэр зэхъуэкIа зэрыхъухэр.
7. Псалгэ лъэпкъыгъуэхэр, ахэр къызэрыхагъэкI щыIкIэр.
8. Глагол лъэIэсхэмрэ глагол лъэмыIэсхэмрэ, ахэр синтаксис, морфологие и лъэныкъуэкIэ зэрызэщхъэщыкIыр.
9. Псалгэ зэпхам яку дэль зэпышцIэныгъэхэр, адыгэбзэхэм яIэ щхъэхуэныгъэхэр.
10. Псалгэухам и пкъыгъуэ нэхъышхъэхэр, абыхэм елытауэ еплъыкIэ щыIэхэр.
11. Псалгэухам и пкъыгъуэ етIуанэхэр, ахэр сказуемэм епха зэрыхъур, яIэ щхъэхуэныгъэхэр.
12. Деепричастиер, къызэрыхъу щыIкIэр, и грамматикэр.
13. Орфографьер зищIысыр и мыхьэнэр, абы и принцип нэхъышхъэхэр, ныкъусаныгъэ иIэхэр.
14. Псалгэуха зэхэль лIэужыгъуэхэр, псалгэуха зэхэльым ехьэлIауэ щыIэ еплъыкIэхэр.
15. Адыгэ лексикографьер, псалгальэ лIэужыгъуэу щыIэхэр, ахэр зэрыуха принципхэр.
16. Синтаксисым иджыр. Синтаксисымрэ морфологиемрэ зэрызэпышцIар, яку дэль зэпхыкIэхэр.
17. Падежхэм я мыхьэнэр, падеж системэм ехьэлIауэ щыIэ еплъыкIэхэр.
18. ЩытыкIэ къзыгъэлыагъуэ плъыфэцIэхэмрэ зыщыщ къызэрыкI плъыфэцIэхэмрэ, ахэр зэрызэщхъэщыкIыр, еплъыкIэ щыIэхэр.
19. ЩыIэцIэм и белджылы-мыбелджылы категориер, ар къэгъэлыэгъуа зэрыхъухэр, яIэ щхъэхуэныгъэхэр.
20. Адыгэбзэм и фонетикэм щекIуэкI фонетическэ хабзэ нэхъышхъэхэр, ахэр къэзышэхэр, зэпхар.
21. Динамическэ, статическэ глаголхэр, ахэр я мыхьэнэкIэ, морфологие и лъэныкъуэкIэ зэрызэщхъэщыкIыр.
22. Архаизмхэр, историзмхэр, псалгэщIэхэр. Абыхэм ягъэзащIэ къалэнхэр, ахэр къызэрагъэсэбэпыр, я мыхьэнэр.
23. Причастиер, разряд иIэхэр, къызэрыхъу щыIкIэр, зэхъуэкIыныгъэ иIэхэр.
24. Псалгэуха къызэрыкIуэм иIэ конструкцэхэр, ахэр зэрызэщхъэщыкIыр, яIэ модельхэр.
25. Псалгэ шэрыуэхэмрэ зэкIэщIэпч мыхъу псалгэ зэпышцIэхэмрэ лъэпкъ гупсысэр къызэрагъэлыагъуэр.
26. Зи щхъэ хушымыт псалгэ лъэпкъыгъуэхэр, абыхэм ягъэзащIэ къалэнхэр, къызэрыхагъэкI щыIкIэр.
27. Пкъыгъуэ зэльэпкъэгъуэ зыхэт псалгэухахэр, абыхэм я къэкIуэкIэр.
28. БжыгъэцIэхэм и разрядхэр, къагъэлыагъуэр, къызэрыхъу щыIкIэр, системэ щыIэхэр.
29. Наречиер, къызэрыхъу щыIкIэр, разряд иIэхэр.
30. Псалгэухам цагъэуэ нэгъышцэхэр, ахэр зэпхар.

3.2.2. АДЫГЭ (КЪЭБЭРДЕЙ-ШЭРДЖЭС) ЛИТЕРАТУРЭ / АДЫГСКАЯ (КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКАЯ) ЛИТЕРАТУРА

Адыгэ литературэр XIX лэщыгъуэм – XX лэщыгъуэм и пэщлэдзэхэм / Адыгская литература XIX – начала XX века

Хэзыгъэгуазэ. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэр курс щхьэхуэу еджапIэ нэхьыщхьэхэм зэрышаджыр, абы и мыхьэнэр, и мурад нэхьыщхьэр.

Литературэмрэ лъэпкъ IуэрыIуатэмрэ.

Художественнэ литературэмрэ гъуазджэмрэ (искусствэмрэ).

Адыгэ литературэр къызэрежыар, абы хэIыпIэ хуэхьуа щхьэусыгъуэхэр. Лъэпкъ литературэм и къуэпсхэм зышадз лъахэхэмрэ щэнхабзэхэмрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэм и тхыдэм и лъэхьэнэ нэхьыщхьэхэр: адыгэ литературэр XIX лэщыгъуэм – XX лэщыгъуэм и пэщлэдзэхэм (тхыбзэпэ усыгъэр, усакIуэ-джэгъуакIуэхэр; тхыбзэ литературэм и щлэдзапIэм, япэ адыгэ тхакIуэхэр; адыгэ узэщIакIуэхэр); къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лэщыгъуэм – XXI лэщыгъуэм и пэщлэдзэхэм (къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лэщыгъуэм и 20–50 гъэхэм; лъэпкъ литературэр 60–80 гъэхэм; литературэр 90 – XXI лэщыгъуэм и япэ ил'эсипщIым).

Литературэр социальнэ къэхьугъуэ зэрыщытыр: абы игъэзащIэ къалэнхэмрэ цIыхубэм и гъащIэм зэрыпыщIамрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэмрэ Урысей Федерацэм и лъэпкъыбэ литературэмрэ: зэщхьу яхэлымрэ зэрызэщхьэщыкIымрэ. Кавказ Ищхьэрэм щыпсэу лъэпкъхэм я литературэхэр: я ехьул'эныгъэхэмрэ къапэщыт къалэнхэмрэ. Лъэпкъ литературэхэм я зэпыщIэныгъэхэр: тэрмэш лэжыгъэр, абы пыщIа гугъуехьхэмрэ хэIыпIэхэмрэ.

Адыгэ литературэм и ехьул'эныгъэхэмрэ къыпэщыт къалэнхэмрэ.

Тхыбзэпэ лъэпкъ литературэ. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэр къэунэхуным щхьэусыгъуэ хуэхьуа тхыдэ-щэнхабзэ Iуэхугъуэхэр. Лъэпкъ литературэм и псыпэр ежъэным IуэрыIуатэр лъабжэ зэрыхуэхьуар, а Iуэхум урыс классикэ литературэмрэ къуэжIыпIэ лъэпкъхэм я художественнэ щэнхабзэ къулеймрэ зэрыхэлIыфIыхар.

IуэрыIуатэмрэ автор зиIэ усыгъэмрэ. Адыгэ усакIуэ-джэгъуакIуэхэм я усыгъэхэр IуэрыIуатэ усыгъэм къыхэзыгъэщхьэхукI нэщэнэхэр. Литературэр къежъэнымкIэ, зиузэщIынымкIэ абыхэм яIэ мыхьэнэр.

Автор (жъабзэ) усыгъэр тхыбзэ литературэм зэрыхуэкIуар. Лъэпкъ тхыбзэм и тхыдэр: япэ алыфбейхэмрэ ахэр зэхэзыл'хьахэмрэ. Щхьэзакъуэ алфбейхэмкIэ (Нэгумэ Ш., Берсей У., ХьэтIохьуощокъуэ Къ., Тамбий П., Цагъуэ Н., Дым I., ПащIэ Б., нэгъуэщIхэри) тхауэ къэна (художественнэ) тхыгъэхэр, ахэр иджырей лъэпкъ алфбеймкIэ тхыжыным (транслитерацэ) елэжъахэр, абы и мыхьэнэр.

Адыгэ литературэр къэунэхунымрэ зэтеувэнымрэ, IуэрыIуатэм къыдэкIуэу, хэIыпIэ хуэхьуа щэнхабзэ унэтIыныгъэхэр. Япэ адыгэ узэщIакIуэхэр: лъэпкъыр щIэныгъэм и гъуэгум тешэным, тхыбзэрэ литературэрэ къахузэгъэпэщыным ехьэлIауэ абыхэм зэфIагъэкIа лэжыгъэшхуэр.

УсакIуэ-джэгъуакIуэхэр. Таукъуэ Лъэпшыкъуэ. ДжэгъуакIуэм теухуа псалъэ. Тхыдэ къэхьугъэхэмрэ IуэрыIуатэмрэ. «Къэбэрдей жэщтеуэм и уэрэд». Уэрэдым и тхыдэр, и зэхэл'ыкIэр, и бзэр.

Абазэ Къамбот. ДжэгъуакIуэм теухуа псалъэ. ЩIагъыбзэ зыщIэлъ, ауан уэрэдхэмрэ усэхэмрэ. Абазэ Къ. и «Пхьэм и дауэр», «Дзыгъуэжыщым я пшыналъэ», «Къамбот и тхьэусыхэ», «Бызыгыжыым и усэ», «Къамбот и мэкъуауэгъухэр ауан ещI» усэхэр.

Агънокъуэ Лашэ. ДжэгъуакIуэм теухуа псалъэ. IуэрыIуатэмрэ автор усыгъэмрэ. Агънокъуэ Л. и усэхэр адрей усакIуэхэм я усыгъэхэм къазэрыщхьэщыкIыр. УсакIуэм и образ къэгъэщIыкIэр, и усэ гъэпсыкIэр, и бзэр.

Агънокъуэ Л. и усэ нэхьыфIхэр: «Шэрэдж», «КIэзонэжъ», «Ди нысэ фо», «Агънокъуэм цIыхубзхэм яхужилар», «Агънокъуэм л'эныгъэм хужилэгъар», «Агънокъуэм

нэпсым хужилар», «Агънокъуэр Урыху зэрыхуэусар», «Агънокъуэр кхъужьейжыым зэрыхуэусар», «Дунейр шэрхъи мэкIэрахъуэ», «Агънокъуэм гъащIэм хужилар», ахэр лъэпкъ шэнхабзэм и хъугъуэфIыгъуэшхуэу зэрыщытыр. Агънокъуэ Лашэ и псалъэгъэпсахэр.

Цыхубэ усакIуэ-джэгуакIуэшхуэм и творчествэр зэхуэхъэсыжыным, джыным, кыдэгъэкIыным елэжъа щIэныгъэлIхэр.

Мэсей Исуп. ДжэгуакIуэм теухуа псалъэ. Гъыбзэмрэ цыхубэ уэрэдымрэ: «Къущхэ Жамботрэ Екьубрэ я тхэусыхэр» зыхыхэ жанрыр. Гъыбзэр зытеухуа Iуэхугъуэхэр кыщыхъуа лъэхъэнэр. Лей зезыхъэм кызырэщIэмыкIуэнур абы и гупсысэ нэхъыщхъэу зэрыщытыр, ар уи фIэщ зыщI образхэмрэ теплъэгъуэхэмрэ.

Мыжей Сэхьид. ДжэгуакIуэм теухуа псалъэ. Мыжей Сэхьид и уэрэдхэмрэ («Уэдобнэ джабэ», «Нысашэ уэрэд») и усэхэмрэ («Ди анэжъ», «Ди Iэнэжъ», «Гъурагужъ», «Къурмэн», «Сэхьид и кьеблагъэ жыIэкIэ», «Дыщэхъан», «Анэшхуэр мэбзэрабзэ», «Молэм и уаз», «Лашын», «Аргъуей», «Сэхьид и гушыIэ»). Мыжейм С. и усэ гъэпсыкIэр: IуэрыIуатэм и Iэмалхэр авторым кызырегъэсэбэпыр щIыкIэр. УсакIуэм и усэбзэр, авторыгъэ зыхэль усыгъэм ар зэрыпэгъунэгъур.

Сыжажэ Къыльшыкъуэ. ДжэгуакIуэм теухуа псалъэ. Сыжажэм и уэрэдхэр («ЩыкIуэ къуий и уэрэд», «Куп Сурэт и тхэусыхэ», «Астемырыкъуэм и уэрэд»). Усэхэр («Хуэмгъуэт и хуээн», «Ашэбейм я хуээн», «Нэф къэзыгъэщIри нэфш», «IэщIагъэ дахэ», «Тхэусыхафэ», «Пхъум и хуэхъу», «Ажэм игъэщтахэм я хуээн», «Джэдым и хуэхъу», «Къыльшыкъуэ хъэжрэтым зэрелъIуар», «Гыбзэ»).

Iужьрей лъэпкъ усакIуэ-джэгуакIуэхэмрэ профессионал гъуазджэмрэ. Адыгэ усэ гъэпсыкIэмрэ Сыжажэм и усэ ухуэкIэмрэ: И гъащIэм щыщ теплъэгъуэхэр усакIуэм и усэхэм кыщигъэлъэгъуэжу зэрыщытар.

УсакIуэхэр. Уэкъуо. УсакIуэм теухуа псалъэ. «Уэкъуо и усэ» усэр зытеухуар, и гъэпсыкIэр.

Выкхэ Шухьиб. УсакIуэм теухуа псалъэ. «КIэтIырэ», «ПащIэрывэ», «Ещрокъуэ и хуээн» уэрэдхэр, жанркIэ ахэр зыщыщыр.

ПащIэ Бэчмырзэ. УсакIуэм теухуа псалъэ. ПащIэ Бэчмырзэрэ лъэпкъ IуэрыIуатэмрэ. Адыгэ литературэр зэфIэуэнымыкIэ усакIуэм и творчествэм иIа мыхъэнэр. УсакIуэмрэ жылагъуэмрэ, усакIуэмрэ динымрэ, усакIуэмрэ щIыуэпсымрэ. ПащIэ Б. лъэпкъ литературэм и тхыдэм зэрыхуэвэр.

ПащIэ Б. и уэрэдхэр («Бэчмырзэ и тхэусыхэ», «Пщыбий КIуш и гыбзэ», «Паз Темыркъан и фэеплъ уэрэд», «Дыгъур КIаш и тхэусыхэ», «Уэзы Мурат»). Ахэр зытеухуамрэ жанркIэ зыхыхъэхэмрэ.

ПащIэ Б. и усэхэр («Истамбыл», «ЩIы», «Мы дунеижьыр», «Жъапщэ мыгъуэ», «Цыхур щIалэхукIэ», «Бэчмырзэ и усэ», «Дуней», «Джэдым и усэ», «Жыгыр къэгъагъэмэ, дыщогуфIыкI», «Дзэлыкъуэ», «Къэбэрдэ», «Мухъэжырхэр»). Абы и творчествэм и кыыхэкIыпIэхэр: усакIуэмрэ IуэрыIуатэмрэ, усакIуэмрэ къуэкIыпIэ лъэпкъ поэзиэмрэ. ПащIэ Б. и жэрыIуатэ усэхэмрэ тхыгъэ усэхэмрэ: зэщхыныгъэу, зэщхъэщыкIыныгъэу хэльхэр; адыгэ жэрыIуатэ усыгъэм и хабзэхэмрэ къуэкIыпIэ поэзиэм и хабзэхэмрэ усакIуэм зэрызэригъэзэгъар.

«Алыхъым и фIыщIэ» поэмэ кIэщIыр. Ар зытеухуамрэ щIэлъ философии гупсысэмрэ.

ПащIэ Б. и усэ-жыIэгъуэхэр, цыхубэм и Iушыгъэм и щапхъэу ахэр зэрыщытыр.

ХъэхъуапщIэ Амырхъан. УсакIуэм теухуауэ псалъэ. «Мывэм нэхрэ нэхъ хэльэ», «Жэщ къэрэгъулым и усэ», «Джэгу уэрэд», «Аргъуейм и усэ», «IэщIагъэ» усэхэр. Ахэр зытеухуамрэ къаIуатэ гупсысэхэмрэ.

ХъэхъуапщIэ А. и усэIэм хэль гъэщIэгъуэнагъхэр. «Адыгэ усакIуэ-джэгуакIуэхэм я лIэужыщ» жыуигъэлэу, ХъэхъуапщIэ А. и творчествэм хэль нэщэнэхэр, ауэ япэ итахэм къащхъэщыкIыу лъэпкъ проэми абы хэльхъэныгъэ зэрыхуищIар.

Тхыбзэ литературэм и кьежъапэм. Лъэпкъ тхыбзэ литературэм и щэдзапэр. Адыгэ узэщыныгъэ лэжыгъэр: абы и лъэхъэнэхэмрэ узэщаклуэ нэхъ цIэрылуэхэмрэ. Адыгэбзэм хузэхалъхъа япэ алыфбейхэр, абыхэмкIэ тхауэ къэна тхыгъэхэр. Адыгэ узэщаклуэхэр зыхуцIэкьюар, абыхэм я лэжыгъэхэм я мыхъэнэр. Адыгэ узэщаклуэхэм я мурадхэр къащIемыхъулам и щхъэусыгъуэ нэхъыщхъэхэр. Лъэпкъ узэщаклуэхэм я IуэхущIафэхэм теухуауэ шыIэ щIэныгъэ лэжыгъэхэмрэ ахэр зи IэдакъэщIэкIхэмрэ. Ипэрей адыгэ литературэмрэ гъуазджэм и унэтIыныгъэхэмрэ.

АдыгэбзэкIэ тхэуэ цыта лъэпкъ узэщаклуэхэр. **Нэгумэ Шорэ.** И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Нэгумэм тхыдэ щIэныгъэм, бзэщIэныгъэм, литературэм хуищIа хэльхъэныгъэхэр.

«Хъуэхъу» усэр, абы и тхыдэр, зытеухуар. Усэм и гъэпсыкIэм хэль Iуэрылуатэ щэнхэр, цезурэм абы щигъэзащIэ кьалэныр.

Берсей Умар. И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Япэ дыдэу адыгэбзэкIэ дунейм кытехъа тхылым «Шэрджэс алыфбейм» (1855) ит тхыдэжхэр (таурыхъхэр). Адыгэ Iуэрылуатэмрэ къуэкIыпIэ лъэпкъхэм я литературэмрэ къахихауэ тхылым ихуахэр. Берсей У. зэдзэкIаклуэ Iэклиуэляклуэу зэрыщытыр. Лъэпкъ литературэм щыяпэу абы зэридзэкIа къэжэр (перс) хыбархэр. Адыгэ жьэрылуатэбзэм абыхэм кыхахъа гупсысэхэмрэ жыIэгъуэхэмрэ. Абыхэм яIэ гъэсэныгъэ мыхъэнэр.

ХьэтIохъушокъуэ Къазий. И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. ХьэтIохъушокъуэ Къ. зэдзэкIаклуэу зэрыщытыр, Саади и «Гюлистан», М.Ю. Лермонтовым и «Ашик-Кериб», К.Д. Ушинскэм и лэжыгъэ зэридзэкIахэм я мыхъэнэр, адыгэбзэм и зэфIэкIхэр абыхэм наIуэ зэращIыр. ХьэтIохъушокъуэ Къ. лъэпкъ литературэм и лъабжьэр зыгъэтIыльахэм ящыщ зыуэ зэрыщытым зэридзэкIа художественнэ тхыгъэхэр щыхъэт зэрытехуэр. Романтизмэм и жыпхъэм ит «Хъарзынэ» рассказыр: зытеухуар, кыщилуатэ гупсысэр. ХьэтIохъушокъуэ Къ. и «Хъарзынэ» рассказымрэ Къаз-Джэрий и «Къэжэр гушыIэ» рассказымрэ зэщхъыныгъэу яхэльхэр, къуэкIыпIэ лъэпкъхэм я Iуэрылуатэм зэрыпыщIар. «Къэбэрдей алыфбей» (1965) тхылым ит псысэхэм узэщыныгъэ къару яхэльыр. Iуэрылуатэм кыыха хыбархэмрэ езы узэщаклуэм итхыжахэмрэ («Бадзэ», «Пщы щIалэ», «Джэдыгу зыщыгъ къушхъэ», н.гъуэщIхэри). Адыгэ тхыбзэм и тхыдэм ХьэтIохъушокъуэм и тхылым щуиубыд увыпIэр.

Тамбий Пагуэ. И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. «Къэбэрдей азбукэ» (1906) тхылым ит таурыхъхэр, лъэпкъ литературэм и тхыдэм дежкIэ абыхэм яIэ мыхъэнэр.

Куп Исмэхыл-хъэжы. И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. «Адыгэ жьыуэ» усэр. Лъэпкъыр узэщынымыкIэ, щIэныгъэм кыыхэщэнымкIэ абы иIэ мыхъэнэр.

ШэкIыхъэщIэ Пщыкъан. И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Лэжыаклуэ цIыхур гъэльэпIэныр, абы и щхъэхуитыныгъэмрэ и хуитыныгъэхэмрэ къащхъэщыжыныр ШэкIыхъэщIэ П. и тхыгъэхэм я гупсысэ нэхъыщхъэу зэрыщытыр. «Къуажэ молэжьхэм я уэрэд» усэр зытеухуар, езыр диным зэрыхуштыр абы кызырэхэщыр. «Бэджрэ бадзэрэ» усэр. Басням и щэну усэм хэплъагъуэр. ШэкIыхъэщIэм и усэхэм кышигъэсэбэп тропхэр, абыхэм ягъэзащIэ кьалэнхэр. Силлабо-тоникэ усэ гъэпсыкIэм и Iэмалхэр япэу къэзыгъэсэбэпа адыгэ усаклуэхэм ар зэращыщыр.

УрысыбзэкIэ тхэуэ цыта узэщаклуэхэр. **Къаз-Джэрий СултIан.** И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. «ХъэжыIэгъуей ауз» гъуэгуанэ очеркыр. Тхыгъэр дунейм кыщытехъар, кызытехуа журналыр. А.С. Пушкин, В.Г. Белинский сымэ Къаз-джэрий и IэдакъэщIэклим хужаIа псалъэхэр. Тхыгъэм и лирикэ лIыхъужымырэ лъэпкъым и къэклиуэныр. Романтизмэм и жыпхъэхэм иту тхыгъэр зэрытхар, абы и художественнэ гъэпсыкIэр, и бзэм и къулеягъыр.

Хъан-Джэрий СултIан. И гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Романтизмэм и хабзэхэр лъэпкъ литературэм зэрыщызэфIэувар (Абы и шапхъэхэр адыгэбзэкIэ, нэгъуэщIыбзэхэмкIэ тхэуэ щытахэм я тхыгъэхэм къахэгъуэтэн, зэгъэпщэн), абы и щэнхэмрэ и лъэпкъ пльыфэхэмрэ. «Шэрджэс хыбархэр» повестыр. «Русский вестник»

журналым ар кызырэытрадзэгъар. ІуэрыІуатэм кыыхиха хыбарым и фабулэр повестым лъабжьэ зэрыхуэхуар. ТхакІуэм кыгьгэсэбэпа художественнэ Іэмалхэр. Абыхэм я фЫгьгэкІэ хыбарым шІэль гупсысэм тхакІуэм иригьгэгуэта зэхуэжкыныгьгэхэр. Щхьэзакъуэ насыпым хущІэкьуныр цыхубэ, хэкупсо бэнэныгьгэм тхакІуэм зэрыхуишэр. Романтизмэм и щэнхэр здэпльагьу образхэр (Жамбулэт, Гуащэ сымэ). Повестым и бзэр, тхакІуэм и псалъэуха ухуэкІэ гьэщІэгьуэныр.

КІашэ Адэлджэрий. И гьащІэмрэ и литературэ лэжыгьгэмрэ. Реализмэм и гьуэгум япэу техьа адыгэ тхакІуэм и художественнэ тхыгьгэ нэхьыфІхэр: «Абрэдджхэр» повестыр, «Жиным и гьэсэн», «Пыпхэ», «МазитІкІэ къуажэм» рассказхэр, нэгьуэщІхэри. КІашэ А. бгырысхэм я гьащІэм фЫуэ щыгьуазуэ зэрыщытар. Абы кыыхиха тепльэгьуэхэмрэ езым и нэгьу щІэкІахэмрэ и художественнэ тхыгьгэхэм лъабжьэ зэрахуищІар. ТхакІуэм япэу адыгэ бзылхугьгэм и образ зэпэщхэр литературэм зэрыхихьар. КІашэ А.Ку. и публицистикэр. «Іуащхьэ щыгум» очеркыр. КІашэм и публицистикэ лэжыгьгэхэм я мыхьэнэр.

Ахьмэтыкьуэ Къазбэч (Хьэжылышэ Мухьэмэд-Бэч). И гьащІэмрэ и литературэ лэжыгьгэмрэ. ТхакІуэм и рассказхэр («Азэн джапІэм и щэху», «Жэнэт пщашэ», «Щыхьым папщІэ», «Гьуэгу зэхэкІыпІэ», «Пэжым и лыхьуакІуэ», «Патриоткэ», нэгьуэщІхэри) зытеухуахэмрэ къаІуатэ гупсысэхэмрэ.

«Кьалэн хьэльэ» драмэр. Бгырысхэм къадекІуэкІыу шыта лыщІэж хабзэмрэ драмэм и сюжетымрэ. Пьесэм и ухуэкІэр, зы Іуэхугьуэ шэщІам нэхь пасэу къэхьуа Іуэхугьуэ зыжанэ тхакІуэм зэрыхуиухуанэр. Хьэжмырзэрэ Уэсмэнрэ я образхэр, абыхэм ягьуэт зыужыныгьгэр. Реализмэм и хабзэхэм тегу адыгэ мэкьумэшыщІэхэм я псэукІар пьесэм кызырэыщыгьгэльэгьуэжар, абы и шапхьэхэр.

Ахьмэтыкьуэ Кь. и гьуэгуанэ тхыгьгэхэмрэ очеркхэмрэ («Континент фЫщІэм», «Тыркум теухуа очеркхэр», «Иджырей Тыркур», «Зэман хьэльэхэр», «Бгыхэм я хьуэпсапІэр», нэгьуэщІхэри).

ХІХ лэщІыгьуэм – ХХ лэщІыгьуэм и пэщІэдзэхэм псэуа лъэпкъ усакІуэ-джэгуакІуэхэмрэ узэщІакІуэхэмрэ я лэжыгьгэм иІа мыхьэнэр. ХІХ лэщІыгьуэм – ХХ лэщІыгьуэм и пэщІэдзэхэм адыгэ литературэм иІа шытыкІэр. Ар къэунэхуныр зэрэкІуэкІар, лъэпкъ тхакІуэ-узэщІакІуэхэм я тхыгьгэхэр дунейм кызырэытехьа, хьума зэрыхьуа щыкІэхэр. Алыфбей зэхуэмыдэхэмкІэ тхауэ шыІэ художественнэ текстхэр зэхуэхьэсыжыным, джыжыным, иджырей адыгэ алыфбеймкІэ кьыдэгьгэкІыжыным елэжьа щІэныгьгэлІхэр, абыхэм я фЫщІэр.

Лъэпкъ щэнхабзэм, абы шыщу литературэм и тхыдэм усакІуэ-джэгуакІуэхэмрэ узэщІакІуэхэмрэ щаубыд увыпІэр. Хэкурыс адыгэ щІэныгьгэлІхэмрэ хэхэс адыгэхэмрэ яку дэлыа зэпыщІэныгьгэхэр. ХХ лэщІыгьуэм и пэщІэдзэхэм Кьэбэрдейм, Тыркум, Сирием адыгэбзэкІэ кышыдэкІыу шыта газетхэмрэ журналхэмрэ. Литературэм зиужынымкІэ абыхэм ягьэзэщІа кьалэнхэр.

Иджырей адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и япэ лъэбакьуэхэр. ХХ лэщІыгьгэуэм и япэ ильэсипщІитІым Урысей империемрэ Кьэбэрдеймрэ кышыхьуа тхыдэ, цыхубэ-политикэ зэхуэжкыныгьгэхэр. цыхухэр егьэдженым, пэщІэдзэ еджапІэхэр кызылхуыным теухуауэ лъахэм щекІуэкІа лэжыгьгэхэр. Капитализмэм и хабзэхэр, абы кыгьгэщІ зэхушытыкІэщІэхэр адыгэхэм я дежи кызырэысар: Урыс-япон зауэр, Япэ дунейпсо зауэр, Дзэлыкьуэ зыкыІэтыныгьгэр, нэгьуэщІхэри. Лъэпкъ тхакІуэ-усакІуэхэр (псалъэм папщІэ, ПащІэ Бэчмырзэ, ХьэхьуапщІэ Амырхьан, ЩоджнцЫкІу Алий, Кьылышбий Исмэхьыл, Фэнзий Мэжид, нэгьуэщІхэри) а тхыдэ Іуэхугьуэшхуэхэм зэрахуыщытар.

Хэхэс адыгэхэм я макь («Гьуазэ» газетымкІэ) хэкурыс адыгэхэм я деж кьэІус зэрыхьуар. Я лъэпкъэгьухэр щІэныгьгэм и гьуэгум трашэн мурадкІэ Тыркум шыІэ адыгэ цыхубэ зэгухьэныгьгэхэм я лыкІуэхэр Хэкужыым къагьгэкІуэжу зэрыхуежьар (Цагьуэ Н., НэгьушІ С., нэгьуэщІхэри). Бытырбыху, Москва, Киев, Истамбыл, Каир, Краков, нэгьуэщІ

кбалэшхуэхэм шеджауэ кьэзыгъэзэжа адыгэ интеллигенцэр. Лъэпкьыр зэрыкӀуэну гьуэгур кьыхэхыным ехьэлӀауэ абыхэм яӀа Ӏуэху еплъыкӀэхэр, ирагъэкӀуэкӀа лэжыгъэхэр.

Бахъсэн узэщӀакӀуэхэр. Лъэпкь щӀэныгъэм и кьежьаӀӀэ, и купсэ Бахъсэн зэрыхуар, абы и щхьэусыгъуэхэр. «Цагъуэ Нурий и университетыр», лъэпкь еджакӀуэхэр гъэхьэзырынымкӀэ абы иригъэкӀуэкӀа лэжыгъэхэр.

«Адыгэ макъ» газетыр адыгэбзэкӀэ кьыдэкӀыу зэрыщӀидзар. Литературэмрэ тхылъеджэмрэ зэльӀэсу, зэрыубыду зэрыхуежьар, лъэпкь щӀэныгъэмрэ литературэмрэ зиужынымкӀэ абы иӀа мыхьэнэр. Газетымрэ лъэпкь ӀуэрыӀуатэмрэ, абы япэу кьытрадза хьыбархэмрэ пшыналъэхэмрэ: «Пщы Бадынокъуэ» (1917, №4), «Нарт Сосрыкъуэ и пшыналъ» (1918, №2), «Наринэрэ Ридадэрэ» (1918, №2), «Псалъэжьхэр» (1918, №39), нэгъуэщӀхэри. Адыгэхэм я зэхэщӀыкӀым зиужыным «Гъуазэ» (Истамбыл), «Адыгэ макъ» (Бахъсэн) газетхэм хуащӀа хэльхьэныгъэр. Бахъсэн щӀэныгъэ купсэм (центрым) и кьызэгъэпэщакӀуэхэр.

Дым Ӏэдэм. и гьащӀэмрэ и щӀэныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. Дым Ӏ. и «Псалъэ пэжхэр», усэхэу «ЩэныфӀэ цыкӀум жиӀар», «Нажъмэ». Прозэу тха тхыгъэхэр.

«Щэнгъасэ» тхылъыр (1918). Тхыгъэр зыхуэгъэзар, ар зэрызэхэт эссе, рассказ кӀэшӀхэм я сюжетым лъабжьэ хуэхуар. Дин щӀэныгъэмрэ Дым Ӏ. и Ӏуэху еплъыкӀэхэмрэ. ЩӀэблэр гъэсэным, щӀэныгъэм и ӀэфӀыр зыхегъэщӀэным теухуауэ «Щэнгъасэ» тхылъым иӀэ мыхьэнэр.

Цагъуэ Нурий. И гьащӀэмрэ и щӀэныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. Цагъуэ Н. и публицистикэр, лъэпкь тхыдэм теухуа и тхыгъэхэр, итхыжа таурыхьхэр. Цагъуэмрэ «Гъуазэ» газетымрэ. Хэкур зыбгынэу Тыркум Ӏэпхьуэ адыгэхэм яхуэгъэзауэ 1911–1914 гъэхэм публицистым итха тхыгъэхэр. «Хьэишэт гуащэм и щытхьу» (1917), «Муслъымэн тхыдэ» (1918), «Адыгэ тхыдэ» (1918) тхылъхэр. Дин щӀэныгъэмрэ Цагъуэм и дуней еплъыкӀэхэмрэ.

Лъэпкьыр зреджэну тхылъхэр гъэхьэзырыным («Тхыбзэ» букварыр), ӀуэрыӀуатэр зэхуэхьэсыжыным, кьытедзэным я ӀуэхукӀэ Цагъуэ Н. зэфӀигъэкӀа лэжыгъэхэр. Иджырей адыгэ литературэм (языныкъуэхэм зэрыжаӀэу «адыгэ литературэщӀэм») и кьежьаӀӀэу Бахъсэн шэнхабзэ купсэр кьыщӀалытэр, абы и щхьэусыгъуэхэр.

XX лӀэщӀыгъуэм и пэщӀэдзэхэм псэуа адыгэ тхакӀуэхэр. XX лӀэщӀыгъуэм и пэщӀэдзэхэм лъэпкь шэнхабзэр щытыкӀэ гугъум зэритар. Апхуэдэу щытми, адыгэхэм я зэхэщӀыкӀым зэрыхэхуар, щӀэблэр егъэджэным и Ӏуэхур мащӀӀэкӀэми зэрыкӀуэттар. А лъэхьэнэм адыгэбзэкӀэ ятхауэ кьэна художественнэ тхыгъэхэр, ахэр зи ӀэдакьэщӀӀэкӀхэр. Тхыгъэхэр зытеухуар, я художественнэ гъэпсыкӀэр.

Гуапэ Зулкъарнин и «Хьуэхьу» усэр; **КӀурашын Мухьэмэд** и «Ущие усэ», «Уэ си кьуэшу муслъымэнхэ» усэхэр; **ЩэрӀӀокъуэ Тальостэн.** ТхакӀуэм и гьащӀэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. ЩэрӀӀокъуэ Т. итхыжа таурыхьхэр, и усэхэр («Гъатхэпэ», «Цыхур», «Шэрэдж ауз», «Мазэ», «Гугъэ», «Кавказ дахэ»). ЩэрӀӀокъуэм и драмэ лэжыгъэхэр: «Къэзанокъуэ Жэбагы», «Кушыкурэ абы и кьэшэнымрэ». Пьесэхэр зытеухуар, лъэпкь драматургием и япэ лъэбакъуэу ахэр зэрыщытыр. Пьесэхэм яхэль фӀагъымрэ драматургым кьемыхьулаэхэмрэ.

Лъэпкь усыгъэр зэрыкӀуэну гьуэгур зыубзыхуахэр: **Кьылышбий** Исмэхьил; **ЩоджэнцӀыкӀу** Алий.

Кьылышбий И. и гьащӀэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Ӏуэдыщэ» усэр. Лъэпкьым и блэкӀамрэ и нобэмрэ я сурэту усэр зэрыщытыр, усакӀуэр адыгэм и тхыдэм зэрыхушытыр, кьыгъэсэбэп художественнэ Ӏэмалхэр (зэгъэпщэныгъэр, антитезэр, н.).

«Ӏуэдыщэ» усэм и тхыдэр, ар лъэпкь поэзием и хэльхьэныгъэ щхьэпэу зэрыщытыр.

ЩоджэнцӀыкӀу А. и гьащӀэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. УсакӀуэ ныбжьыщӀэм и япэ усэхэр: «Тырку хадэм», «Жынгызмэ я нып фӀыщӀэжьыр», «Нанэ». Лъэпкьым и нобэрэ махуэм усакӀуэр зэригъэпӀейтейр, абы и кьэкӀуэным зэрыщыгугъыр. Адыгэм гъуазэу иӀэпхьэу усакӀуэм кьилытэхэр. Романтизмэм и жьбауэм щӀэту тха усэхэм тхылъеджэр зыхураджэр, зыщӀагъэхьуэлпсыр. Анэмрэ лъахэмрэ усакӀуэм яхуиӀэ гурыщӀэр,

ар кызыриуатэ литературэ Іэмалхэр. Цаггыбзэр усакуэ ныбжыщІэм кызыригъэсэбпыр, ХХ лІэшІыгъуэм и пІэцІэдзэхэм а Іэмалым тырку, хъэрып усакуэуэхэр хуекІуэу зэрыщытар. ЩоджэнцІыкІум и япэ усэхэр лъэпкь лирикэм и къежъапІуэ кызырылгытапхъэр, абыкІэ тегъэщІапІэ щІыпхъэхэр.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэр ХХ лІэшІыгъуэм и 20–50 гъэхэм

Хэзыгъэгуазэ. ХХ лІэшІыгъуэм и 20 гъэхэм ирихьэлІуэ къэралым шыІа цІыхубэ-политикэ шытыкІэр, хэкум и тхыдэмрэ и щэнхабзэмрэ кыщыхъуа зэхуэкІыныгъэхэр. ЦІыхубэмрэ Октябрь революцэмрэ. ЦІыхубэмрэ Граждан зауэмрэ. Адыгэхэм лъэпкь-щІыналъэ автономиехэр зэрагъуэтар. Ахэр щІыналъэ щхъэхуэурэ гуэша зэрыхъуар, абы и щхъэусыгъуэ нэхъыщхъэхэр, кырикІуахэр.

Гъуазджэм и унэтІыныгъэщІэхэр, реализмэм и лІэужыгъуэщІэр зэфІуэвэныр зэрекІуэкІар. А лъэхъэнэм литературэм щекІуэкІа къэлыхъуэныгъэщІэхэр, утыку кыхъа гупсысэщІэхэмрэ Іуэху еплыкІэщІэхэмрэ: футуристхэр, имагинистхэр, нэгъуэщІхэри. Пролеткульт, «КІыщ», «Серapiон зэкъуэшхэр», «ЩхъэдэхыпІэ» зэгухъэныгъэхэр: я мыхъэнэр, шыуагъэхэмрэ шыщІэныгъэхэмрэ. Кавказ Ищхъэрэм ис лъэпкьхэм я литературэхэм кызыранэкІа гугъуехъхэр, тхакІуэхэр зытета гъуэгукІэ, я гупсысэкІэкІэ гуэшыным кыша ныкъусаныгъэхэр.

20 гъэхэм адыгэ щІыналъэхэм кыщыдэкІыу шыта газетхэр. ЦІыхубэр зэреджэ «Іэмэпсымэ» ахэр зэрыхъуар. ЕджакІуэхэр цагъэхъэзыр еджапІэхэр кызырэзыІуахар: Лениным и цІэр зезыхъэ еджапІэ къалэ цІыкІур (1924), педрабфакыр (1931), пединститутыр (1932). ЩІэныгъэ-къэхутакуэ институтым (1926), къэрал тхыль тедзапІэм (1928) лэжъэн зэрыщІадзар. ТхакІуэхэмрэ тхыльеджэхэмрэ я зэпыщІэныгъэм абыхэм зэрызэрагъэубгъуар.

Адыгэ литературэр ХХ лІэшІыгъуэм и 20 гъэхэм. Лъэхъэнэм и нэцэнэхэр. Литературэм ехъэлІуэ кыдэкІа къэрал унафэхэр («Художественнэ литературэм теухуауэ партым и политикэм и ІуэхукІэ» РКП (б)-м и ЦК-м и унафэр (1925), нэгъуэщІхэри). Лъэпкьым и блэкІамрэ революцэм иужькІэ къэунэхуа псэукІэмрэ зэгъэпщэныр. Октябрь революцэмрэ Граждан зауэмрэ теухуа ІуэрыІуатэр.

20 гъэхэм къэралым шыІа литературэ гупхэмрэ гъуазджэм и унэтІыныгъэхэмрэ яжэ адыгэ тхакІуэхэм къазэрыщІихуар. Іуэху еплыкІэ зэхуэмыдэхэм къагъэщІа гупсысэщІэхэр, зэныкыуэкъухэр (Нало Ж., Борыкыуей ПІ., н.). Адыгэм кыдэкІуэкІ хабзэ-нэмысыр, цІыхубэ зэхэтыкІэр «псэукІэщІэм» кыгъэщІахэм егъээзгыныр лъэпкь литературэм зэрыщекІуэкІар. Адыгэ тхакІуэ нэхъыжхэр: ПащІэ Б., ШэкІыхъэщІэ П., ХъэхуапащІэ А., ЩэрэлІокъуэ Т., КІэрашэ Т., Абыкыу Хь., Борыкыуей ПІ., Кылышбий И., Амирокъуэ И., Хъэбэчыр Б., нэгъуэщІхэри. Абыхэм я творчествэм и художественнэ кыщхъэщыкІыныгъэр, ар иджыри быдэу ІуэрыІуатэм зэрыпыщІар.

Лъэпкь литературэмрэ публицистикэмрэ. Адыгэхэм я псэукІэм, я бзэмрэ литературэмрэ теухуауэ Цагъуэ Н., Елбэд Хь., ЩоджэнцІыкІу А., Борыкыуей ПІ., ЩакІуэ Т., Пщынокъуэ А., Къэшэж ПІ., Къуэжей С., Къушхъэ И. сымэ «Красная Кабарда», «Къэрэхъэлъкъ», «Ленин гъуэгу» газетхэм кытрагъэдза тхыгъэхэр, абыхэм ягъээщІа къалэныр.

ТхыбзэщІэ литературэм усыгъэм нэхъ псынщІуэ зэрызыщІуужьар, абы и щхъэусыгъуэхэр. Усакуэуэхэр. ШэджыхъэщІэ П., Борыкыуей ПІ., КІыщокъуэ П., Пщынокъуэ А., ЩакІуэ Т., ЩэрэлІокъуэ Т., Пщынокъуэ М., ХъэхуапащІэ А., Къэжэр И., Тобыл Т. сымэ я усэхэм, уэрэдхэм я тематикэр, усакуэуэхэм я Іуэху еплыкІэхэр, лъэхъэнэм и лыхъужьхэр зэрагъэляпІэр. Лъэпкьым и блэкІамрэ псэукІэщІэмрэ зэгъэпщэныр, зэманым емызэгъыжу къалыгътэ хабзэ-зэхэтыкІэхэм ебэныныр я творчествэм мотив нэхъыщхъэ зэрыщыхъур. Адыгэ усэ гъэпсыкІэм игъуэт зэхуэкІыныгъэхэр.

Пащлэ Бэчмырзэ и гьашцлэмрэ и жылагьуэ, литературэ лэжыгьэхэмрэ. Пащлэ Бэчмырзэрэ пасэрей адыгэ усыгьэм и поэтикэмрэ. Усаклуэм и творчествэм и лэжхэнэхэр. Жьабзэ усыгьэр жьабзэрэ тхыбзэу зэпэшыным, тхыбзэ творчествэр кьэунэхуным хэльхэныгьэ хуэзыщлэ лэпкь узэщлэкуэ-щлэныгьэлхэр (Нэгумэ Ш., Хьуан-Джэрий С., Берсей У., Хьэтлохьушокьуэ Кь., Дым I., Цагьуэ Н., нэгьуэщлэхэри). Пащлэ Б. адыгэ усыгьэр тхыгьэ хабзэм и гьуэгуем зэрытришар, абы лэпкь щэнхабзэм дежкьлэ илэ мыхьэнэр.

20 гьэхэм адыгэхэм я псэуклэм кьыщыхьуа зэхьуэкьыныгьэхэм Пащлэ Б. зэрахушытыр («Кьэтхьан Назир», «Хуит дыхьуаш», «Бахьсэн», «Мэзкууклэ зэджэр кьэралыгьуэжьти...», «Дунеижьыр Иейши, кьызэтокьутэ...», «Дуней ухуэныр щлэныгьэ луэхуш», «Щлэныгьэр лэпкь гьэщлэращлэщ», «Ижьклэрэ ди псэукахэр», «Клэнауэ», н.). Совет властым кьыдэунэхуа псэуклэщлэм – фабрикахэмрэ заводхэмрэ кьызэлухыным, цыхухэр егьэджэным, ахэр зэдзейуэ зэгуэгьэхьэным, зэдэгьэлэжьэным – усаклуэр зэрыхуэсар. Ауэ кьэрал унафэщлэхэм я луэхушлэфэхэм хиллагьуэ мыхьумыщлэагьэхэри иубзыщлу зэрыщымытар. Пащлэ Б. и творчествэм кьызэщлэиубыдэ жанрхэмрэ жанр лэуужьыгьуэхэмрэ:

Уэрэдхэр. Ахэр пасэрей усаклуэ-джэгуаклуэхэм я уэрэд усыклэ хабзэм тету зэрыгьэпсар («Дзыгьур Клэш», «Алихьан и гьыбзэ», «Уэзы Мурат», н.);

Лиризм шабэклэ гьэпса гьухэль усэхэр («Хьуэпсэн», «Дуней», «Ллэныгьэ», «Зэманьыр псынщлэу йоклуэклэ», «Щлэ», «Гьашцлэм и уасэр зыщлэр», «Гугьэ», «Джэд», «Ижьым щыгьуазэрэ...», «Мы дунеижьу...», «Фызыжь», «Жьы хьуныгьэ», «Жьы хьуар гумахэщ», н.);

Клуэрыклуэм тету зэхилхьа усэ *едзыгьуэхэр* (бейтхэр), абыхэм ящлэлы философии гупсысэхэр, ялэ ущиныгьэ-гьэсэнныгьэ мыхьэнэр («Псалгэ пэжхэр» циклым хыхьэхэр);

Публицистикэрэ ауанрэ зыхэль усэхэр («Дунейр ухуэныр щлэныгьэ луэхуш», «Бахьсэн», «Лэщэр фузэд», «Псалгэрейр луэхуншэщ», «Пщы», «Дыгьу», «Луажэ», «Зыхуэмышьлэ», «Сэхусэплэ», «Гуашэ нысэ», «Молэ», н.).

Лэпкь литературэм и тхыдэм дежкьлэ Пащлэ Б.М. и творчествэм и мыхьэнэр, лэжхэнэ зэхуэмыдэхэр зэпищлэу абы хэль кьарур.

Хьэхьупащлэ Амырхьан. И гьашцлэмрэ и литературэ лэжыгьэмрэ. Усаклуэм и творчествэм лэпкь луэрылуатэр кууэ зэрыхэпшар. Хьэхьупащлэ А. и уэрэдхэмрэ гьыбзэхэмрэ («Дзадзунэ и уэрэд», «Яшам и тхьэусыхэ», «Мывэм нэхьэр нэхь хьэлэ», «Бохьшэ», «Аргьуейм и уэрэд», н.).

Тхыдэ-революцэ темэмрэ псэуклэщлэмрэ теухуа усэхэр («Серго Орджоникидзе», «Ворошиловым теухуа уэрэд», «Унащлэ Сахьид», «Барэсбий», н.).

Хэкур фьуэ льягьуным, абы и лыхьужьхэр гьэлэплэным кьыхуезыджэ усэхэр («Си Хэку дахэр», «Ллыфл нэщэнэ», «Нобэм срогуфлэ», «Гьэм и зэманхэр», «Псоми закьэбгьэщлэнуэ...», «Щхьэтепхьуэ», «Кьардэн Кьубатий», «Жэмборэ Щэуал», «Наурыз Мамышэ», «Гьушлэны Гьузэр», н.).

Хьэхьупащлэ А. и поэмэхэр («Си сабиигьуэр», «Тхыдэжь», «Кьэзанокьуэ Жэбагьы», «Андемырхьан», «Кьэбэрдей партизанхэр»).

Тхаклуэм и новеллэхэр («Кьэрэмырзэ и фалгэ», «Щлэны хужь», «Анусэ», «Гьыбзэ», н.).

Кьэбэрдей-шэрджэс литературэр 30 гьэхэм. Лэжхэнэм и цыхубэ-политикэ щытыклэр. Кьэралым щеклуэклэ зэхьуэкьыныгьэ инхэм литературэр кьыхэша зэрыхьуар. «Литературэ-художественнэ организацэхэр зэхьуэкьыным и луэхуэклэ» ВКП (б)-м и ЦК-м и унафэр (1932). Литературэ-критикэ кьарухэр зэщлэгуэлуэным, зэкьуэгьуэвэным ехьэллауэ кьэралым щеклуэклэ лэжыгьэхэр. Совет тхаклуэхэм я япэ съездьыр (1934): литературэм кьыдеклуэклэ хабзэхэмрэ зэманым кьыгьэщлэ луэху еплыкьлэщлэхэмрэ теухуа зэныкьуэкьухэр; литературэм зиужьыным зэран хуэхьуа луэхугьуэхэр; социалист реализмэм и хабзэхэр убзыхуныр; лэпкь литературэхэр унэтлэныр.

30 гъэхэм я пэщлэдзэхэм щлэныгъэншагъэр гъэклүэдыным, тхыбзэщлэм техьа лъэпкъэхэм я литературэхэм зегъэужьыным хуэунэтлауэ еклүэкла лэжыгъэхэр, абыхэм пыщлауэ шыта гугъуехьхэр.

Политикэ залымыгъэхэр, абыхэм лажьэншэу хэклүэда адыгэ тхаклүэхэр.

А лъэхъэнэм кыдэклыу шыта газетхэр, литературэ альманаххэр. Адыгэ лъэпкъ щэнхабзэр, бзэр, литературэр джыным, егъэфлэклүэным елэжъа еджагъэшхуэхэмрэ тхаклүэхэмрэ, абыхэм я лүэху еплыклэхэр (Турчанинов Г., Яковлев Н., Джанашиа С., Чигеров В., Налож., Елбэд Хь., Борыкьюей П., Щоджэнцлыклу А., Абыкью Хь., Кьюэжей С., Дыщэкл М., Махъсидэ З., Хьуран Б., Теунэ Хь., н.).

Лъэпкъ прозэр. Адыгэхэм я псэуклэм кыщыхьуа зэхъуэжыныгъэхэмрэ лъэпкъ литературэмрэ. Зэманым и лыхъужьыщлэхэр. Лъэпкъ прозэм и жанрхэр, лэужьыгъуэхэр. Цыхубэ зэщлэхъееныгъэхэмрэ тхыдэ лүэхугъуэхэмрэ гулытэ лей адыгэ тхаклүэхэм хуащл зэрыхьуар. Тхыдэ-революцэ тематикэр лъабжъэ зыхуэхьуа япэ прозэ тхыгъэхэр (*Абыкью Хь. «Инжыдж и лүфэхэм»; Дыщэкл М. «Пшэпл»; Кларашэ Т. «Щамбул» («Гьуэгу насытыфлэ»)*, Налож. *«Щлэдзанлэ»*, Щоджэнцлыклу А. *«Кхъужьей щлагъым»*, Махъсидэ З. *«Ар зыщыбгъэгъутицэ хьунукъым»*, н.). Лъэпкъ литературэм и тхыдэм дежклэ абыхэм ялэ мыхьэнэр. Идеологие пыухыклам хуэлэжъами, абыхэм лъэхъэнэ зэблэклыгъуэм (20–30 гъэхэм) адыгэм и псэуклар, и дуней еплыклар, зыгъэгуфлэ е зыгъэплейтей лүэхугъуэхэр, зэманым и пльыфэр, и лъаплэныгъэхэр кызырэрыщыгъэлъэгъуэжар. Лъэпкъ прозэм и япэ художественнэ тхыгъэхэм кьахэхьпхъэ дерсхэр.

Абыкью Хьалид. Тхаклүэм и гьащлэмрэ и публицистикэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Инжыдж и лүфэхэм» романыр: абы и тхыдэр, художественнэ-эстетикэ и лъэныкьюэклэ игъэзашлэ кьалэнхэр. Романым и зэхэлъыклар, и гъэпсыклар совет тхаклүэхэу А. Фадеевым («Зэхэкьутэныгъэ»), Д. Фурмановым («Чапаев»), Б. Лавреневым («Жыбгъэ», «Плыщлрэ езанэ») я тхыгъэхэм зэрыпэджэжыр. Лъэхъэнэм и лыхъужьыщлэхэмрэ романым узыщрихьэллэ персонажхэмрэ. Романым хэт гурыхь образхэр (Хьэсэн, Бэчыр, Увжыкьюэ, Забыт, н.).

Жьымрэ щлэмрэ, емрэ флымрэ я зэныкьюэжур тхаклүэм зэрызэфлэх художественнэ лэмалхэр. Революцэм и цлэклэ пылэм щыгъуу щхъэри кьэзыхьыну хьэзыр «комиссар пльыжыым» и плэклэ гупсысэ, укытэ, щлэпхъаджагъэ ищлам хущлэгъуэж образ (Хьэсэн) адыгэ литературэм япэу тхаклүэм кызырэрышар. Хьэсэн и образым зыужьыныгъэ щымыгъуэтар, ар лъэпкъ прозэм шапхъэ щыхуэмыхьуам и щхъэусыгъуэхэр. Романым и гъэпсыклар, и бзэр.

Дыщэкл Мухьэмэд. Тхаклүэм и гьащлэмрэ и публицистикэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Пшэпл» романыр. 20 гъэхэм жылагъуэм шытепщэу шыта парт кыхуеджэныгъэхэм я лүужьу романыр зэрыщытыр.

Романым и ухуэклэр, и сюжетыр. Абы кыщыхьу лүэхугъуэхэр зы адыгэ жылагъуэ цыклым и гьунапкъэм зэрымклар. Публицистикэ щэнхэр кызызбэклэ тхыгъэм Октябрь революцэм иплэклэ адыгэ мэкьумэшыщлэхэм я псэуклар, кьуажэдэсхэм яку дэля зэхушытыклар, я гупсысэм кыщыхьу зэхъуэжыныгъэхэр кызырэрыщыгъэлъэгъуэжар. «Автор псалъэм» («авторское отступление») тхыгъэм щигъэзашлэ кьалэныр. Тхаклүэм кыгъэсэбэп художественнэ лэмалхэр (зэгъэпцэныгъэр, егъэлеиныгъэр, сурэт характеристикэр, антитезэр, н.), образхэр кьэгъэщынымклэ абыхэм ягъэзашлэ кьалэнхэр, зэран щыхьу щыплар. Гурыхь образхэмрэ (Хьэмид, Уэмэн, Лутл, Мусэ, Сырымэ, Захаров) гурыхьхэмрэ (Тембот гьум, Жамырзэ пэгъым, Кьасбот нэф, Жамбот дэгу, н.). Назыч и образыр. Пшацэмрэ Уэмэнрэ яку дэля гурыщлэм зригъэужьыну тхаклүэр щытемыгушхуэр. Романыр нэмытхысауэ кызырэрынар, абы и щхъэусыгъуэхэр.

Кьюэжей Сосрыкьюэ. Тхаклүэм и гьащлэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Щлэ» повестыр. Адыгэ литературэм и япэ повестыр зытеухуар, и гъэпсыклэм хэлъ гъэщлэгъуэнагъхэр. Повестым и флэщыгъэцлэм тхаклүэм щилыхьэ гупсысэр. Адыгэ кьуажэр псэуклэщлэм зэрыхьхэр: жьымрэ щлэмрэ, гупымрэ цыху щхъэзакьюэмрэ яку кыдэхьуэ зэныкьюэжур, ахэр тхаклүэм зэрызэфлэх лэмалхэр. Комсомол-щлалэгьуалэ

бригадэм щеклуэки гэсэнэгэ лэжыгээр. Повестым и образ системэр, абы хэль щыщлэныгээр.

Лэпкыым и блэкла гьащлэр, цыхум и льяплэныгэ нэхыщхьэхэм - щхьэхуитыныгэмрэ и хуитыныгэхэмрэ – папщлэ иригьэклуэки бэнэныгээр художественнэ лэмалхэмклэ кыщыгэльэгьэужа тхыгээр (Щоджэнцлыклу А. «Хьэжыгэ пунт закьуэ», Махьсидэ З. «Хьисэ и махуэ блэклахэр», «Хабзэжэ удын», Тобыл Т. «Жалдуз», н.), абыхэм я мыхьэнэр.

Теунэ Хь. и «Аслээн» повестыр. И гуащлэки псэуж цыхухэм я хуитыныгээр хьумэным и бэнаклуэ Аслээн зэрыхур, образым игьуэт зыужыныгээр. Лэпкь прозэм и хэльхьэныгэ щхьэпэу повестыр зэрыщытыр.

Адыгэ лэпкь усыгээр. Лэпкь усыгэм 30 гьэхэм нэхыбэу кьиэту щыта темэхэр. Адыгэ лирикэм и япэ лэбакьуэхэр, абы и зыужыныгээр зи фьщлэ усаклуэхэр (Щоджэнцлыклу А., Борыкьуей П., Кылышбий И., Щаклуэ Т., Кьыщокьуэ А., Хьэбэчыр Б., Уэхьутэ А., Темыр С., Гьуэщокьуэ Хь., Пщынокьуэ А., н.). Зэманым кьигьэув Гуэхугьуэхэр цыхубэм кьагурыгьэлуэн кьалэныр усыгэм игьэзащлэу зэрыщытар, абы и кьыхуеджэныгэ нэхыщхьэхэр.

Гуэхугьуэ гуэрым кьыхуеджэным ехьэлла (лозунг) поэзием и лыклуэ нэхыщхьэхэм ящыц зы **Борыкьуей** Пунтэ и усэхэр («Сыхьэт махуэ дэ дежьащ», «Пионер уэрэд», «КИМ», «Октябрым и 25-р», н.). Гьуэзджэ хабзэхэмклэ абыхэм флагь ин ямылэми, лэхьэнэм и нэцэнэхэр кьызытеш, адыгэ литературэм и япэ лэбакьуэхэр дэзыгэльэгьуж тхьдэ фэепльу ахэр зэрыщытыр.

30 гьэхэм адыгэ усыгэм и жанрхэми лэужыгьуэхэми зэрызаужьар. Поэмэ жанрым и ехьулэныгээр. Лэпкь усаклуэ нэхыжхэри нэхыщлэхэри я кьарум абы зэрыщепльыжар. Жанрым и зыужыныгэм хэля ныкьусаныгээр.

Цыхубэ уэрэдхэмрэ автор зилэ уэрэдхэмрэ (Щоджэнцлыклу А., Кьэжэр И., н.).

Щоджэнцлыклу Алий. Усаклуэм и гьащлэмрэ и литературэ лэжыгьэмрэ.

Щоджэнцлыклу А. и творчествэм и лэхьэнэхэр (усаклуэ ныбжыщлэм и япэ тхыгээр дунейм кьыщытешар; 20 гьэхэр – 30 гьэхэм я пэщлэдзэр; 30 гьэхэм я клэхумрэ 40 гьэхэм я пэщлэдзэмрэ). Усаклуэм и творчествэр лэхьэнэрэ гуэшыныр кьэзышэ щхьэусыгьуэхэр.

XX лэщлыгьуэм и 20–30 гьэхэм Хэкум щеклуэкла тхьдэ-щэнхабзэ Гуэхугьуэхэр. Льяхэм кьыщыхьу зэхуэжыныгээр усаклуэр зэрахущытыр. Кьыхуеджэныгэм (лозунг) и нэпкьыжэ зытеш усэхэр («Фохьус апщий!», «ОНО», «Кьэбэрдей егьэджаклуэ курсантхэ!», «Сабий тхэмпэ», «Кьэрэхэлькь газетым и тхьэусыхэ», н.), апхуэдэхэм усаклуэм и творчествэм узэщлынгьхэ щлагьуэ щыщамыгьуэтар.

Цыхухэм я псэуклэр егьэфлэкуэным, щлэблэр гэсэнэм, лэжыгэ хьэлэлым укьыхуезыджэ усэхэр («Бахьсэнухуэ», Кьэбэрдей цыклум и махуэ», «Линэ трактористкэщ», «Сэтэней», «Сэтэней дахэ», «Бэв усэ», «Дгьэкьынщ жызум хадэ», «Бэвыгэм», «Стахановцхэр», «Си махуитл гьащлэ», н.).

Щоджэнцлыклу А. и пейзаж усэхэр («Пщэдджыжэ», «Щымахуэ», «Бжыхьэ», «Гьатхэ», «Кьулькьужын и зы махуэ», «Налшык», «Май», «Гьэмахуэ пщэдджыжэ», н.). Щыуэпсым и теплэ зэхуэмыдэхэмрэ цыхум и гурыгьу-гурыщлэхэмрэ усаклуэм зэрызэрипхыр, абыкьэ кьигьэсэбэп художественнэ лэмалхэр.

Усаклуэм и ауан усэхэр («Дохутыр джэддыгьу», «Кьербэч и пщэдейхэр», «Кьаплээт мыдэ», «Вася», «Кьэрахьуэшхуэ», «лукл», н.). Жилэмрэ ищлэмрэ зэтемыхуэхэр, напйтлхэр, лульхэ кьелызыххэр, фадэм итхьэкьуахэр, зи бээр кьызыфлэмыуэхужхэр, унафэщл щыклахэр и ауан усэхэмклэ утыку кьызэрырилхьэр.

Щоджэнцлыклу А.И. адыгэ лирикэм хуищла хэльхьэныгээр, и лэхьэнэгьухэм я гурыгьу-гурыщлэхэр абы кьызэрыхьыр («Лыклуэ», «Нэкулэн», «Гурыщлэ дыджэ», «Лалинэ», «Си нитыр ныхоплэ», «Жэуап», «Пщлэщэ закьуэ», «Кьафэ-уэрэд», н.).

Поэмэхэр («Щымахуэ жэщ», «Кьызбрун», «Сохьуэхьур», «Мадинэ»). Адыгэхэм я гьащлэ блэklar, льяхэм щеклуэки зэхуэжыныгээр а тхыгээр кьызэрыщыгэльэгьуар.

Поэмэхэм хэт персонажхэр. А тхыгэхэм усакуэм кыщехуллахэмрэ хэль ныкьусаныгэхэмрэ.

«Къамботрэ Лацэрэ» романыр. Лъэпкым и тхыдэмрэ романым шцэль гупсысэ нэхьыщхэмрэ. Я щхьэхуитыныгэм папщцэ адыгэ мэкьумэшыщцэхэм ирагьэкьукла бэнэныгэр романым лъабжьэ зэрыхуэхуар. Лъэпкь Гуэрыуатэм и поэтикэмрэ романымрэ. Лыхужьыгэ эпосыр лъэпкым и дунейр кызырэзылэуих Гункьыбзэ усакуэм зэрыхуэхуар. Кьукьыпцэ лъэпкхэм я усыгэмрэ романымрэ.

Романым и образ системэр: Къамбот, Лацэ, Хьэсанш, Тембот сымэ я образхэр, лъэпкь литературэм и хэльхьэныгэщцэу ахэр зэрыщытыр. Романым и композицэр, Гуэрыуатэм и художественнэ Гэмалхэр кызырэшыгэсэбэпар, и бзэм и кьулеягыр. Лъэпкь усыгэм романым щуубыд увыпцэр, абы и мыхьэнэр.

Щоджэнцьыку А.И. и прозэр («Хьэжыгэ пут закьуэ», «Кхужьей щцлагьым» рассказхэр). Ахэр лъэхьэнэм щыла Гуэху еплыкцэхэм кьагэщцэуэ зэрыщытыр. Адыгэхэм я пасэукар, мэкьумэшыщцэ кызырэгуэццэхэм я гьащцэ хьэлэр, я хуитыныншагьэр рассказхэм кызырэшыгэльгэгуэжар. Тхыгэхэм я художественнэ гьэпсыкцэр, я бзэр.

Щоджэнцьыку А. И. и творчествэм лъэпкь литературэм щуубыд увыпцэр.

Драматургиемрэ лъэхьэнэмрэ. Зэманым кьыгэщцэ, абы и напкыжьэ зытель драматургие лэжыгэхэр (**Нало Жансэху.** «Кьэхьун»; **Тобыл Тальустэн.** «Зули», «Зэрылэ»; **Тубай Мухьэмэд.** «Мэжидрэ Марятрэ»; **Шортэн Аскэрбий.** «Батыр и кьуажэ» («Мурат»). Абыхэм я сюжетхэр, художественнэ конфликтхэр, ягэзащцэ кьалэнхэр. Жанрым и зыужьыныгэм пыщцэ Гуэхугуэ гугьухэр. Адыгэбзэцэ зэрадзэкьурэ ягэзува спектаклхэр, абыхэм я мыхьэнэр.

Шэкьыхьэщцэ Пшыкьан и «Кьуэрыгуэуэ» трагедияр. Пьесэм и сюжетым Гуэрыуатэ лъабжьэ зэрицэр. Фьуэ зэрылэагуэ ныбжьыщцэхэм я щхьэхуитыныгэм папщцэ ирагьэкьукла бэнэныгэр, абы цыхубэр кьыхэша зэрыхуэр. Гьэпщыллыныгэр щытепщэ жылагуэм цыху кызырэгуэццым ифцэ зыхэлхэр щыпхыкьынкцэ Гэмал зэрыщымылар тхакьуэм кызырэгуэльгэгуэжыр. Пьесэм и сюжэтри, шцэль гупсысэ нэхьыщхьэри Щоджэнцьыку А. и «Къамботрэ Лацэрэ» романым, Тубай М. и «Мэжидрэ Мэриятрэ» драмэм зэрешхьыр, ар кызыхэцкцэ щхьэусыгуэ нэхьыщхьэхэр.

«Кьуэрыгуэуэтыр» адыгэбзэцэ тха пьесэу япэу спектакль кьытращцэуэ зэрыщытыр, лъэпкь драматургием и гьуэгуэгуэльагуэ ар зэрыхуэгуэр.

Кьардэнгуэццэ Зырамыку и «Кьанщобийрэ Гуащэгуагьэрэ» драмэр. Пьесэр тхакьуэм щитха лъэхьэнэр, абы кьытращцэуэ спектаклыр лъэпкь театрым и нэхьыфцэхэм ящыщ зы зэрыхуэгуэр. Цыхум и лъапцэныгэ нэхьыщхьэм – щхьэхуитыныгэм – папщцэ адыгэ мэкьумэшыщцэхэм ирагьэкьукла бэнэныгэм драмэм щуубыд увыпцэр. Кьанщобийрэ Гуащэгуагьэрэ я образхэр. Фьылагуэныгэмрэ щхьэхуитыныгэмрэ тхакьуэм зэрызэригьащцэ художественнэ Гэмалхэр. Цыхур зыцэт, псэр зыщцэхуэпс тыгуэ лъапцэу (образ щхьэхуэу) ар пьесэм кызырэшыкьуэр. Пьесэм лъэпкь драматургием щуубыд увыпцэр.

XX лэщцыгуэм и 20–30 гьэхэм адыгэ литературэм зылэригэхьа ехуэуэныгэхэмрэ кьемыхуллахэмрэ. Ахэр кызыхэцкцэ щхьэусыгуэ нэхьыщхьэхэр.

Адыгэ литературэр Хэку зауэщхуэм и лъэхьэнэм. Хэку зауэщхуэм хэта адыгэ тхакьуэхэр (Щоджэнцьыку А., Кьэжэр И., Кьыщокьуэ А., Хьэнфэн А., Шортэн А., Ахьмэт М., Гьуэщокьуэ Хьу., Хьытцэ С., Кьуащ Б., Мысрокьуэ С., Кьущхьэ Б., Щоджэнцьыку Л., Щоджэнцьыку Н., Нало А., Кьардэн Б., Кьуэныкьей М., Совет Союзым и Лыхужь ццэр кьызыфцэша Андырхьуей Хьу., Хьэдэгьэлцэ А., Еутых А., Щхьэплэакьуэ Хь., нэгьуэщцэхэри). Абыхэм я лыгьэр цыхубэм шапхьэ зэрахуэхуар.

Литературэм и жанрхэм ящыцу зауэ лъэхьэнэм зыужьыныгэ нэхьыбэ зыгуэтахэр: цыхубэр зэщцэзыгэуэуэ, текьуэныгэм кьыхуэзыджэ (агитацэ) поэтиер, одэмрэ ауан-щцэнэццэхэмрэ, очеркхэр; зауэм теухуа япэ прозэ тхыгэхэр. Публицистикэмрэ хьыбарегьащцэ Гэнатцэхэмрэ. А ильэсхэм кьыдэцкцэ тхылхэр, сборникхэр («Псоми Гэщэ кьафщцэ», «Родинэм и хьэтырцэ», «Зауэм и фронтхэм»,

«ТАСС-м и щхьэгубжэ», «Ауаным бийр еукI», н.), газетхэр, бюллетенхэр. Хэку зауэшхуэр цыхубэ Гуэрыуатэм кызырыхэщыжыр.

Теклуэныгэм укыхуезыджэ усэхэр.

ЩоджэнцЫкIу А. «Шагдий гьэшахэм техутэ», «Псоми Iэщэм зефт», «Дэ дытеклуэнц» усэхэр, «Нырес си псалгэр уи деж» поэмэр, нэггуэщIхэри. Псалгэм и кьарукIэ усаклуэм Хэкум и хьумакулэуэхэм ярит чэнджэщхэр. «Нырес си псалгэр уи деж» поэмэм льэхэнитI зэрызэпищIэр. Блэкла льэхэнэхэр и шапхьэу Хэкур, ляхэр зыубыдыну хушцIкьу нэмыцэхэми я Гуэху фIейхэр кьазэремышуулIэнур усакIэм быдэу и фIэщ зэрыхьур.

ЩоджэнцЫкIум и зауэ (военнэ) поэтиер образ купшIафIэхэмкIэ зэщIэмыузэдами, кыхуеджэныгэ пафосыр ебэклими, ар гукьабзэм, пэ хьэлэлым кьигьэщIу зэрыщытыр.

Кыщокьуэ А. Усаклуэм и зауэ гуэгуанэр, фронтым здылутым ар зыдэлэжьа газетхэмрэ журналхэмрэ. «Бгы льяпэхэм деж» усэ сборникыр, «Усэ кьарукIэ бийр бгысу...», «СыкIуэнт нэхь псынщIэу», «Шыхульгагуэ», усаклуэм и публицистикэ тхыгьэхэр. 40 гьэхэм и пэщIэдзэхэм Кыщокьуэр лыпIэ иува усаклуэу зэрыщытар, а льэхэнэм абы итхэхэм философии гупсысэ куу зэращIэлгыр.

Кыщокьуэ А. и зауэ (военнэ) лирикэр цызэпкьрыха литературэ щIэныгэ лэжыгьэхэр (Сокьур М. «Кыщокьуэ Алим и лирикэр»; Кьэбэрдей литературэм и тхыдэм теухуа очеркхэр, Налшык, 1965; Адыгэ литературэм и тхыдэ. Налшык, 2010, нэггуэщIхэри).

Бекьул Б. «Дэ дытеклуэнц» усэ сборникыр; **ХьэхьупащIэ А.** «Кьэбэрдей партизанхэр» поэмэр, «Хэку зауэшхуэ» усэр, н.; **Гьуэщокьуэ Хьу.** «Лыггэр ажалым теклуаш» поэмэр, усэхэр; **Уэхьутэ А., Хьэнфэн А.** сымэ я усэхэр.

Льэпкьхэр зэкьуэгьэувэным, цыхубэр теклуэныгэм кыхуэзэщIэгьэуэуэным кыхуезыджэ **драматургие** лэжыгьэхэр: **Шортэн А.** «Луизэ», «Танкистц» пьесэхэр; **Акьсырэ З.** «Гьавэм папщIэ», «Дахэнагуэ», «Дыггэр кьыщыщIэклим»; **Кьэбэрдокьуэ А.** «Асхьэд и щхьэ»; **Теунэ Хь.** «Зэхэгьэклиныгьэ»; **Тубай М.** «Кьэбэрдей щIалэ», **Елмэс Хь.** усэу тха и «Жамбот» пьесэр, н.

Прозэм и жанр цыкIухэм (рассказ, очерк) кьыщаIэт темэхэр, ахэр зэрызэфIах художественнэ Iэмалхэр. **Шортэн А.** и рассказхэмрэ очеркхэмрэ («Офицерым и гуэгуанэ тхыльым щыщ», «Псэемыблэжхэм я нып», «Атакэ нэужьым»; **Кьашыргэ Хь.** «Зы жэщ» и рассказыыр, н.

Хэку зауэшхуэм и ильэс хьэлэхэм лэпкь литературэр кызырызэтемыувыIар, льягапIэщIэхэм я щIэдзапIэ ар зэрыхьур.

Адыгэ литературэр 1945–1950 гьэхэм. Льэхэнэм и нэщэнэхэр. Зауэм зэхикьута цыхубэ хозяйствэр зэфIэгьэувэжыным хуэунэтIауэ ди цыхухэм ирагьэклэуэклэ лэжыгьэщхуэр; гуэаджэм и IэнатIэм и лэжьаклуэхэр а Гуэхум зэрыхэттар. Зауэ нэужь льэхэнэм цыхухэм я псэукIэм кьыщыхьуа зэхьуэклиныгьэхэр. Зауэм цыхухэм я гьащIэм кьытрина фэбжьхэр литературэ тхыгьэхэм кызырыхэщыжыр.

Совет Союзым и тхаклуэхэм я еIуанэ съездыр, литературэм и кьалэнхэмрэ мурадхэмрэ зэгьэхуэлуэным теухуауэ абы иубзыхуа гуэгур: лэпкь литературэхэм дежкIэ абы фIырэ щыщIэныгьэу кьышар.

Кьэрал политикэ, идеологиие тклир 50 гьэхэм и пэщIэдзэхэм нэхь кьэщабэу зэрыхуежьар. «IувыкIыжыгуэклэ» (оттепель) зэджэ льэхэнэр (1953–1964). Терминыр кызырежьар, гуэаджэм кьыщыхьуа зэхьуэклиныгьэхэм тещыхьауэ а пIалгэ клэщIыр Iыхьэ щхьэхуэурэ бгуэшыж зэрыхьур. ЛьэхэнэщIэм кьыдежьа литературэ унэтIыныгьэщIэхэр. Абыхэм яжь лэпкь литературэхэм зэращIихуар: «мардэ» кьупхьэм ибэкьукьыу, пэж ныкьуэжыIэм кьыпыкIыу зэрыхуежьар, абы и шапхьэхэр.

Зауэм ипсыхьауэ, я дуней еплыкIэри, Iэзагьри иузэщIауэ кьыхэклижыу лэпкь литературэм кьыхыхьэжа тхаклуэхэр (Кыщокьуэ А., Шортэн А., КьардэнгьушI З., Тубай М., Налэ А., Кьардэн Б., Хьэнфэн А., Гьуэщокьуэ Хьу., ЩоджэнцЫкIу I., ХьытIу С.,

Ахэмэт М., н.). Зауэ ИэнатIэм пэрыт цIыхум и гурыгъу-гурыщIэхэм теухуа тхыгъэхэр дунейм кытехъэным, я творчествэм зиужыным лъэхъэнэщIэм ифI зэрэкар.

«Къэбэрдей» альманахыр, адыгэ литературэм зиужынымкIэ абы иIа мыхъэнэр.

Лъэпкъ прозэр. Хэку зауэшхуэмрэ абы и Iужьхэмрэ теухуа тхыгъэхэр. Лъэхъэнэм кыдэунэхуа литературэ унэтIыныгъэхэр: «къуажэ» прозэр, «тхыдэ» прозэр, «къалэ е интеллектуальнэ» прозэIэ зэджэр. Автор уэрэдхэмрэ цIыхубэ уэрэдхэмрэ, абыхэм ягъуэта зыужыныгъэр. Документальнэ тхыгъэхэм «зауэ прозэм» щаубыд увыпIэ хэхар. ЛъэхъэнэщIэмрэ Iуэху еплъыкIэщIэхэмрэ.

Шортэн Аскэрбий. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Зауэм и хьэлгъэхэр зытешIэ зауэлIхэм я дунейр, ахэр зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр, я гъащIэм пIалъэ кIэщIкIэ кыхэхуэ гуфIэгъуэхэм теухуа рассказхэр («Атакэ нэужыым», «Балъкъ деж», «ЛIыгъэм и вагъуэ», «Псэемыблэжхэм я нып», «Iэщыхуэм кyiIуэтэжа», н.).

Шортэн А. и щIэныгъэ-документальнэ лэжыгъэхэр: «КIыщокъуэ Алим» (1947), «Къэбэрдей литературэм и классик ЩоджэнцIыкIу Алий» (1950), «Мыпсэхыж шу» (1950), «Пшынауэ» (1952), «Нэгумэ Шорэ» (1952), «Къэзанокъуэ Жэбагы» (1955), нэгъуэщIэхэри.

Шортэн А. и драмэ лэжыгъэхэр («Нэхур кышыщIэнэм шыгъуэ», «Мурат», «Зы унагъуэ гуэрым», «ИгъащIэкIэ», «Яшэмрэ къэзышэхэмрэ»). Лъэпкъ драматургием абыхэм щаубыд увыпIэр.

Лъэпкъым кыкIуа гъуэгуанэм теухуа япэ тхыдэ романыр – «**Бгырысхэр**» (1954). Адыгэ литературэм Шортэн А. и роман-тетралогием щибуд увыпIэр. БлэкIа лIэщIыгъуэхэм лъэпкъым и псэукIар, и жылагъуэ ухуэкIэ-зэхэтыкIэр кызырэшыгъэлэгъуэжар. Кавказ Ищхэрэр зIэрагъэхъэн щхъэкIэ къуэкIыпIэмрэ къухэпIэмкIэ шыIэ къэралыгъуэшхуэхэм ирагъэкIуэкIа бэнэныгъэр романым кызырэхэщыжыр. Адыгэхэмрэ урысхэмрэ я зэпыщIэныгъэхэр: Нэгумэ Шорэрэ Солнцев Степанрэ я образхэр; тхыдэм зи цIэр кыхэна цIыхухэм я образхэр. Романым хэт гурыхь персонажхэр (Бот, Бэтокъуэ, Дэбэч, Зулий, Чылар, н.), адыгэхэр блэкIа лъэхъэнэ жьжъэхэм зыгъэгуфIэ-зыгъэпIейтей Iуэхугъуэу шылахэр а образхэмкIэ къэгъэлэгъуэжа зэрыхуар.

Романым и художественнэ гъэпсыкIэр, и бзэр.

ЩоджэнцIыкIу Iэдэм. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. ЩоджэнцIыкIу I. и дуней еплъыкIэр зауэм зэрипсыхар, гъащIэм нэхъ куууэ егупсыс зэрищIар. Ахэр зыхэпIагъуэ и тхыгъэхэр. ТхакIуэ-пацифистым и лирикэ повестхэр. Лирикэ лIыхъужымырэ цIыхубэмрэ, лIыхъужымырэ къэралымрэ. Зауэ нэужыым лъэхъэнэщIэ хыхъэ лъэпкъ литературэм и гъатхэпежьэ «**Софят и гъатхэ**» (1955) повестыр зэрыхуар. Повестыр зытеухуамрэ щIэлъ гупсысэ нэхъыщхьэмрэ. Тхыгъэм хэт гурыхь образхэр, абыхэм ядэпIагъуэ хьэл-щэнхэмрэ къапкърыкI гъэсэныгъэ къарумрэ.

Повестым и гъэпсыкIэр, и бзэр.

Къашыргъэ ХьэпащIэ. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Хэку зауэшхуэм и зэманым и лъэпкъэгъухэр зыхэта гугъуехьхэм теухуа прозэ тхыгъэхэр («Зы жэщ», «Зауэм и губгъуэхэм», «ТасхъэщIэх», «ГуфIапщIэ», н.).

Зауэм зэхикъута къалэхэмрэ къуажэхэмрэ зэфIэгъэувэжыным, цIыхухэм я псэукIэр къэIэтыжыным хуэунэтIауэ ди щIыпIэм щекIуэкIа лэжыгъэшхуэр, зауэлI фашэр шызыхыжу мамыр IэнатIэ пэрыувэжа цIыхухэм яку кыдэхуэ зэхушытыкIэхэр «**Насыным и хэкIыпIэ**» (1957) романым кызырэхэщыжыр.

Зауэ нэужь лъэхъэнэм адыгэ къуажэм и шытыкIар, абы мыхъумыщIагъэ дэляхэр романым кызырэшыгъэлэгъуар. Сыт хуэдэ гугъуехьми цIыху гуащIафIэхэм я зэхэщIыкIымрэ лэжыгъэ хьэлэлымрэ зэрытекIуэр романым щIэлъ гупсысэ нэхъыщхьэу зэрыщытыр.

Уэхьутэ Абдулыхь. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Адыгэм и хьэл-щэныр, ар зыхэпсэукI дунейр, лъэхъэнэм и нэщэнэхэр Уэхьутэ Абдулыхь и рассказхэм («Шу шыпкъэ», «ЕтIуанэ зIуцIэгъуэ», «ИльэсипщI текIа нэужь», «Дарий

чысэ», «Хьэбибэ и щыхьэкIуэ», «Альхьэс и кьуэ Тугьэн», н.) кьызэрыхэщыр («Хужьэ и кьуэладжэ». Рассказхэмрэ поэмэхэмрэ, 1960).

Кьущхьэ СултIан. ТхакIуэм и гьашIэмрэ и литературэ лэжьыгьэмрэ. Льэпкь прозэр цIыхум нэхь хуэгьэза зэрыхьуар, психологизмэр абы нэхь куу щыхьуу зэрыхуежьар Кьущхьэ С. и рассказхэм кьызэрыхэщыр («ШагьдиитI», «Механик», «Пшагьуэ», «ЩIакIуэ щIагьым», «Анэ», нэгьуэщIхэри).

Адыгэ усыгьэр. Зауэ нэужь ильэсхэм абы кьыщыхьуа зэхьуэкIыныгьэхэр. ТекIуэныгьэм цIыхухэм кьахуихьа гуфIэгьуэмрэ «гукьэкIыж дьджхэмрэ» щызэхьуэна усэхэр. ЗауэлI гьуэгуанэр зауэм хэта усакIуэхэм (Кьыщокьуэ А., ЩоджэнцIыкIу I., Уэхьутэ А., КIуаш Б., Гьуэщокьуэ Хьу., ЩоджэнцIыкIу Н., нэгьуэщIхэми) кьызэрагьэлягьуэжьыр, абы хэль щхьэхуэныгьэхэр. Льэпкь лирикэм игьуэта зыужьыныгьэр, адыгэ усэ гьэпсыкIэм зэрызиуэщIар, ар зи фIыгьэ усакIуэхэр.

Медитативнэ лирикэр, граждан, льягьуныгьэ усэхэр. УсакIуэхэм художественнэ IэмалхэмкIэ цIыхугьэм, льэпкь хабзэм, цIыхухэм я псэукIэ-зэхэтыкIэм ехьэлIа Iуэхугьуэ гугьухэр зэрызэфIахыр.

Кьыщокьуэ Алим. УсакIуэм и зауэ лирикэр. «Шум и гьуэгу» (1946), «ЩIалэгьуэ пшынальэ» (1947), «Стихи» (М., 1951), «Усэхэр, уэрэдхэр, поэмэхэр» (1953), «Усэхэмрэ поэмэхэмрэ» (1956) усэ сборникхэр, нэгьуэщIхэри. Льэпкь усыгьэр, лирикэр зэрыкIуэну гьуэгур убзыхуныкIэ Кьыщокьуэ А. 50 гьэхэм кьыдигьэкIа усэ тхыльхэм яIа мыхьэнэр.

Гьуэщокьуэ Хьусин. УсакIуэм и пейзаж лирикэр. Гьэм и льэхьэнэ зэхуэмыдэхэр усакIуэм кьызэригьэлягьуэ художественнэ Iэмалхэр. Абы и усэхэр гуфIэгьуэкIэ гьэнщIауэ, хьуэпсапIэ гуэрхэм укьыхуагьэушу зэрыщытыр.

ЛэжьакIуэ пэрытыр усакIуэм зэриIэтыр, «хамэ пщIэнтIэпскIэ псэухэм» я дуней тетыкIэр зэримыгьэдахэр («ГуащIэдэкIым и уэрэд», «ГуфIэгьуэ», «Гум и макь» усэ тхыльхэр, нэгьуэщIхэри).

ЩоджэнцIыкIу Iэдэм. ЦIыху лэжьакIуэр, и гьашIэр езым и IэкIэ зыузэщIыж ухуакIуэр ЩоджэнцIыкIу I. и усэхэм зэрыщигьэляпIэр. УсакIуэм и япэ усэ тхыльхэр («Гухэль усэ», 1951; «Гумызагьэ», 1958; «лирикэ», 1958; «Восхождение» (М., 1959), нэгьуэщIхэри).

Щомахуэ Амырхьан. УсакIуэм гухуабагьэрэ фIыльагьуныгьэшхуэкIэ гьэнщIа и сабий усэхэр, ахэр льэпкь сабий литературэм и псыпэ зэрыхьуар («Сабийхэм папщIэ усэхэр», 1949; «Унэ нэху», 1953; «Жамбот и Камбот» М., 1957; «Зэраншу», 1958 усэ тхыльхэр, нэгьуэщIхэри).

Хьэнфэн Алим льэпкь сабий литературэм хуищIа хэльхьэныгьэхэр. УсакIуэр адыгэ лирик нэхьыфIхэм зэращыщыр, абы и усэхэм хэкур, жылагьуэ Iуэхухэр, лэжьыгьэр, льягьуныгьэр, мамырыгьэр хьумэныр темэ нэхьыщхьэу зэрыщытыр («Япэ льэбакьуэ», «ГьащIэм и пшынальэ», «ГурыщIэ кьабзэ» усэ тхыльхэр).

50 гьэхэм льэпкь литературэм кьыхыхьа усакIуэхэр. Адыгэ льэпкь усыгьэр льягапIэщIэхэм хуэзыша усакIуэхэм я япэ усэ тхыльхэр: ЩоджэнцIыкIу Н. «Усэхэр» (1955); Мысачэ П. «Кьурш псынэ» (1955), «Уэращ зи фIыщIэр», 1958; Балъкьэр Ф. «Нэхуш» (1958); Елгьэр К. «Дыгьэ кьыщIэкIыгьуэ» (1958), «Псыкьельэм и уэрэд» (1959); Налэ З. «Бзухэм я бзэр» (1959); Тхьэгьэзит З. «Бгьым сыдокI» (1960), нэгьуэщIхэри. Льэпкь лирикэм зиужьыныкIэ абыхэм яIа мыхьэнэр.

КIуаш БетIал. И гьашIэмрэ и литературэ лэжьыгьэмрэ. КIуаш Б. льэпкь усыгьэм и «Iэпкьльэпкьыр» жан зэрищIар, абы и бзэм, и гьэпсыкIэм хуищIа хэльхьэныгьэхэр. «ЩIалэгьуэм и усакIуэ уахьтыншэу» абы литературэ критикхэр щеджэр.

УсакIуэм и граждан лирикэр, цIыхухэм яку дэль зэныбжьэгьугьэр, кьуэшыгьэр абы зэрыщыгьэляпIар. Хэкум, льяхэм, адыгэ льэпкьым теухуа усэхэр («Кьэбэрдей», «Уэр мыхьуам, сыбгьэ дамэншэт», «Сыт сызыщышынэр?», «Си Хэку», «Мамырыгьэ», «Индыл», н.).

Клуаш Б. и гухэль (лягъуныгъэ) лирикэр («Си псыхъуэгуашэ», «Уэрэ сэрэ щэхуу дызэхуозэ», «Лягъуныгъэ...», «Уджым ухэту уздеклуэкым», «Сэ сольагъу гу тхьэкъуу розэ...», н.).

Усаклуэм и лиро-эпикэ тхыгъэхэр: «Нэху», «ДжонитI», «Адэ», «ЩIалэгъуэ щIыналъэ» тхыгъэхэр, балладэхэр.

Клуаш Б. адыгэ усэ гъэпсыкIэм щIэуэ хильхьахэр, кыигъэсэбэпа художественнэ Iэмалхэр.

Лъэпкъ драматургиер. Адыгэ драматургхэм я кълъыхъуэныгъэщIэхэр: зэманым кыигъэщI Iуэхугъуэ гугъухэр зэрызэфIахыр, лъыхъужыщIэхэр утыку кызырырашэр (Шортэн А. «Нэхур кыщыщIэнэм шыгъуэ» (1947), «Зы унагъуэ гуэрым» (1955); Къыщокъуэ А. «Альхъо» (1950); Щоджэн М. «ГуфIэгъуэ пщэдджыжь» (1953); Къардэн Хь. «Гухэм я хуабэ» (1950), «Гъуэгу пэж» (1959); Тубай М. «Насыпыр хъумэ» (1960), нэгъуэщIэхэри).

Комедие жанрым игъуэта зыужыныгъэр. Жылагъуэм хуэгъэзауэ публицистикэ кълэн зыгъэзащIэ ауан, гушыIэ пьесэхэр (Щхьэгъэпсо М. «ТIэмашэ и бынунагъуэ» (1944), «МыхъущIэ Марзидан» (1958); Тубай М. «Хьэ бзаджэ тIысыпIэншэщ» (1953), «Жьэрышльэ» (1954); Къардэн Хь. «Насыпыншэм физитI и натIэщ» (1959), нэгъуэщIэхэри).

Акъсырэ Залымхъан. Тхаклуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Лъэпкъым дежкIэ зэхэгъэкIыпIэу шыта тхыдэ лъэхъэнэхэр кьэгъэлъэгъуэжыным ехьэллауэ драматургым зэфIигъэкIа лэжыгъэхэр.

Драматургымрэ лъэпкъ IуэрыIуатэмрэ. «Дыгъэр кыщыкыуэкIым», «Лашын», «Къызбрун», «ИстамбылакIуэ», «Iэдииху», «Андемыркъан», «Гуашэм и чэщанэ» драмэ лэжыгъэхэр зытеухахэмрэ абыхэм кьаIуатэ гупсысэ нэхъыщхьэхэмрэ. Акъсырэ З. и драмэ лэжыгъэхэм лъэпкъ драматургием и тхыдэм щаубыд увыпIэр.

Литературэ щIэныгъэмрэ критикэмрэ. Литературэ щIэныгъэмрэ критикэмрэ литературэм и унэтIакIуэ, гъуэгугъэлягъуэ кълэн зэрагъэзащIэр. 50 гъэхэм методологием ехьэллауэ адыгэ литературэ щIэныгъэмрэ литературэ критикэмрэ я пащхьэ кьита кълэнхэмрэ ахэр зэрызэрагъэхьулIэфамрэ.

Адыгэ литературэм и зыужыкIэм, жанрхэм, художественнэ Iэмалхэм я кьэгъэсэбэпыкIэм, IуэрыIуатэмрэ литературэмрэ я зэхушытыкIэм, адыгэ литературэхэм я кьуэпсхэр гъэбелджылыным теухуауэ 50 гъэхэм кьыдэкIа щIэныгъэ лэжыгъэхэр (Теунэ Хь. «Къэбэрдей литературэмрэ къэбэрдей тхакIуэмрэ», 1955; Сокъур М. «ЛыпIэ иувэныгъэ», 1955; ХьэкIуашэ А. «ЩоджэнцIыкIуэ Алий», 1958; Нало З. «IуэрыIуатэм и кьулеягыр литературэм кыщыгъэсэбэпын», 1959; Хьупсырокъуэ Хь. «Адыгэ литературэхэм теухуауэ», 1960; КIурашын Б. «Народ усаклуэм и «кыщым», 1960; Къардэн Б. «Бзэмрэ стилимрэ я IуэхукIэ», 1958, н.). Лъэпкъ литературэм зиужынымыкIэ абыхэм яIа мыхъэнэр.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лъэщыгъуэм и 60–80 гъэхэм (Кабардино-черкесская литература 60–80-х гг. XX века)

Хэзыгъэгъуазэ. Совет къралым 50–60 гъэхэм кыщыхъуа политикэ, жылагъуэ, щэнхабзэ зэхъуэкIыныгъэхэр. «IувыкIыжыгъуэкIэ» («оттепель») зэджэ лъэхъэнэм и иужьрей илгъэхэр (1961–1963 гъэхэр). ЩIэныгъэлIхэм а Iыхьэр щхьэхуэу кыщIыхагъэщхьэхукIыр, литературэм, зэрыщыту щэнхабзэм абы хуиIа пыщIэныгъэр. Революцэрэ щхьэхуитщIыжакIуэ бэнэныгъэкIэрэ дунейр зэтес щIыным и закъуэ хуэлажъэ совет литературэм гупсысэщIэхэр кызырыхыхьэр, абы и кьуэпсхэм жылагъуэм (обществэм), лъэпкъхэм кьадеклуэкI лъапIэныгъэ нэхъыщхьэхэм, щIыхубэ мифологием, IуэрыIуатэ кьулейм, дин-философии щIэныгъэм я лъахэхэм зыщаукъуэдий зэрыхуар. ТхакIуэхэмрэ жылагъуэмрэ зэхушытыкIэщIэхэр яку кьыдэхъуэу зэрыхуежбар; кьэзыухъуреихь дунейр зэрыщытым хуэдэу ильагъуну икIи кыигъэлъэгъуэну тхакIуэм хуитыныгъэ зэригъуэтар.

Лъэпкъыбэу зэхэт совет литературэр. А кьэхьугъэ гъэщIэгъуэным и кыщхьэщыкIыныгъэ нэхъыщхьэхэр: классицизмэм и щэну абы хэпльагъуэхэр;

литературэ лыхъужьхэр Іэмал имылу гурыхэрэ мыгурыху гуэшыныр, ущиныгээр ебэкуы шытыныр; цыху щхэзакуэм и флэфыныгээр кэрал идеологием и сэбэп зыхэльхэм щегэхъумэныр нэхь кызырыглэсхьар, н. Социалист реализмэм литературэрэ 30–40 гэхэм зыхуиша «жыпхэ (нормативнэ) литературэм» кылуэщлэкуыным хуэунэглауэ екуэкла бэнэныгээр. А ильэсхэм художественнэ тхыгэхэм ящлэгъушыкла гупсысэхэр 50–60 гэхэм кьащыхъужу зэрыхуежьар. Лирикэ «дауцыншэклэ» зэджер, абы и лыклуэхэр.

Адыгэ литературэрэ 60–80 гэхэм. Абы кыщыхъуа зэхуэкуыныгэхэр: литературэм и жанрхэм я зыужьыклар Кьэбэрдейми, Адыгейми, Шэрджэсми нэхь зэхуэдэ щыхуу зэрыхуежьар. 30–40 гэхэм япэ ищауэ шыта лэпкэ поэзием прозэр Кларашэ Т., Шортэн А., Кыщокьуэ А., Кьашыргэ Хь., Теунэ Хь., Уэхьутэ А., Ахьмэт М., Щоджэнцыклу І. сымэ зэрылэщлагэхъэжар. 60 гэхэм я япэ ильэсипщыым лэпкэ литературэм кыыхыа тхаклуэхэмрэ абыхэм я тхыгэхэмрэ. А ильэсхэм литературэм нэхьыбэрэ кылуэту шыта Іуэхугуэхэр, социальнэ психологизмэр абы нэхь куу зэрыщыхуар. Цыхумрэ жылагуэмрэ, цыхумрэ щыуэпсымрэ (природэмрэ) яку кыдэхуэ зэхушытыклэ тклихэр зэпкырыхыным, я лэхъэнэгъухэм я псэуэклэ-зэхэтыклэм ехэллауэ зэманым кыгъэуу ушщлэ гугъухэм жэуап тэмэм кьахуэгъуэтыным адыгэ тхаклуэхэм нэхьыбэрэ зрапщыт зэрыхуар (Щоджэнцыклу І., Налю А., Мысачэ П., Кхуэхуэ Ц., Хьэхуапащлэ Хь., Шэджыхъэщлэ Хь., Елгээр К., Хьупсырокьуэ Хь., Кьэрмокьуэ М., Дыгъужь Кьу., Абыглэ Хь., нэгъуэщлэхэми я повестхэмрэ романхэмрэ).

Лэпкэ усыгэм лирикэм бжыпэ шиубыду зэрыхуежьар, а лэхъэнэм и лирик пашэхэр. Лэпкэ композитор-уэрэдусхэр, усаклуэхэмрэ абыхэмрэ я зэдэлэжъэныгээр. Кьэбэрдей-Балькьэрым музыкэ театр илэ зэрыхуар, абы шагъэува лэпкэ оперэ, опереттэ, балет спектакль нэхьыфлэхэр.

60 гэхэм адыгэ тхыбзэм игъуэта зэхуэкуыныгэхэр. Адыгэбзэм и пэжырытхэмрэ нэгъыщэ гъэувыклэмрэ я хабзэхэр зэрырагъэфлэкуар (1963 гы). Адыгэ литературэбзэм зиужьыным ар сэбэп зэрыхуэхуар.

Лэпкэ прозэм игъуэта зыужьыныгээр. Тхыдэ Іуэхугуэ инхэр художественнэ псаллэклэ кьэггэлэгуэжыным адыгэ тхаклуэхэр нэхь тегушхуэ зэрыхуар. Тхыдэ кьэхьукъащлэхэм лэхъэнэм и цыхушщлэм и хьэл-щэныр зэрапсыхьыр, и дуней льягъуклар, льяплэныгъэу ильытэу кыдэгъуэгурыклуэхэр зэрахуэжыр, и зэхэщыклым зэхуэкуыныгэ инхэр зэрырагъэгуэтыр лэпкэ тхыдэ-революцэ художественнэ тхыгэ нэхь пашэхэм кызырыщыггэлэгуэжар (Кыщокьуэ А. и «Хьуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкьуэ щхуантлэ» романхэр, Теунэ Хь. и «Шэджемокьуэ лэпкьыр» романыр, Щомахуэ А. и «Тэрч Іуфэ кыщицилэ пшэплэ» романыр, нэгъуэщлэхэри).

50–60 гэхэм цыхубэм и зэхэщыклар нэхь куу зэрыхуам, тхылэеджер зыщлэушщлэ Іуэхугуэхэм зэрызаубгъуам щыхьэт техуэ художественнэ тхыгэхэр. Лэпкэ прозэм и пашхэ лэхъэнэм кьригъэува кьалэнышщлэхэр: и ухыклэ хьунум псори щыгуазэ «сюжет жэбзэжам» кыпыкыу цыхум и гупсысэр зыунэтлэ Іуэхугуэхэр, и псэкупсэ (духовнэ) дунейр зыуэщлэ кьарухэр кыхутэну абы тхаклуэхэм кьахуигъэуу зэрыхуар.

Кыщокьуэ Алим и тхыдэ-революцэ романхэр: «Хьуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкьуэ щхуантлэ» трилогиер. Роман-эпопеем и нэщэнэхэр. Романхэм щеклуэклэ Іуэхугуэхэр зы персонажым е унагъуэ, гуп хэха гуэрым зэремышхар, абы тхаклуэм кыщицэтахэр хэкупсо, жылагуэпсо Іуэхуу зэрыщытыр. Адыгэм и тхыдэр художественнэ Іэмалхэмклэ итхыжыну тхаклуэм ищла мурадым и щлэдзаплэ романхэр зэрыхуар.

Трилогием кызыэщлэубыдэ лэхъэнэмрэ тхыдэ кьэхьукъащлэхэмрэ (Япэ дунейпсо зауэр, Октябрь революцэр, Бгырыс республикэм и кызыггэлэщыгъуэмрэ кьутэжыгъуэмрэ, Уэсмэн империем и зэхэщэщэжыгъуэмрэ Тырку республикэр кьэунэхунымрэ, граждан зауэр, абы иужь ильэс гугъухэр). Тхыдэм и пэжымрэ художественнэ тхыгэмрэ.

20 гэхэм Кавказ Ищхэрэм шыпсэу лъэпкхэм я щхьэхуитыныгэм папщIэ ираггэкIуэклa бэнэныгэмрэ жылагуэ зэщIэхьеныгэхэмрэ романхэм кызырышыгьэлэгьуэжар. Лъэпкь интеллигенцэр зэрызэфIэувар, абы пыщIауэ шыла гугьуехьхэр. Iуэху еплыкIэ, гупсысэкIэ зэхуэмыдэ зиIэ персонажхэм яку кыдэхуэ зэныкыуэкьур тхакIуэм зэрызэфIих Iэмалхэр. ТхакIуэм и Iуэху еплыкIэмрэ цIыхубэм и Iуэху еплыкIэмрэ.

Лъэхьэнэм и лыхьужьхэр: Къазджерий, Инал, Жырасльэн, Астемыр сымэ я образхэр. И персонажхэм яку кыщигьэхуэ конфликтымкIэ, лъэпкыым и блэкIамрэ зыхэпсэукI лъэхьэнэмрэ зэпэщIигьэувэкIэрэ гупсысэкIэжь шылахэм тхакIуэр къазэрышыкIыр.

Романхэм я гэпсыкIэр, я бзэр.

Зауэ темэр, абы и Iужьхэр 60–80 гэхэм лъэпкь прозэм кызырышыгьэлэгьуэжар: нэрылыагуэ зэхэкьутэныгэхэмрэ нэрымылыагуэу цIыхупсэм зауэм кытрина дыркыуэхэмрэ; ильэс бжыгьэкIэ зауэлI фащэр шызымыха лыхьужьыр мамыр гьащIэм хэзэгьэжыным пыщIа гугьуехьхэр. ЗауэлI-тхакIуэхэм я IэдакьэщIэкIхэр. «Окопэ реализмэкIэ» зэджэм и нэцэнэхэр адыгэ прозэм и жанр зэхуэмыдэхэм зэратеплягуэр: Къашыргьэ Хь. («Лъапсэ быдэ» романыр), Щомахуэ А. («ПасхьэщIэххэр: рассказхэр» тхылыр), Къардэн Б. («Офицерым итхыжахэр», «Гуимыхужхэр», «Кызырыгуэкл кьалэнхэр», «КIыхьщ зауэ гуэгуэр» тхылыхэр), Нало А. («Къэрэгьул зэблэкIыгуэ» повестыр, «Лъагуэхэмрэ гуэгуэхэмрэ», «Рейхстагым адыгэбзи тетщ» рассказ сборникхэр), КхьуэIуфэ Хь. («Зауэм и IэпапIэхэр» рассказ сборникыр, «Орел умирает в полете» документальнэ повестыр) сымэ, нэгьуэщIэхэми я тхыгьэхэр.

Къашыргьэ ХьэпащIэ и «Лъапсэ быдэ» романыр. Тхыгьэр дунейм кыщытехьа лъэхьэнэр, тхакIуэм езым и нэгу щIэкIахэр абы и сюжетым лъабжьэ зэрыхуэхуар. Хэку зауэшхуэм теухуауэ адыгэ тхакIуэхэм ятха «художественнэ тхыгьэ нэхьыфIхэм ящыщ зыуэ» критикхэм ар кыщIалыгьтэм и щхьэусыгьуэхэр.

Романым кыщыхьу Iуэхугьуэхэр щIыпIэ хэхам – ЛъагапIэ къуажэм – епхауэ зэрышытыр. Щыналгьэ зэхуэмыдэхэмрэ лъэхьэнэ зэпэлэщIэхэмрэ кызыэщIэзыубыдэ тхыдэ романхэм «Лъапсэ быдэр» къазэрыщхьэщыкIыр. Зауэм и пэщIэдзэм къуажэдэхэм я псэукIар. Ар къритхэкIыурэ романым и пкьыр тхакIуэм зэрызэригьэубыдыр, персонажхэм я хьэл-щэныр зэрызэхигьэщхьэхукIыр, «нэрымылыагуэ фронтым» шылэжьэнухэр тхыльдэжэм зэрыригьэцIыхур. А мурадхэр зэгьэхуэлIэнымкIэ тхакIуэм кыгьэсэбэл Iэмалхэр.

ЦIыхухэм я зэкьуэувэныгьэр, зэкьуэтыныгьэр зыри зыпэмылэщыжын лъапсэ быдэ зэрыхур романым и купщIэ нэхьыщхьэу зэрышытыр. Ар здэплагьу образхэр: Линэ, Хьыжэ, Назир, Хьэнахьуэ, Цурэ сымэ, нэгьуэщIэхэри. Романым Хэкур фIыуэ лъагуэным укызырыхуриджэр, гьэсэнэгьэ мыхьэнэшхуэ зэриIэр.

Къашыргьэ Хь. и образ кьэгьэщIыкIэр, ар гукьинэж зэрищI художественнэ Iэмалхэр, дыкьэзыухуреихь дунейм и шытыкIэмрэ песонажым и псэм шыщIэхэмрэ зэрызэхихуанэ щIыкIэхэр, и бзэм и дахагьымрэ и къулеягьымрэ.

Къардэн Бубэ и зауэ (военнэ) прозэр. Зауэ гуэгуанэ хьэлэмрэ тхакIуэм и художественнэ дунеймрэ. ПсэзэпылхьэпIэм Iут сэлэтым и дунейр, гурэ псэкIэ игьэвыр, пIалгьэ кIыхьым тешIыхьа и мурадхэмрэ пIалгьэ кIэщIым (атакэ кIуэным ипэ кыхуэу) хуэгьэпса и хьуэпсапIэхэмрэ Къардэн Б. и повестхэм («Офицерым итхыжахэр», «Гуимыхужхэр», «Григорий Ликос», «Комбат», «КIыхьщ зауэ гуэгуэр», нэгьуэщIэхэри) кызырышыгьэлэгьуэжар.

ШытыкIэ гугьум ихуа цIыхум и психологиер зыхуэдэр кьэгьэлэгьуэныр тхакIуэм кьалэн нэхьыщхьэу зэрызыхуигьэувыжыр. Къардэн Б. и зауэ прозэр адрей апхуэдэ тхыгьэхэм кьахэзыгьэщхьэхукI нэцэнэхэр. Абы и тхыгьэхэм зауэр теплэгьуэ кьудейуэ, цIыхум лыхьужьыгьэ е кьэрабгьагьэ кыщылыкьуэклI щIыпIэу

кызырышымыктуэр. Сэлэтым дежкэ зауэр «фронт лэжыгыэу» зэрышытыр тхактуэм и прозэм нэрылгагыу зэрышыхур.

Кьардэн Б. и зауэ прозэм лэпкэ литературэм и тхыдэм кышылыгыс увыпэр, абы и мыхьэнэр.

«Зауэ» прозэм кыдэктуэу, 60–80 гьэхэм адыгэ литературэм зышызыужу хуежыа нэгьуэщэ литературэ унэтлыныгыэхэр: «кьуажэ» прозэр, «кьалэ» («интеллектуальнэки» йоджэ) прозэр, хабзэ-зэхэтыкэм, унагыуэ туэхухэм теухуа прозэр, «еджэгуафлэ» (беллетристикэ, массовэ) прозэр (кьэхьукьащэ, детектив лэужыгыэуэхэр), нэгьуэщэхэри.

Литературэ унэтлыныгыэщэхэм я лыктуэхэр, адыгэ литературэм и зыужыныгыэм абыхэм хуащла хэлхьэныгыэхэр (Теунэ Хь. «Псэм и лэфлыр кьуатмэ», Щомахуэ А. «Бгырыс шухэр», Щоджэнцыктуэ I. «Уи цлэр флэсцынщ», Кьуащхэ С. «Благьэ», Хьэхьупащэ Хь. «Гьуэгуанэ», Елгээр К. «Жэщ дыгыэ», Анзор М. «Атэлыкьым и лэужыбыр», Мэзыхьэ Б. «Пцлэщхуэ хужь», Журт Б. «Гьатхэ пасэ», Кыщокьуэ Р. «Кьарабээр и лэужыкьэмкэ», «Щихь лыжыкьым и лэлыныр», н.). Тхактуэ нэхьыжхэм я творчествэм, зым адреир кьытепщыкыжурэ, цыхум кьыдектуэки лэплэныгыэ нэхьышхьэхэр – цыхугээр, ныбжьэгьугээр, лэахэр флыуэ лэагыуныр, гьунэгьум пщлэ хуэщыныр, нэгьуэщэхэри – нэхьышхьэ зэрышыхур. Лэпкэ прозэр «пльыфитлэ (хужьрэ флыщлэр) флэки здэшымылэ дунейм» икыу гьащлэ зэмыфэгьум и сурэтыр щыным зэрыхуэктуэр.

Теунэ Хьэчим. Тхактуэм и гьащлэмрэ и щлэныгыэ, литературэ лэжыгыэхэмрэ. Тхактуэм кьилэт туэхугьуэхэр, кьэрал-жылагьуэ гьэпсыкэм хуилэ шытыклар, цыхум хэлын хуей хьэл-щэн нэхьышхьэу кьилыгэтэхэр. «Псэм и лэфлыр кьуатмэ» роман-дилогер. Кьилэт туэхугьуэхэмкэ, щлэль гупсысэмкэ, и гьэпсыклэки нэхьапэклэ кьыдэкла тхыгэ плащэхэм ар кьызырышхьэщыкыбыр. Лээхьэнэм и нэщэнэхэм, и лыхьужыхэр шыпсэу дунейм, хабзэмрэ гьэсэнныгыэмрэ романым шаубыд увыпэр. Адыгэ лэпкэ интеллигенцэм и псэуклар, и гурыщлэхэр, и хьуэпсаплэхэр тхыгэм кьызырышыгыэльэгьуэр.

«Шэджемокьуэ лэпкьыбыр» романыр. Художественнэ тхыгэм щектуэки туэхугьуэхэр кьышыхьу лээхьэнэр, щлэль гупсысэ нэхьышхьэр. «Шэджемокьуэ зэадэзэкуэм я гьащлэр адыгэ лэпкьым и тхыдэу» литературэ критикэм кьыщилыгытэр.

Лэпкьым и зэхэщыкыным тхыдэ кьэхьукьащлэ инхэм зэрызэдауэщыбыр романым кьызырышыгыэльэгьуэжар. Романым хэт гурыхь образхэр (Исмел, Зырамыку, Жэнэт, нэгьуэщэхэри). Езы тхактуэр зыхэпсэуки дунеймрэ и персонажхэр зи лыктуэ лээхьэнэмрэ (XIX лэщыгыэуэм и клэух – XX лэщыгыэуэм и пэщлэдзэхэр) тхактуэм зэрызэрипх литературэ лэмалхэр. Ныбжьэгьугьэм, хабзэ-нэмысым, цыхугьэм романым шаубыд увыпэр.

Теунэ Хь. и романхэм («Псэм и лэфлыр кьуатмэ», «Шэджемокьуэ лэпкьыбыр», «Дыщэ кланэхэр») я художественнэ гьэпсыклар, я бзэр.

Анзор Мухьэмэд. Тхактуэм и гьащлэмрэ и литературэ лэжыгыэхэмрэ.

Лэпкэ хабзэмрэ нэмысымрэ ар кьэзыхьумэ кьарууэ «Атэлыкьым и лэужыбыр» повестым кьызырышыктуэр. Быныр игьэсэнэу зрат атэлыкьым адыгэхэр хуэпэжу зэрышытар; лэпкьым кьыдектуэки хабзэхэм тхактуэр зэрахушытыр. Мысострэ Исмлэрэ образхэр.

Повестым и гьэпсыклар, и бзэр.

60–80 гьэхэм «кьуажэ» прозэм и лээр адыгэ литературэм зэрышыгыэбыдар. «Кьуажэ» прозэ терминыр кьызырыбгурытуэн хуейр, абы кьызэщилуыдыр. Кьуажэдэхэм я гьащлэм кьышыхьу зэхьукыныгыэхэр, ахэр зылууэ гугьуехьхэр, зыгэплейтей туэхугьуэхэр Щоджэнцыктуэ I., Хьэхьупащэ Хь., Ахьмэт М., Мысачэ П., Кхьуэхьу Ц., Шал Кь., Кхьуэтуфэ Хь., Дыгьужь Кь., Нэхуш М., Абытлэ Хь., Брат Хь., Журт Б., Шэджыхьэщлэ Хь., Кьэрмокьуэ М., Мэзыхьэ Б. сымэ я прозэм кьызырышыгыэльэгьуэжар.

«Къуажэ» литературэм гурыщлэр нэхьыбэу кыхэлукI зэрыхуар, лъэпкэ прозэм и стилистикэм абы зэрызригъэхуэжар. Тхаклуэхэм нэхьыбэу лирикэ гупсысэхэр, езыхэм я псалъэхэр, зыхуэгъээныгъэхэр тхыгъэхэм хагъэхэ зэрыхуар, а IэмалымкIэ сюжетхэр нэхь щаби, цIыхупсэм нэхь хуэгъэзаи зэращлар. **Къэрмокъуэ М.** «Щихухэр иджыри мэкI» романыр.

ЦIыхухэм я псэукIэр егъэфIэкуэным, къуажэмрэ къалэмрэ яIэ зэщхэщыкIыныгъэхэр гъэмэцIэным теухуауэ а илгъэхэм къэралым щеклуэкла кыхуеджэныгъэхэмрэ лэжыгъэхэмрэ. Лъэпкэ интеллигенцэр абыхэм кыхэша зэрыхуар. Ахэр купщIэ зыхуэхуа лъэпкэ художественнэ прозэр: **Мысачэ П.** «Кхъужьейр мэгъагъэ», «Псыхуэ гуащэ» повестхэр; **Ахьмэт М.** и «Ди къуажэм» повестыр, **Дыгъужь Къу.** и «ТехьэпщIэ» повестыр, **Мысрокъуэ С.** и «Гъуэгу гугъу» повестыр, нэгъуэщIхэри.

Лъэпкэ тхыдэмрэ адыгэ литературэмрэ. Адыгэм и блэкла жыжэмрэ гъунэгъумрэ зыхуэгъээжыныр, щIэныгъэр и тегъэщIаплэу ахэр къэхутэжыныр, тхыдэм и дерсхэр художественнэ IэмалхэмкIэ кызылукхыжыныр 60–80 гъэхэм лъэпкэ прозэм зэрыщеклуэklar, абы хэлъа щхъэхуэныгъэхэр (Къашыргъэ Хь. «ПшэкIухь» романыр, Хьэкъун И. «Бзылхугъэ шу щэху» повестыр, Шортэн А. «Къэзанокъуэ Жэбагы» документальнэ повестыр, Мэлбахуэ Е. «Шынагъуэт Iуащхэмахуэ кIуэ гъуэгур» романыр.

КIэрашэ Тембот. Тхаклуэмрэ лъэхъэнэмрэ. КIэрашэ Т. и тхыдэ повестхэр («Шапсыгъ пщащэ», «Абрэдж», «Шыхуэм и лыгъэ», «Иужьрей уэгъуэ»). ЦIыхур зыIэт лъапIэныгъэхэм (щхъэхуитыныгъэм, пщIэм, лыгъэм, тхэмыщкIэм, дэхуэхам кышхъэщыжыным, захуагъэм хущIэкъуным, ныбжьэгъур гъэпэжыным, н.) папщIэ КIэрашэ Т. и тхыдэ повестхэм хэт лыхъужьхэм ирагъэкIуэклI бэнэныгъэр, лъэпкъым кыдеклуэклI хыбархэр абыхэм ехэллауэ тхаклуэм кызыэригъэсэбэп щыкIэр.

«Шу закъуэ» романыр. Тхыгъэр зытеухуамрэ щIэль гупсысэ нэхьыщхэмрэ. ГъащIэм и пэжымрэ литературэ образхэмрэ. Персонажхэм я хьэл-щэныр щызэфIигъэувэклIэ тхаклуэм кыгъэсэбэп художественнэ Iэмалхэр, адыгэ хабзэм романым щиаубыд увыплэр.

Романым и ухуэкIэмрэ и бзэмрэ.

Нало Ахьмэдхьан. Тхаклуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Нало А. и прозэм иIэ щытыкIэ хэхар, абы и романхэр («Нэхуц шу», «Псы Iуфэм Iут унэ цIыкIу»), повестхэмрэ рассказхэмрэ («Бжьэ къэпщIа», «Урыху акъужь», «Лъагъуэхэмрэ гъуэгухэмрэ», «Рейхстагым адыгэбзи тетщ», н.) зытеухуамрэ къаIуатэ гупсысэхэмрэ.

«Нэхуц шу» тхыдэ романыр. Империалистхэм зэхаублэу 1904–1905 гъэхэм екIуэкла урыс-япон зауэм тхаклуэр зэрыхушытыр. Тхыдэ къэхьугъэхэмрэ теплэгъуэхэмрэ художественнэ тхыгъэм щаубыд увыплэр. Зауэр зыхуэдэр зыгъэунэхуа тхаклуэр абы и бийуэ кызыэрыувыр.

КъуэкIыплэ Жыжэм щеклуэкла зауэм теухуами, адыгэ лъахэр, абы и цIыхухэм я псэукIэр, я хабзэ-зэхэтыкIэр образ нэхьыщхэу романыфм зэрыхуэвэр. Романым хэт персонажхэр: гурыхь, мыгурыхь образхэр, абыхэм я сурэтхэр щидкIэ, тхаклуэм кыгъэсэбэп художественнэ Iэмалхэр. КIэрэф Залымджэрий, Анзор Къербэч, шэшэн щIалэ Тэсмэхьил сымэ бгырысхэм пашэ, узэщIаклуэ зэрахуэхуар, а образхэм романым цагъэзащIэ къалэнхэр.

Лъэпкъхэм я зэныбжьэгъугъэр романым кызыэрыхэщыр.

Романым и ухуэкIэр, и бзэр.

Мэлбахуэ Елберд. Тхаклуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. **«Шынагъуэт Iуащхэмахуэ кIуэ гъуэгур»** романыр. Лъэпкэ прозэм и хэлхьэныгъэ нэхь инхэм ящыщ зыуэ романыр зэрышытыр. Адыгэ тхыдэм лыгъэкIэ гъэнщIа и напэкуэцIхэм ящыщ зыр – я щхъэхуитыныгъэм папщIэ XVIII лэщIыгъуэм и пэщIэдзэм къэбэрдей адыгэхэм ирагъэкIуэкла бэнэныгъэр – романым кызыэрыщыгъэлыгъуэжар. Адыгэ лIакъуэлIэшхэм, мэкъумэшыщIэхэм я зэхушытыкIэхэр тхыгъэм кызыэрыхэщыжыр.

Романым и гъэпсыкIэм хэлъ гъэщIэгъуэнагъхэр: тхакIуэм лъэхъэнэ зэхуэмдэхэр зэрызеришалIэр, «IуэрыIуатэ къупхъэр» къызэнэкIыным ехъэлIауэ къэхутэныгъэ Iэмалхэр къызэригъэсэбэпыр.

КIыщокъуэм и прозэ тхыгъэхэр. ТхакIуэм и творческэ гъуэгуанэм и лъэхъэнэхэр, и япэ усэ тхыльхэмрэ тхыдэ-революцэ романхэмрэ. КIыщокъуэм и дуней лъагъукIэ щхъэхуэр, цIыхур гъэлъэпIэныр, абы и пщIэр къэлэтыныр а дунейм щынэхъыщхъэу зэрыщытыр.

Совет литературэм 60–80 гъэхэм зауэ темэм щигъуэт къэгъэлъэгъуэкIэщIэр, «лейтенант щIэблэкIэ» зэджэ тхакIуэхэм я гупсысэкIэм, Iуэху еплъыкIэм къыщыхъу зэхуэкIыныгъэхэр. Литературэм хабзэ щыхъуауэ зауэлIым и гъащIэр, и хъэл-щэныр кърырагъэлабгъуэу шыIа жыхъэм къытекIыныр, абы къиша зэныкъуэкъухэр.

«**Щынэхужыкъуэ**», «**Нал къута**», «**Кхъужыфэ**» роман-трилогиер. Зауэм теухуауэ 40–60 гъэхэм къыдэкIа художественнэ тхыгъэхэм КIыщокъуэм и IэдакъэщIэкIхэр къазэрыщхъэщыкIыр. Адыгэм и тхыдэр художественнэ IэмалхэмкIэ къыгъэлъэгъуэжыну еувэлIа тхакIуэм и лэжыгъэшхуэм и етIуанэ Iыхъэу роман-трилогиер зэрыщытыр. Зауэм Iутхэмрэ лэжыгъэ IэнатIэ пэрытхэмрэ я гупсысэ-хъуэпсапIэкIэ, гурыль-гурыщIэкIэ тхакIуэм зэрызэпищIэр. Локотош, Апчарэ, Дотий, Хъэбибэ, Бекъан сымэ я образхэр: ахэр сыт щыгъуи гъуэгу зэрытетыр, гъащIэм и купщIэр, цIыхум абы щигъэзащIэ къалэныр къызэлухыным и дамыгъэу тхакIуэм къызэригъэлабгъуэр.

Художественнэ и лъэныкъуэкIэ КIыщокъуэм и тхыдэ-зауэ (военно-историческэ) романхэмрэ тхакIуэм и япэ тхыдэ-революцэ романхэмрэ («Хъуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъуэ щхъуантIэ») зэщхъэщыкIыныгъэу яIэр.

КъуэкIыпIэ Гъунэгъум щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм ятеухуа «Мазэ къыщIэкIыгъуэ» романыр: тхыгъэр зытеухуар, тхакIуэм абы къыщыIуатэ гупсысэхэр. КъуэкIыпIэ Гъунэгъум щекIуэкI политикэ-жылагъуэ Iуэхугъуэхэм тхакIуэр зэреплъу щытар (и хыбархэмрэ новеллэхэмрэ тегъэщIапIэ щIын).

«**Лъапсэ**» романыр. Романыр зытеухуамрэ щIэль философии гупсысэ нэхъыщхъэмрэ. Адыгэм и блэкIа жыхъэмрэ и блэкIа гъунэгъумрэ зэпызыщIэж тхыгъэу ар зэрыщытыр. ТхакIуэм лъэпкъыр лъэпкъыу къызэтезыгъанэ нэщэнэ нэхъыщхъэу къилгытэр, «лъапсэ» псалъэм абы ирит мыхъэнэр.

Романым и художественнэ гъэпсыкIэр: тхыгъэм и сюжет къудамитIым лъэпкъ тхыдэм и лъэхъэнитI зэрызэпащIэр. Тхыгъэм тхыдэ мыхъэнэ яIуу къыхэщыж теплъэгъуэхэр: Хэку зауэшхуэм и зэманым, 60 гъэхэм Къэбэрдейм къыщыхъуа Iуэхугъуэ гукъинэжхэм тхакIуэр зэрахущытыр.

Адыгэ цIыхубзыр пасэ зэманымрэ ди нобэрей гъащIэмрэ: Дэфэрэдждж-анэшхуэмрэ Дэфэрэдж Шагиrowнэрэ я образхэр. Романым хэт гурыхь персонажхэмрэ (Дэфэрэдж, Аннэ Павловнэ, Салимэ, Барчо, н.) гурымыхъхэмрэ (ЛатIифэ, Нартыху Къазбэч, Пыжбынэ, Раисэ Муратовнэ, н.).

Романымрэ тхакIуэм и ущие псалъэхэмрэ. Лъэпкъым и къэкIуэнум теухуа гупсысэхэр тхакIуэм къызэриIуатэ художественнэ Iэмалхэр. Дэфэрэдж и доклад-уэсытым и мыхъэнэр, адыгэ щIэблэм ехъэлIауэ абы къыщыхъа псалъэ Iушхэр. Романыр тхакIуэм лъэпкъым къыхуигъэна уэсыту зэрыщытыр.

Романымрэ иджырей лъэхъэнэмрэ.

КIыщокъуэм и усыгъэр. КIыщокъуэ Алимрэ лъэпкъ поэзиер. УсакIуэм и творчествэм и лъэхъэнэ щхъэхуэхэр. Абы и усыгъэр цикл щхъэхуэурэ бгуэш зэрыхуэр.

УсакIуэм и граждан лирикэр («Мывэ хуабэ», «Си деж хъэщIапIэ», «Дамыгъэ», «Батырыбжэ», «Вагъуэ махуэ», «Усэхэр» усэ тхыльхэр). Лъэпкъ гупсысэхэр усакIуэм и художественнэ дунейм зэрыхиухуанэ щIыкIэхэр. ГушIэм къыщыуш хъуэпсапIэ лъагэхэр, къэзыухъуреихь дунейм хуиIэ щытыкIэ хэхар усакIуэм къызэригъэлабгъуэ художественнэ Iэмалхэр.

КIыщокъуэ А. и лирикэм езым и дамыгъэ зэрытелгыр, лIыгъэр, пэжыгъэр, ныбжьэгъугъэр абы къызэригъэлабгъуэ образхэр («СыкIуэнт нэхь псынщIэу»,

«Уузыншэм!» – сэ жызо!», «Насып», «Хыр си шакъальэу» усэхэр, нэгъуэщIхэри тегъэщIапIэ щIын).

Хэкур, лъахэр, цIыхухэр фIыуэ лъагъуным, укызыхэкIа лъэпкъым гурэ псэкIэ хуэлэжьэным укыыхуезыджэ усэхэр («Кхъужьей къудамэ», «Адыгэ хэку», «Iуащхэмахуэ», «Зейч лантIэ», нэгъуэщIхэри), абыхэм къаIуатэ гупсысэхэр, яIэ гъэсэнныгъэ мыхъэнэр.

ИэнатIэ пэрыт, зи гуащIэкIэ псэуж цIыхур гъэлъэпIэным, и IэщIагъэм къыпыкI фIыгъуэмкIэ цIыхубэм хъэлэлу ядэгъуашэ лэжьакIуэ гуащIафIэхэр зыIэт усэхэр («МакIуэр щIалэр ауз гъуэгукIэ», «КъебжэкI», «Мэл гуартэ», «А пщыхъэщхъэм бжьыхъэ пшагъуэу», нэгъуэщIхэри).

КIыщокъуэм адыгэ лирикэм хуищIа хэльхъэныгъэр, абы и гъуэгум ирикIуа усакIуэхэр.

УсакIуэм и поэмэхэр («Адэ», «Тисей», «Зэшиблымрэ зы псыкъуиймрэ ятеухуа индийскэ поэмэ»; сабийхэм яхуитхахэр: «Елбэздыкъуэ», «Бажэ пшынауэ»). Поэмэхэр зытеухуар, абыхэ усакIуэм къыщIуатэ гупсысэхэр.

КIыщокъуэм и драмэ лэжьыгъэхэмрэ публицистикэмрэ. Лъэпкъым и блэкIам къыхэхыпхъэ дерсхэм ухуэзыгъэIуш, и къэкIуэным куууэ уезыгъэгупсыс статьяхэр, документальнэ тхыгъэхэр. Лъэпкъхэм я литературэхэм, я псэукIэмрэ щэнхабзэмрэ теухуа лэжьыгъэхэр («Созвездие литератур», «По родной стране», «Шаги по континентам» тхыльхэр).

«Вид с белой горы» повестыр. Тхыгъэм автобиографиие къалэн игъэзащIэми, адыгэм и гъащIэр лъэныкъуэ куэдкIэ къызэщIиубыдэу зэрыщытыр. Абы хэль художественнэ щэнхэр.

КIыщокъуэ А. и гъуэгунэ тхыгъэхэр («Сирием къикI письмо», «Борунда», «Гъуэгум тель хъэдзэхэр», «Iуащхъэхэм щыхуарзэ ныпхэр», «Алжирым и псэр зыхэльыр», «Мылыр Iуехри Iуфэр къонэж», нэгъуэщIхэри). ТхакIуэм и набдзэгубдзапIагъэр, зытетхыхь Iуэхугъуэхэм фIыуэ зэрыхищIыкIыр тхыгъэхэм къызэрыхэщыр.

КIыщокъуэ А. и драмэ лэжьыгъэхэр («Альхъо», «Гъуэгунэ», «Тепщэч къэзылътыхь») зытеухуамрэ къаIуатэ гупсысэ нэхъыщхъэмрэ. «Альхъо», «Гъуэгунэ» драмэхэм я гъэпсыкIэр, хэт образхэр, ахэр гукъинэж зыщI Iуэхугъуэхэр. «Тепщэч къэзылътыхьыр» лъэпкъ драматургием и япэ водевилхэм ящыщу зэрыщытыр, абы и мыхъэнэр.

КIыщокъуэ Алим и творчествэм урысей лъэпкъыбэ литературэм щиубыд увыпIэр, тхакIуэм къэралым, республикэм къыхуащIа пщIэр.

Щыхугъэм, гурыщIэм (лирикэ) теухуа прозэр. Лиризмэр прозэм зэрыщызэфIуэвр, ар повесть жанрым нэхъ зэрыхэпIагъуэр. 60–80 гъэхэм публицистикэм и щэнхэр жанрым нэхъ мащIэ зэрыщыхъуар, ар цIыхум, абы и гурыгъу-гурыщIэхэм нэхъ гъунэгъу зэрыхуэхъуар. Повестым и лэжьыгъуэхэм а лъэхъэнэм зэрызаужбар: повесть-автобиографиие, повесть-гукъэкIыж, повесть-уцие, нэгъуэщIхэри. Лъэпкъым къыдекIуэкI хабзэхэр хъумэнымрэ щIэблэр гъэсэннымрэ ехъэлIауэ зэманым къыгъэщI лъэпощхъэпохэр къызэнэкIыным и Iуэхум лъэпкъ прозэр зэрыбгъэдыхъэ щIыкIэхэр. А мурадым хуэлажьэ художественнэ тхыгъэхэр (ЩоджэнцIыкIу I. и «Уэлбанэ дыгъэ» повестыр, ХъэхъупащIэ Хь. «Гъуэгунэ», «Гур зыщIэхъуэпсыр» повестхэр, Журт Б. и «Си сабийгъуэм и бжьэпэ» повестыр, КIэрэф М. «Адэ щIэин мыльку хъурэ?», «Сэфар» повестхэр, КIуантIэ I. и «ГъуэгурыкIуэ», «Гуэл Iуфэм», «Лъэмыж» повестхэмрэ рассказхэмрэ, КхъуэIуфэ Хь. «Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтщ» повестыр, ШэджихъэщIэ Хь. и «Уи пщэдджыжь фIыуэ, Тэрч!» повестыр, нэгъуэщIхэри).

ЩоджэнцIыкIу Iэдэм. ТхакIуэмрэ лъэхъэнэмрэ. НыбжьыщIэхэм я хъуэпсапIэхэмрэ я мурадхэмрэ, балигъ гъащIэм ахэр зыIуигъащIэ гугъуехъхэмрэ гъэунэхуныгъэхэмрэ. «Щыхубэ насыпым хущIэкъуным» къыхуезыджэ литературэм зи щхъэзакъуэ насыпым щIэбэн персонажхэм бжьыпэр зэрыщаубыдыр. «**Уи цIэр фIэсщынщ**», «**Щхъэгъубжэ нэху**» повестхэр. Ахэр «Софят и гъатхэ» повестым тхакIуэм

кыщицэта йуэхугуэм пызыщэу зэрыщытыр. Повестицми лыхъужь зэщхэр зэрыхэтым, льягуныгэм зэрытеухуам, лэжыгъэ хэлэлыр насыпым и хэкыпцэу кызырыщыгъэлыгъуам ахэр зы художественнэ тхыгъэу кызырэпщягъэхур.

Льэхъэнэмрэ повестхэм щызэфцэгуа гурыхь, гурымыхь образхэм я ситемэмрэ. Залинэрэ Мусэбийрэ, Лэуцэрэ Мысхудрэ я льягуныгэм папцэ ирагъэкцэ бэнэныгэр 60–70 гъэхэм я щалэгъуалэм щапхэ яхуэхуауэ зэрыщытар. «Уи цэр фцэщынщ», «Щхэгъубжэ нэху» повестхэм тхылъеджэ нэхыбэ дьдэ зэрапар, ноби абыхэм кыщицэта йуэхугуэхэм я мыхъэнэр зэрымыкцэуэдар.

Повестхэм я ухуэкцэр, тхакцэуэм и бзэм и кыулеягъыр.

«Уи цэр фцэщынщ», «Щхэгъубжэ нэху» повестхэм лэпкэ литературэ критикэр зэрыцэуэтар, абы тэмэму гу зылытагъэмрэ идеологиэм и нэпкыжыгъэ зытелхэмрэ.

Щоджэнцэуэ I. и **усэхэр**. Цыхугъэм, мамырыгъэм, лэжыгъэ хэлэлым, ныбжыгъуэуэм укыхуезыджэу ахэр зэрыщытыр.

Усакцэуэм и сонетхэр. Лэпкэ усыгъэм и хэлхэныгъэщцэу ахэр зэрыщытыр.

Щоджэнцэуэ I. зэдэкцэуэ Iээу зэрыщытар. Абы Шекспир, Лопе де Вега сымэ я пьесэхэр («Гамлет», «Ерыщыр кызырагъэцэсар», «Псыефалэ»), Навои, Пушкиным, Лермонтовым, Некрасовым, украин, осетин усакцэуэхэм я усэ куэд адыгэбзэм кызырыригъэтэсар. Лэпкэ литературэмрэ литературэбзэмрэ заужынымыкцэ абыхэм яла мыхъэнэр.

Дыгъужь Къурмэн. Тхакцэуэм и гъащцэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. 60–70 гъэхэм кыуажэдэс ныбжыщцэуэ я йуэхуцэуэу, зыгъэгуфцэ-зыгъэпцэуэ йуэхугуэхэу ялахэр «**Техьэпцэуэ**» повестым кызырыщыгъэлыгъуар. Ныбжыщцэуэ я щыуагъэхэр, ахэр зэрыхуэ щытыкцэуэ гугъухэр повестым кызырыщыгъэлыгъуар. Жэмалдин гугъуехым кыкынымыкцэуэ дэлэпыкыуэгъу хуар. Льягуныгъэм и кыарур. Повестым кыыхыпхэу дерсхэр.

60–80 гъэхэм дунейм кытехэа лирикэ повестхэм зэщхыныгъэу яхэлбыр, ахэр кызыша щхэуусыгъуэхэр (Щоджэнцэуэ I., Къэрмокъуэ М., Дыгъужь Къу. сымэ я повестхэр зэгъэпцэн).

Адыгэ усыгъэр 60-80 гъэхэм: кыэлхыгъуэныгъэщцэуэ, гыунапкыэщцэуэ. 50–70 гъэхэм лэпкэ литературэм кыыхыгъа усакцэуэхэр (Тхэгъэзит З., Щоджэнцэуэ Н., Налэ З., Къагырмэс Б., Елгэр К., Балкыэр Ф., Къэжэр П., Мысачэ П., Тут М., Гыуэзджэщ Хь., Шорэ Хь., Къэбэрдей Ф., Жаным Б., Гыубжэуэ Л., Хьэх С., Бахуэ Б., Брай А., Кцэщт М., нэгъуэщцэуэри). Лэпкэ усыгъэм щызэфцэуэ хабзэхэмрэ («Щоджэнцэуэ Алий иубзыхуа гыуэгур») усакцэуэ щалэхэм я кыэлхыгъуэныгъэхэмрэ. Усэ хабзэцэуэ гъэпса публицистикэм, жылагъуэр зыхуэщцэуэ образу парт идеологиэм игъэкъабылам кыпыкыуэ щхэуэ закыуэм и гухэлхэмкцэуэ цыхубэм и хуэпсапцэуэхэр кыцэуэтэным хуэунэтцэуэ лэбакыуэхэр.

Лэпкэ усыгъэм кыыхыгъэ темэщцэуэхэр, кызырэныкыны хуэй хуэа лэпощхэуэпхэр. Жанрхэм ягъуэта зыужыныгъэр.

Адыгэ лирикэр жылагъуэ йуэхугуэхэм щхэпрыцэуэ кыцыуэ кызырыгуэжыкы и гурыщцэуэхэмкцэуэ зэщцэуэ зэрыхуар. **Балкыэр Фоусэт**. «Нэхуэщ», «Уафэр хызодыкцэуэ», «Гугъэм и лэрыгъ», «Дыгъэ бзийр си пшыне Iэпэу», «Кыысхуэгуфцэуэ», «Уэрэдыщцэуэ» усэ тхылыхэр, н.

Мардэ убзыхуа гуэрхэр кызырэныкыныр, гурыщцэуэр, гуащцэуэдэжцэуэ хэлэлыр, лэжыкцэуэ пэрытыр гъэлэпцэуэныр натурализмэм и жыпхэуэ кыишауэ романтизмэм и хэлэщцэуэхэмкцэуэ «хуэпэныр». **Налэ Заур**. «Бзухэм я бзэр», «Усэхэр» усэ тхылыхэр, н.

Лэпкыым и тхыдэ гыуэгунэм теухуа усыгъэхэр, апхуэдэхэр 60–70 гъэхэм утыку кыихэным ила мыхъэнэр. **Гыубжэуэ Лиуан**. «Шэрэдж толыкунхэр», «Насыпгуэщ», «Жэщ гупсысэхэр» усэ тхылыхэр; **Нэхуэщ Мухъэмэд** «Адыгэ нэпсхэр» тхылыр, нэгъуэщцэуэри.

Льэхъэнэмрэ цыхумрэ, зэхуэжыныгъэхэмрэ лэжыгъэ текцэуэныгъэщцэуэхэмрэ пэджэжыныр поэзиэм кыалэн зэрыхуэхур. Усэцэуэ тхэ публицистикэр фцэуэм,

зыужыныгэм хуэгэлэжэныр. **Къагырмэс Борис.** «Фэхъус апций!», «Лэщыгъуэ уардэ», «УафэхъуэпскI къудамэ», «Гуапагъэ», «Шэджагъуэ», «Лэскэн пшынальэ» усэ тхыльхэр, н.

Пейзаж лирикэм адыгэ усыгэм шигъуэта зыужыныгъэр. Дунейм и теплэ е и къэхъукащIэ къызэрыгуэжыр тхыльеджэм щIэщыгъуэ шыщыныр, псэжIэ зыхегъэщIэныр. **Къэжэр Петр.** «Шыхульагъуэ», «Джулатыщхъэ», «Гульытэ» усэ тхыльхэр, н.

«Лушыгъэр» (интеллектыр) зи гъуазуэ ялытэ усыгъэр. Лъэпкъ философиерэ лъэпкъ Лушыгъэмрэ шызэхэхуэна поэтиер, усэ гъэпсыкIэм игъуэт шытыкIэщIэхэр. **Къэжэр Хъэмид.** «Гъуэгум и бгъуагъ», «Усищэрэ зырэ», «Гъатхэпежьэ», «Гъатхэм и гъэ», н., **Сокъур М.** «ЩыщIэжь», «Нэпкъыжьэ», н.

Эстетикэ купщIэшхуэ зыхэль дамыгъэхэр и щIэгъэкъуэну адыгэ усыгъэр схематизмэм, хабзэ убзыхуахэм я къупхъэм ибэкъукI зэрыхуар, усэбзэм и стилистикэм къыщыхъуа зэхъуэжыныгъэхэр. **Лутыж Борис.** «Си Дахэнагъуэ» усэ тхыльыр, сонетхэр.

Автобиографие усыгъэр. Зи цыхум и нэгү щIэкIахэмкIэ лъэпкъым, лъахэм и гъащIэ гъуэгуанэр къэгъэлэгъуэжыныр. **Хъэх Сэфарбий.** «Усэхэр», «Пщэдджыжьыпс бзыгъэ», «Си гъэмахуэ», «Бжыхъэ макъамэхэр» усэ тхыльхэр, н.

Тхэгъэзит Зубер. УсакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

УсакIуэмрэ поэтиерэ я зэхушытыкIэр, абы и гъащIэр, и дуней еплъыкIэр.

Тхэгъэзитым и «лирикэ шабэр»: усакIуэмрэ лъахэмрэ, усакIуэмрэ щIыуэпсымрэ, усакIуэмрэ лъагъуныгъэмрэ, усакIуэмрэ гъащIэмрэ, усакIуэмрэ ажалымрэ («Бгым сыдокI», «Тэрч макъамэхэр», «Усэхэр», «Джэрпэджеж», «Щымырэ уафэмрэ», «ГукъэкIыж: усэхэмрэ балладэхэмрэ» усэ тхыльхэр, н.)

УсакIуэм къыгъэщI образхэр, цыхугъэ лъагэм и нэцэнэхуэ абыхэм яхэпльагъуэхэр.

Поэтием и лъапIэныгъэ нэхъыщхъэхэм – дыкъзыухъуреихъ дунейм, лъагъуныгъэм, гъащIэм, уахътыншагъэм, нэгъуэщIэхэми – усакIуэр зэрабгъэдыхэр, къыгъэщI образыщIэхэр, жыIэклэщIэхэр.

Тхэгъэзитым зэридзэкIа тхыгъэхэр (В. Жуковскэм, К. Батюшковым, А. Фет, Б. Пастернак, А. Ахматовэм, О. Мандельштам, нэгъуэщхэми я усэхэр; Ш. Руставели и «Къаплэныфэ зыщыгъ зауэлI» тхыгъэ цIэрыIуэр, А. Пушкиным и «Евгений Онегин» романыр, и поэмэхэмрпэ усэхэмрэ).

УсакIуэм и бзэр, и усэ гъэпсыкIэр.

Бештокъуэ Хъэбас. УсакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Бештокъуэм и лирикэ усэхэм я тематикэр, усэ циклхэр. Хэкум, адыгэ тхыдэм, анэдэльхубзэм теухуа усэхэр.

УсакIуэм и лъагъуныгъэ лирикэр. Гухэль къабзэм сыт шыгъуи цыхугъэшхуэрэ зэхэщIыкIрэ зэрагъусэр, гурыщIэ куур зэрыдахэр икIи зэрымыужыыхыр апхуэдэ усэхэм я купщIэу зэрыщытыр.

Бештокъуэ Хъ. и тхыгъэхуэ лирэ-эпикэ жанрым хыхъэхэр. УсэбзэкIэ тха «**Мывэ лъэхъэнэ**» романыр. Языныкъуэ литературэдж щIэныгъэлIхэр «роман-притчэкIэ» абы щIеджэр. Романым иIэ унэтIыныгъэхэр: ар философиие усыгъэу, цыхумрэ щIыуэпсымрэ (природэмрэ) яку къыдэхуэ зэхушытыкIэхэр къэзыгъэнахуэу, цыхум и хъэл-щэныр къызэрапщытэ гъэунэхуныгъэу, мыхъумыщIагъэм нэлат езых тхыгъэу зэрыщытыр. Тхыгъэр нобэ дызэIууэ гугъуехъхэм зэрапэджежыр, цыхугъэмрэ цыхугъэншагъэмрэ, блэклэмрэ къэкIуэнумрэ я зэныкъуэкъур абы къызэрыщыгъэлэгъуар.

Тхыгъэм хэт лыхъужь нэхъыщхъэр. Мифым и малъхъэдисым къыIэщIихыу Ану и щхъэ закъуэ зэфIэкIыр япэ иригъэщыну усакIуэр зэрыхущIэкъур, абы и мыхъэнэр. Роман-мифым пейзажым шигъэзащIэ къалэныр, псэушхъэ зэмылIэужыгъуэхэм я образхэр къызэрыщыгъэлэгъуа щIыкIэр.

«Мывэ лъэхъэнэ» романынкIэ лъэпкь литературэ кьупхъэм икIыу дунейпсо гьуазджэм кьыпэщыт кьалэн гугъухэр зэфIэхыным усакIуэр яужь зэрихьэр. Лъэпкь литературэр лъэхъэнэщIэм хэзыша тхыгъэу романыр зэрыщытыр.

Романыр зэрытха бзэр, усакIуэм кьигъэсэбэпа художественнэ Iэмалхэр.

Лъэхъэнэм и нэщэнэхэмрэ литературэм и жанр кIэщIхэмрэ. Жанр кIэщIхэр (хьыбар, рассказ, новеллэ) адыгэ литературэм нэхь псынщIэу зыщызыужь лIэужьыгъуэу зэрыщытыр. Жанр кIэщIхэм я лъабжьэр лъэпкь литературэм щызыгъэтIыльбахэр, абыкIэ тхакIуэ-узэщIакIуэхэм зэфIагъэкIар. 60–80 гъэхэм абыхэм ягъуэта зыужьыныгъэр.

Лъэпкь прозэм цIыхугъэм ехъэлIа Iуэхугъуэхэр, психологизмэр нэхь куу зэрыщыхьур. ЦIыхумрэ щIыуэпсымрэ, цIыхумрэ жылагъуэмрэ, цIыхумрэ тхыдэмрэ яку кьыдэхъуэ зэхушытыкIэ ткIийхэр зэфIэхыныр жанр кIэщIхэм кьалэн нэхьыщхъэу я пащхъэ кьызэриуэр (Журт Б., Елгъэр К., КIэрэф М., ХьэхъупащIэ Хь., Щхъэумэжь Б., Кхъуэлүфэ Хь., Хьэх С., Къагъырмэс Б., Гъэунэ Б., Ацкъан Р., Мыжей М., Дэбагъуэ М., БакIуу М., Шорэ А., Нэхуш М., Абазэ Л., Гъут А., Тхьэмокбъуэ Б., ХьэIупщы М., Мыз А., нэгъуэщIхэми я рассказхэр).

Автобиографиие тхыгъэхэр. **Нало Заур.** Рассказхэр щызэхуэхъэса «Къру закъуэ» тхылъыр. Зи Iэзагъыр IэщIагъэ кьызэрыгуэкIым икIыу гьуазджэм и цапхъэхэм нэса цIыхухэм я образхэр «Къру закъуэ», «Мусэрэ Мусэ и дыдымрэ», «Хьэбалэ и пхъэ гуащэр», «Исмел и бригантинэ ныкъуэщIыр», «ТытIу и дыгъэ шыщIэ» новеллэхэм кьызэрыщыгъэлъэгъуар.

ТхакIуэм и рассказхэм я бзэр, гъэпсыкIэ щхъэхуэр, IуэрыIуатэм и хабзэхэр абыхэм кьызэрыщыгъэсэбэпар.

ФIэкIыпIэ зимыIэ гъащIэ лъэпошхъэпохэм цIыхум и псэм кьытринэ дыркъуэхэр кьызытещ лъэпкь прозэр. **Мэзыхъэ Борис.** ЦIыхум и псэкупсэ дунейр зэрыхузар, и зэфIэкIыр кьызэIуихыну Iэмал зэримыгъуэтыр, «гъащIэм кьыщылъыс мащIэм» арэзы техъуэн фIэкIа нэгъуэщI кьызэрыхуэмынэжыр нэпкьыжьэу тхакIуэм и тхыгъэхэм зэрателъыр («Гъуэгупэ псалъэ», «Вагъуэзэшибл», «Мазэхэ жэщ», «Къуажэ пшыхъхэр» рассказ сборникхэр).

ТхакIуэм и повестхэр («Бжьыхъэр пщIащэ пыщэщыжыгъуэщ», «Мыл джанэ», «ПцIащхъуэ хужь», нэгъуэщIхэри).

Драматургиерэ зэманым и пльыфэхэмрэ. Революцэ, зауэ темэхэм кьыпкIыу унагъуэм исхэм, лэжыгъэ IэнатIэ пэрытхэм яку кьыдэхъуэ зэхушытыкIэхэм, я псэукIэм драмэ лэжыгъэхэр теухуа зэрыхьур. Лъэхъэнэм и лIыхъужьыщIэм и хьэл-щэным и пщальэ абы и фIэщхъуныгъэр, зэхэщIыкIыр лъабжьэ хуэщIыныр, апхуэдэ Iуэху бгъэдыхъэкIэм кьишэ щыуагъэхэр.

Лъэхъэнэгъум и образым пьесэхэм цагъуэт зыужьыныгъэр, IэпкьлэпкькIи псэки кьэщIэрэщIэжыным ар зэрыхушIэкъур (Шортэн А., КъардэнгъушI З., Акъсырэ З., Дудар Хь. Журт Б., Дэбагъуэ М., нэгъуэщIхэми я драмэ лэжыгъэхэр).

IутIыж Борис. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и щIэныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ.

IутIыжым и тхыдэ драмэ лэжыгъэхэр зытеухуамрэ кьалэт гупсысэхэмрэ. Лъэпкь литературэм и хабзэхэмрэ дунейпсо драматургием и классикэ унэтIыныгъэхэмрэ тхакIуэм и тхыдэ драмэ лэжыгъэхэм Iэзу зэрыщызэхуанэр («Тыргъэтауэ», «Лыгъажэ жэщ», «Кхъужьейбэ», «Эдип», н.). УсэбзэкIэ тха пьесэхэм яхэль кьыщхъэщыкIыныгъэ нэхьыщхъэхэр.

Лъэпкь комедиографием IутIыжым хуищIа хэльхъэныгъэр («Шамхъун и фызышэ», «ГушыIэ махуэ апщий!» комедиехэр, «Ажэгъафэ джэгухэр» циклым хыхъэ комедиехэр, «Гуащэмыдэхъэблэ» водевилыр, Хьэцацэ дахэ» фарсыр, «Хьэпэщыпхэ», «Жьэмыгъуэ Африкэм», «Жьэмыгъуэ Америкэм» пьесэхэр, нэгъуэщIхэри).

«Тыргъэтауэ» драмэр. Лъэпкьым и тхыдэ жыжьэм теухуа пьесэр иджырей ди гъащIэм кьыпэджэжу зэрыщытыр. Драмэм кьыщиIуэтгэж тхыдэ Iуэхугъуэхэм тхакIуэм и персонажхэр зэрыхишэ щIыкIэр, абыкIэ кьигъэсэбэп художественнэ Iэмалхэр.

«Тыргъэтауэ» пьесэр лъэпкь драматургием и хэльхъэныгъэ ину зэрыщытыр.

Дэбагъуэ Мухьэмэд. Тхаклуэм и гьащлэмрэ и литературэ лэжьыгьэмрэ.

«Анэр нэм хуэдэш» пьесэм щлэль гупсысэ нэхьыщхьэр. Кьалэмрэ кьуажэмрэ щыпсэухэм я гьащлэр лэныкьуэ куэдкIэ зэрызпыщлар, зыр адреим хуэныкьуэу зэрыщытыр драмэм кьызэрыщыгьэльэгьуар. Ныбжьыщлэхэр зылууэ гугьуехьхэр, ахэр кьызэнэкIыным хуэунэтлауэ яч лэабакьуэхэр, абыхэм я пэжагьыр.

Драмэм хэт цыхубз образхэр: Сэчинат, Зое, Хужьэ сымэ. Пьесэм кьыхэхьпхьэ дерсхэр; и гьэпсклэр, диалогымрэ монологымрэ я кьэгьэсэбэпыкIэр.

Льэпкь литературэ щлэныгьэмрэ литературэ критикэмрэ. Адыгэ литературэм и зыужьыкIэр, жанрхэр, художественнэ Iэмалхэм я кьэгьэсэбэпыкIэр, IуэрыIуатэмрэ литературэмрэ я зэхушытыкIэр, нэгьуэщI унэтIыныгьэхэри кьэхутэным, джыным хуэунэтлауэ литературэ щлэныгьэм зыIэригьэхьа ехьулIэныгьэхэр. Адыгэ литературэ щлэныгьэм хэлхьэныгьэ щхьэпэ хуэхьуа лэжьыгьэхэр, ахэр зи Iэдакьэ кьыщлэкла еджагьэшхуэхэмрэ критикхэмрэ: Шэвлокьуэ П. («Тхаклуэмрэ гьащлэмрэ», «Гьащлэм и пшыналъ»), Сокьур М. («Литературэм и бакьуэкIэ»), Хьэклуашэ А. («Япэ адыгэ тхаклуэхэр», «ЩоджэнцIыкIу Алий», ЕхьулIэныгьэм и хэкIыпIэхэр», «Адыгэ усэ гьэпсыкIэ»), Налэ З. («Кьэбэрдэи поэтиер зауэ нэужьым», «Джэгуаклуэмрэ усакуэмрэ», «Льабжьэмрэ щхьэкIэмрэ», «Адаб Баксанского культурного движения»), КIурашын Б. («Хасэ», «Упсэу: литературэм, искусствэм теухуа тхыгьэхэр»), Кьэрмокьуэ Хь. («Дэрэжэгуэ», «Тхаклуэмрэ зэманымрэ»), Мусукаевэ А. («Поиски и свершения», «Ответственность перед временем», «Северокавказский роман»), Кьэжэр Хь. («Ди прозэм и лэабакьуэщIэ», «Зыужьыныгьэм и гьуэгуэгуэ»), КхьуэIуфэ Хь. («В зеркале социальной жизни»), Шэвлокьуэ П. («Тхаклуэм рэ гьащлэмрэ», «Гьащлэм и пэж», «Гьащлэм и пшыналъ»), Тхьэгьэзит Ю. («Адыгэ роман», «зы кьуэпскIэ зэпхаш»), нэгьуэщIхэри.

Адыгэ литературэр 80 гьэхэм – зэхуэакIыныгьэхэм (перестройкэм) я ильэсхэм. Льэпкь литературэр лээхьэнэщIэм хуэзыгьэхьэзыра жылагьуэ, политикэ Iуэхугьуэхэр. А лээхьэнэм адыгэ литературэр гьэунэхуныгьэ гугьухэм кьахэкIыу гьуэгуэщIэ зэрытехьар, художественнэ унэтIыныгьэщIэхэр, методьщIэхэр кьызэрищтар, льэпкьым и тхьдэ гьуэгуанэм щлэрыщIэу ириплэжьыныр, блэклам кьыхэхьпхьэ дерсхэр игьэбелджылын хуей зэрыхьуар.

Льэпкь литературэр зэрыкIуэну гьуэгур убзыхунымкIэ тхаклуэхэм я съездхэм яIа мыхьэнэр, абыхэм кьыщашта унафэхэр.

ЗэхуэакIыныгьэхэм я ильэсхэм дунейм кьытехьа художественнэ тхыгьэхэм хэлъ щхьэхуэныгьэхэр: ехьулIэныгьэхэмрэ щыуагьэхэмрэ.

Кьэбэрдэи-шэрджэс литературэр совет лээхьэнэ нэужьым

(XX лIэщыгьуэм и 90 гьэхэр – XXI лIэщыгьуэм и япэ ильэсищIыр)

Хэзыгьэгьуазэ. XX лIэщыгьуэм и 80–90 гьэхэмрэ XXI лIэщыгьуэм и япэ ильэсищIымырэ кьэралым, жылагьуэм кьыщыхьуа тхьдэ Iуэхугьуэшхуэхэмрэ льэпкь литературэмрэ. Урысей Федерациэм и льэпкьыбэ литературэм кьыщыхьуа зэхуэакIыныгьэхэр: художественнэ унэтIыныгьэхэр, методьщIэхэр. Урыс литературэ: реализмэмрэ постмодернизмэмрэ. Постреализм – реализмэмрэ постмодернизмэмрэ я льабжьэхэр зэышалIэ художественнэ дунейр. Шэч кьызытрамыхьэжу кьекIуэкла эстетикэ льапIэныгьэхэм нэгьуэщIу бгьэдыхьэныр, цыхур зыхэпсэукI щэнхабзэ кьэхуэ дунейр кьэлытэныр. Апхуэдэ литературэ унэтIыныгьэхэм ехьэллауэ щыIэ Iуэху еплыкIэхэр, литературэ щлэныгьэр абыхэм зэрахушытыр.

Литературэм и теплэм зэрызыхьуэжар, ар плыфэбэ зэрыхьуар. Литературэмрэ рынокымрэ. «ЕджэгуафIэ (массовэ) литературэкIэ» зэджэр, абы и поэтикэм и щэн нэхьыщхьэхэр.

90 гьэхэм я япэ ильэсхэм адыгэ литературэр зэрыта щытыкIэ гугьур; художественнэ тхыгьэщIэу а зэманым кьыдэклэр мащIэ дыдэ зэрыхьугьар, абы и щхьэусыгьуэхэр. Гьэунэхуныгьэ гугьухэм кьахэкIыу литературэр гьуэгуэщIэ зэрытехьар. Ар убзыхунымкIэ 80–90 гьэхэм кьыдэкIыу щыта литературэ-художественнэ, щлэныгьэ

журналхэм ягъээщІа къалэнхэр («Іуащхьэмахуэ», «Литературная Кабардино-Балкария», «Зэкъошныгъ», «Псаль», «Гъуазэ», «Адыгэ хэку», «ЩІэплъыпІэ», «Вопросы кавказской филологии», нэгъуэщІхэри). Лъэпкъ литературэмрэ публицистикэмрэ.

90 гъэхэм Къэбэрдей-Балъкъэрым и тхакІуэхэм ирагъэкІуэкІа съездхэр, лъэпкъ литературэхэм зегъэужьыным теухуауэ абыхэм къыщашта унафэхэр. Адыгэ (адыгей, къэбэрдей-шэрджэс) литературэхэр гъунэгъу зэхуэщІыным ехьэллауэ екІуэкІа лэжыгъэхэр, абыхэм хэхэс адыгэ литературэ гъэщІэгъуэныр къазэрыхэуэвэжар. Хэхэс адыгэхэм я художественнэ дунейм хэкурысхэр щыгъуазэ хуэщІыным ехьэллауэ а лъэхъэнэм къыдэкІуэ шыта напэкІуэщІ щхьэхуэхэр: «Си дуней», «Щикъухьащ адыгэр дунейжым» («Адыгэ псаль»), «Ди лъэпкъэгъухэм я деж» («Іуащхьэмахуэ»), «Хэхэс адыгэхэр» («Адыгэ макъ»), нэгъуэщІхэри.

Адыгей, къэбэрдей-шэрджэс тхыбзэхэр зэщхь щІыным, алыфбейхэмрэ пэжырытхэмрэ зэхуээкІыныгъэхэр хэлъхъэным теухуа екІуэкІа лэжыгъэхэр, абыхэм къарикІуахэр.

Совет нэужь лъэхъэнэм лъэпкъ прозэм къыщыхьуа зэхуээкІыныгъэхэр. Эстетикэ гъунапкъэщІэхэр къэгъэІурыщІэныр, псальэм и къарур, и купщІэр къэлэтыныр, лъэпкъ тхыдэм и напэкІуэщІ зэхуэщІауэ шытахэр къызэІухыжыныр адыгэ прозэм къалэн нэхъыщхьэ зэрыхуэхуар.

ТхакІуэхэм я хуитыныгъэхэм зэрыхэхуар, къагъэсэбэп художественнэ Іэмалхэм зэрызаубгъуар: тхыгъэхэм лиризмэр ебэкІ зэрыхуар, абы щыгъуэми тегъэщІапІэ ящІ документхэм я щІІэр къэлэтауэ.

Я ІэдакъэщІэкІхэр жанркІи, тематикэкІи зэмылІэужыгъуэ щІыным къыдэкІуэу, художественнэ флагыр къэлэтыным, езы лъэпкъым къыгъэщІыжа гупсысэ куухэмрэ дуней еплъыкІэ щхьэхуэмрэ (абы пыщІауэ нэщэнэхэмрэ дамыгъэхэмрэ къэгъэсэбэпыныр, ІуэрыІуатэ, миф хьыбархэр художественнэ тхыгъэм и пкъым хэгъээзэгъэныр) лъабжьэ хуэщІыныр тхакІуэхэм нэхъыбэрэ къагъэсэбэп зэрыхуар. Прозэ тхыгъэхэм къыщашт гупсысэри и художественнэ флагыри а Іэмалхэм къызэралэтар.

Лъэхъэнэ зэблэкІыгъуэм къыгъэщІа тхыгъэхэр, абыхэм яІэ къыщхьэщыкІыныгъэ нэхъыщхьэхэр. Лъэхъэнэ зэблэкІыгъуэм къыгъэщІ гугъуехьхэм тхакІуэхэр гуитІщхьитІ ищІауэ зэрыщытар. Ар наІуэу къызытешыж тхыгъэхэр: Гъубж М. «Іушым хешыр езым и «Шыхульагъуэ», «Дыгъужь лъакъуитІ», ХьэхъупащІэ Хь. «ГущІэгъуншэ», Журт Б. «Гъуэжъкуий» романхэр, Хьэх С. «Махуэм дунейр и кІыхьагъщ», «Сигу, къэувыІи сызыльэщІэгъэхьэ!», МафІэдз С. «Мыхьур», Налэ З. «ПхьащІэр Іэээмэ, мээри благъэщ», Елгъэр К. «ШейтІан къафэ», Бозий Л. «Гъуэгу нашэкъашэ» повестхэр, нэгъуэщІхэри.

Тхыдэмрэ лъэпкъ прозэмрэ. Цыхубэм, лъэпкъым къыдекІуэкІ лъапІэныгъэ нэхъыщхьэхэр адыгэ прозэм тепщэ щыхьуныр: цыхумрэ тхыдэмрэ, цыхумрэ щІыуэпсымрэ.

Адыгэм и блэкІа жыжьэм теухуа тхыгъэхэр. Цыху щхьэ закъуэм тхыдэ къэхьукъащІэхэм щыгъэзащІэ къалэныр: апхуэдэ къэхьукъащІэхэм я курыкупсэм къыхэхутэ лыхьужьым и зэхэщІыкІым зэрызиуэщІыр, и жыджэрагъым зэрыхэхуэр, къэзыухьуреихьхэм я пащхьэ щихь жэуапыр нэхь ин зэрыхьур прозэщІэм къызэригъэлабгъуэ Іэмалхэр.

Тхыдэ Іуэхугъуэхэр убгъуауэ (панорамнэу) къэгъэльэгъуэныр лъэпкъ прозэм гъуазэ зэрыхуэхуар. Кавказ зауэмрэ ИстамбылакІуэмрэ, «политикэ залымыгъэм и ильэсхэмрэ» Хэку зауэшхуэмрэ, къэралыр «и пІэм щиджыхьа лъэхъэнэмрэ» зэхуээкІыныгъэхэмрэ (перестройкэмрэ), адыгэм и блэкІа гъунэгъумрэ и нобэмрэ теухуа тхыдэ-философие художественнэ тхыгъэшхуэхэр: КІыщокъуэ А. «Лъапсэ», Тыуаршы А. «Псыкъельэм и макъамэхэр», АбытІэ В. «ЩІакІуэр зи унапІэ», «Нэпс шыугъэ», Кхьуэхьу Ц. «ФатІимэт», Елмэс А. «Бгъэхэм къуршым къагъээж», БакІуу М. «МафІэ лыгъей», Мэлбахьуэ Е. «ЩомыгъэтІыльам щылыхьуэ», Вэрокъуэ В. «Лей зыхуэгъэгъум къахурегъэгъу», Жылэтеж С. «Пащтыхь хужьым и лыкІуэ», романхэр, Щамырзэ І.

«Махуэ льяпIэр кьэсыпат», Мыз А. «Шожэх аддэ жыжьэу Урыху», ХьэIупщы М. «Хуэрэджейр мэгыагьэ» повестхэр, нэгьуэщIхэри.

Тхыдэ кьэхьукьащIэхэр, льяпкьым кьыдекIуэклI хабзэ-зэхэтыкIэр зи льябжьэ прозэр.

МафIэдз Сэрэбий. ТхакIуэм и гьащIэмрэ и литературэ, щIэныгьэ лэжьыгьэхэмрэ.

ТхакIуэм и тхыдэ прозэр: «ЩIакIуэ фIыщIэ», «ХьэщIэ махуэ», «Шыдыгьу» повестхэр, «Гьыбзэ хуэфащэт», «Мыщэ льябжьанэ» романхэр, нэгьуэщIхэри. КьэхьукьащIэхэмрэ льяпкьым кьыдекIуэклI хьыбархэмрэ тхакIуэм кьызэригьэсэбэп щIыкIэр. ТхакIуэм и творчествэм хэль гьэщIэгьуэнагьхэр: жанр нэхь цыкIухэр кьыгьэсэбэпу зэгуэр итхыгьа тхыгьэхэр иужькIэ и романхэм Iыхьэ щхьэхуэу зэрыхигьэуэжыр (псальэм папщIэ, «ХьэщIэ махуэ» повестым и сюжетыр «Гьыбзэ хуэфащэт» романым зэрыхигьэхьэжар, нэгьуэщIхэри).

«Гьыбзэ хуэфащэт», «Мыщэ льябжьанэ» дилогьер: кьыщыгьэльэгьуэжа тхыдэ Iуэхугьуэхэмрэ льяхьэнэмрэ. ТхакIуэм и образ кьэгьэщIыкIэ щхьэхуэр. Зауэр зымыдэ, льяпкьым и зэIузэпэщI псэукIэм папщIэ езым и гьащIэри и унагьуэм ис дэтхэнэм и гьащIэри шапэIудз хуищIыну хьэзыр, мамырщIэкуэ хэкулIым и образ зэпэщI япэу адыгэ литературэм тхакIуэм кьызэрыхишар («Мыщэ льябжьанэ» роман). Льяпкьыр кьызэтенэн щхьэклIэ, «адыгагьэрэ цIыхугьэрэ, акьылрэ Iэзагьэрэ, зэхэщIыкIрэ зышыIэныгьэрэ» кьыгьэльэгьуээн зэрыхуейр дэтхэнэ адыгэми и фIэщI зэрыщIыпхьэр МафIэдзым и прозэм и дерс нэхьыщхьэу зэрыщытыр.

Льяпкьым и блэклIам и пэжымрэ МафIэдзым и художественнэ дунеймрэ.

ШэджыхьэщIэ Хьэмыщэ. ТхакIуэм и гьащIэмрэ и литературэ лэжьыгьэмрэ.

ШэджыхьэщIэм и прозэ тхыгьэхэр, абыхэм я кьыщхьэщIыныгьэ нэхьыщхьэхэр. XX лIэщIыгьуэм икухэм адыгэхэм я псэукIар, цIыхухэм яку кьыдэхьуэ зэхуыщытыкIэхэр «Гум псори кьонэ» романым зэфIэха зэрыщыхьуар, тхакIуэм и Iуэху еплъыкIэхэр. Романым иIэ гьэсэнныгьэ мыхьэнэр.

Льяпкь IуэрыIуатэмрэ тхыдэ прозэмрэ. **«ЛьящIэж»** романыр. XVIII лIэщIыгьуэм адыгэхэр пщыгьуэ-пщыгьуэклIэ гуэшауэ зэрыпсэуар, льяпкьыр зэкьуэгьэуэвэным, «Шэрджэс кьэралыгьуэ» кьызэгьэпэщыным куэдым я зэран кьызэрекIар романым льябжьэ зэрыхуэхьуар.

IуэрыIуатэм кьыхэщыж ЕщIэнокьуэ зэшхэмрэ романым хэт образхэмрэ. Гурыхь персонажхэмрэ гурымыхьхэмрэ. ЛьящIэж хабзэ Iейм льяпкьым зэраныгьэу кьыхуихьуэ щытар, абы адыгэхэр зэкьуиуду, цIыхухэр бий зэхуищIу кьызэрекIуэклIар. Адыгэ хабзэм, хьыбарыжьхэм, уэрэдыжьхэм, псальэжьхэмрэ жыIэгьуэхэмрэ романым щаубыд увыпIэр.

Романым и ухуэклIэм, и бзэм хэль щхьэхуэныгьэхэр.

Тьуаршы Аслээн. ТхакIуэм и гьащIэмрэ и литературэ лэжьыгьэмрэ.

Тьуаршы А. и прозэ тхыгьэхэр: «Сэтэнейр кьэгыагьэмэ», «Нобэ е зэи» романхэр, «Дыщэ бгырыпх» повестыр, рассказхэр.

Тхыдэ кьэхьукьащIэ дыджхэмрэ гурыщIэ шабэмрэ щызэхэхуэна тхыгьэхэр. **«Псыкьельэм и макьамэхэр»** романыр. Зауэмрэ мамырыгьэмрэ, гьащIэмрэ ажалымрэ, гуауэмрэ гуфIэгьуэмрэ, льягьуныгьэмрэ льягьумыхьуныгьэмрэ романым быдэу зэрыщызэпыщIар. Урыс пащтыхьым и лыкIуэ флигель-адьютант Тенджызрэ адыгэпщым ипхьу Нэтрэ я льягьуныгьэр романым купщIэ зэрыхуэхьуар. «Псыкьельэм и макьамэм дежьууэ Нэт жиIэ уэрэдыр» гьыбзэклIэ иухьыжыным хуэзышэ щхьэусыгьуэхэр.

Кавказ зауэжьым тхакIуэр зэрыхуыщытыр, абы ехьэлIа и гупсысэхэр кьызэриIуатэ щIыкIэр. Дал-Джэрий, Зед, Тенджыз, Нэт сымэ я образхэр. Тхыдэм зи цIэхэр (фIыкIи IейкIи) кьыхэна дзэзешэхэм я образхэр.

ФIым щыгугьурэ зи дунейр кьызэтекьутэж цIыхум и психологиер, и псэм щекIуэклI зэдауэр, и гурыщIэр тхакIуэм кьызэригьэльэгьуар.

Кьэрмокьуэ Мухьэмэд. ТхакIуэм и гьащIэмрэ и литературэ лэжьыгьэмрэ.

Тхаклуэм и документальнэ, лирическэ повестхэр: «Лыхъужьым и гьуэгу», «Щыхухэр иджыри мэкл», «Цыхухуэ нэпс», «Льагъуныгъэм и хьэтыркIэ», нэгъуэщIхэри.

80–90 гъэхэм «кьалэ» литературэм кыщыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэр: «купщIэншэ гьащIэмрэ» «купщIэншэ тхыдэмрэ» терминхэр, абыхэм ехьэлIауэ литературэ щIэныгъэм щыIэ Iуэху еплъыкIэхэр. Роман-гукъэкIыж, роман-ущие лIэужьыгъуэхэр. Iуэхугъуэ хэха гуэрым темыхуа (сюжетыншэ), новеллэ щхьэхуэурэ зэхэт тхыгъэм и нэщэнэхэр.

«Азэмэт», «Къоджэм угъэжейркъым» роман-дилогьер. Романхэм къагъэлыгъуэж лъэхъэнэр, абыхэм кыщыхъуэ Iуэхугъуэхэр. Тхыдэ къэхъукъащIэхэмрэ езы тхаклуэм и гьащIэ гъуэгуанэмрэ тхыгъэм зэрыщызэхэхуэнар. Тхаклуэм зэрыжиIэщи, «гьащIэ зэхэзэрыхьам дыхуэзыша лъэхъэнэм» цыхухэм я псэукIэр, ахэр зыгъэгуфIэ-зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр, я хьуэпсапIэхэр романхэм кызырэрыщыгъэлыгъуар.

Адыгагъэм, ныбжьэгъугъэм, пэжыгъэм романхэм къащылгыс щIыпIэр (Азэмэтрэ Алихъанрэ я образхэмкIэ къэгъэлыгъуэн). 50 - 70 гъэхэм къэралым, республикэм кыщыхъуа тхыдэ Iуэхугъуэхэм тхаклуэр зэрабгъэдыхьэр, абыхэм къахэхыпхьэ дерсхэр кызыэриуатэ художественнэ Iэмалхэр. Лъэпкъ тхыдэм, щэнхабзэм зи цIэ кыхэна цыхухэр (Клуаш Б., Бабич В., Бэрбэч Хь., нэгъуэщIхэри) тхыгъэм кыхэша зэрыхьур, абыхэм романым шагъэзащIэ къалэнхэр. Бзэр хьумэным, лъэпкъ щэнхабзэм зегъэужьыным ехьэлIауэ Къэрмокъуэм къиуатэ гупсысэхэр.

Езы тхаклуэм и образыр романхэм къазэрыхэщыр.

Тхаклуэм и хьэтI щхьэхуэр, и бзэр.

Цыхухэм яку дэль зэхушытыкIэхэм, я псэукIэ-зэхэтыкIэм теухуа прозэр. Лъэпкъ прозэм и пашхьэ къиува IуэхугъуэщIэхэр: зэриухынуыр псоми ящIэ тхыдэ, тхыдэ-революцэ тематикэ жэбзэжам кыпыкIыныр, цыхухэсэм и къэхутаклуэ-гъэунэхуаклуэ къалэныр и пщэ дильхьэжыныр, цыхухэм я гупсысэр зыунэтI, я псэкупсэ дунейр къэзыгъэщI жылагъуэ Iуэхугъуэхэр сэтей къэщIыныр, н.

♦ Художественнэ тхыгъэхэм психологизмэр нэхъ куу щыхъуныр, зэгуэр IэщIэщIа щыуагъэм и фэбжьыр зи псэм тель, зи гьащIэ гурыгъыр ижа цыхум и дунейр кызыIухыныр лъэпкъ литературэм зэрыщеклуэкар.

Елгъэр Кашиф. Тхаклуэм и гьащIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

Елгъэрым и прозэр: «Жэщ дыгъэ», «Мэз бгъуэщIым», «Льагъуныгъэм и бзэ», «ШейтIан къафэ», нэгъуэщIхэри. Тхаклуэм и повестхэр зытеухуамрэ абыхэм кыщигъэщI образхэмрэ.

Напэм и гьэрэщым ихуа цыхум и дунейр «Щыуагъэ» романым кызырэрыщыгъэлыгъуэжар. Щыуагъэм и гьэру псэу, и напэр и хеящIэу тэзыр зытезыльхьэжа цыхум (МыващIэ Хьэжбатыр) и образыр лъэпкъ прозэм тхаклуэм кызырэрыхишар. Тхаклуэм и романым щIильхьа гупсысэм, психологизмэм, художественнэ дерсым я кууагъыр.

Романым и гьэпсыкIэр, и сюжетыр (Хьэжбатыр и къеклуэкIыкIар зэрыт тетрадыр), и бзэр. Тхыгъэм тхыдэ къэхъукъащIэхэм шаубыд увыпIэр.

♦ XX лIэщIыгъуэм и кIэух ильгъэхэмрэ «гьащIэм и гъуазэр» зыфIэкIуэда цыхухэмрэ, абыхэм я образхэр лъэпкъ литературэм кыхыхьэныр.

Къанкъул Заур «Къалэм дэгъуэщыхьа» и повестыр. ГьащIэм и пэжымрэ нэкъыфIэщI дунеймрэ (абсурдымрэ), фIэщхъуныгъэмрэ фантастикэмрэ тхыгъэм щызэшэлIэныр. Автопсихологическэ лыхъужьым и образым Къанкъулым и прозэм (и рассказхэри хэту) щыубыд увыпIэр.

НыбжьыщIэм и псэр гугъуэ езыгъэхь, «гупсэхугъуэ» къезымыт, и псэр зыхуз Iуэхугъуэхэр повестым кызырэрыщыгъэлыгъуар. Миф хьыбархэмрэ нэкъыфIэщI Iуэхугъуэхэмрэ повестым и сюжетым тхаклуэм кызырэрыпх щIыкIэр, кыгъэсэбэл художественнэ Iэмалхэр.

♦ Iуэху еплъыкIэ зэхьэлIэгъуейхэр (эклектизм) зэшэлIэныр, апхуэдэхэр художественнэ конфликтым лъабжьэ хуэщIыныр. **Мэзыхьэ Б., Елмэс А., КIэрэф М.,**

Шэджихьэщлэ Хь., Кхьуэлүфэ Хь., Ацкьан Р., Хьэлүпщы М., Мыз А. сымэ я повестхэмрэ рассказхэмрэ.

Цыхум и хьуэпсапэмрэ ар зыхэпсэукI дунеймрэ я зэныкьуэкьур щынэхьыщхьэ льэпкь прозэр. **КIэрэф Мухьэмэд** и повестхэмрэ («Льэужь е лэужь», «Сэфар», «Адэ щлэин мылькь хьурэ?») рассказхэмрэ («Лыжь хьыбархэр» тхылгым ихуахэр). ТхакIуэм и образхэр кьышигьэщлэ, адыгэ хабзэмрэ нэмысымрэ кьызэригьэсэбэпыр.

Гурыщлэ хэлэтыкIахэмкIэ гьэнщIа тхыгьэхэр, апхуэдэ лэужьыгьуэхэр (повесть-драмэ, повесть-гукьэкIыж, повесть-дневник, повесть-биографии, эссе, нэгьуэщIхэри). Налэ З., Брат Хь., Хьэх С., Тхьэмокьуэ Б., Шыбзыхьуэ М., Адзын М., Шорэ А., Жылэтэж С., ГьущIо З., Бозий Л. сымэ я повестхэр. Жылагьуэм, цыхухэм яку кьыдэхьуэ зэхуштыкIэхэр, гьащIэ тепльэгьуэ щхьэхуэхэр зи льябжьэ тхыгьэ кIэщIхэр (рассказ, новеллэ, притчэ), абыхэм ягьуэта зыужьыныгьэр.

Льэпкь усыгьэр ХХ лэщIыгьуэм и кIэухым – ХХI лэщIыгьуэм и нэщIэдзэм. 80–90 гьэхэм адыгэ усыгьэм и унэтIыныгьэ нэхьыщхьэхэр, нэхьыбэрэ кьилэта темэхэр, гупсысэхэр. Идеологии зэхуэмыдэхэмрэ зэман зэблэкIыгьуэмрэ Iэнкун ящIа усыгьэм и щытыкIар (ЩоджэнцIыкIу Н., Налэ З., Кьагьырмаэ Б., КIэмыргуй Т., нэгьуэщIхэми 90 гьэхэм кьыдагьэкIа усэ тхыльхэр тегьэщIапIэ щIын). ЩоджэнцIыкIумрэ КIыщокьуэмрэ зи льябжьэр ягьэтIылыа адыгэ «усэ гьэпсыкIэ хабзэхэм» зезыгьэужьа усакIуэхэм я творчествэр (Тхьэгьэзит З. «УзэщIакIуэ», Бештокьуэ Хь. «Дуней телыджэ», Ацкьан Р. «Тхыгьэхэр», АбытIэ Хь. «Нэхульэ», Сонэ А. «Iэгу махуэ-Iэгу нэщI», Пхьэш М. «Гьуэгуанэ», Нэхуш М. «Адыгэ нэпсхэр», нэгьуэщIхэри).

ЗэхуэжIыныгьэхэм кьыздахьа псэукIэ-зэхэтыкIэмрэ хабзэщIэхэмрэ я пэжагьым, зауагьэм шэч кьатехьэныр, абыхэм кьагьэщIа гьащIэ льяпошхьэпохэр, Iуэхугьуэ зэфIэхыгьуейхэр, хэкIыпIэншагьэмрэ фIэщмыхьуныгьэмрэ льяпкь усыгьэм темэ нэхьыщхьэ щыхьуныр.

♦ «Усыгьэ IушкIэ (интеллектуальнэкIэ)» зэджэр, абы и нэщэнэхэр. Философии гупсысэ куухэм тещIыхьа поэзием и гьунапкьэхэм совет нэужь льяхьэнэм зэрызахьуэжар.

Ацкьан Руслан. «ЩхьэегьэзыпIэ», «Кьэгьэзэжыгьуэ» усэ тхыльхэр. Цыхум и гурыгьу-гурыщIэхэмрэ тепльэгьуэ, кьэхукуьащIэ гьэщIэгьуэнхэмрэ щызэхэжыхьа художественнэ дунейр. Цыхум кьыдекIуэкI льяпIэныгьэхэм усакIуэм хуиIэ бгьэдыхьэкIэщIэхэр, ахэр сэтей кьызэрищI художественнэ Iэмалхэр.

Ацкьан Р.Хь. и зэдзэкIыныгьэ лэжыгьэр. М.Ю. Лермонтовым и кавказ поэмэхуэ («Уи хамэу зэи сыщытакьым»). Налшык, 1999) усакIуэм адыгэбзэм кьригьэтIэсахэр льяпкь тэрмэш лэжыгьэм и нэхьыфI дьдэхэм зэращыщыр.

♦ Лирикэ нэсым и шапхьэхэр: цыхухгьэр, пэжыгьэр, льягьуныгьэр мотив нэхьыщхьэу зиIэ льяпкь поэзиер.

Бицу АнатоIэ. Абы и усэхэр зэманым зэрыпэджэжыр, яIэ ущииныгьэ, гьэсэнныгьэ мыхьэнэр. Бицум и тхыгьэхэр щызэхуэхьэса «Псэм и дуней», «КIуэцIырыкIыбжэ» тхыльхэр. ГьащIэм акьыл жанкIэ пхырыпIыф усакIуэм и кьэгьэщIыныгьэ нэхьыщхьэу ахэр зэрыщытыр.

УсакIуэмрэ льяпкь макьамэмрэ. Лирикым и псалгьэхэр щIэлгьу композиторхэм уэрэд куэд зэратхар.

♦ Льяпкьым хуэпэжыным, хуэлэжьэным, абы и бзэр, и хабзэр, льяхьэнэ кIыхькIэ зэригьэпэща льяпIэныгьэ нэхьыщхьэхэр хьумэным кьыхуезыджэ (патриотыгьэ зыхэль) адыгэ усыгьэр.

Бемырзэ Мухьэдин. УсакIуэм и усэ тхыль нэхьыфIхэр: «Уэрэду сиIэр уэрщ», «ДыгьафIэ уэс», «Адыгэу уштыныр гугьуш» усэ тхыльхэр.

И льяпкьымрэ, зыужьыныгьэм хуэлажьэ абы и цыху пэрытхэмрэ усакIуэм зэриIэт зэгьэпщэныгьэхэр.

УсакIуэм и льягьуныгьэ, пейзаж лирикэр. Ахэр льяпкь усыгьэм фIыпIэу зэрыщытыр.

♦ Адыгэ литературэбзэм зэрызиужам и шапхьэхэр щынэралъагъу, лъэпкъым и хьуэпсапIэ нэхухэр бзэм и дахагъэмкIэ, и IэфIагъымкIэ зыхозыгъащIэ усыгъэр.

Уэрзей Афлик («ЛIэщIыгъуэхэр зэподжэж», «Гъуэгу махуэ», «Iуашхьэжь», «Кхъужьей къудамэ» усэ тхыльхэр).

ЦIыхумрэ ар къэзыухъуреихь дунеймрэ зэхуэфашэу, щIэщыгъуэу кызырызедекIуэкIын хуейм усакIуэм кызызрыхъуриджэр.

Уэрзей А. и сонетхэмрэ сонет Iэрамэхэмрэ. УсакIуэм лъэпкъ усэ гъэпсыкIэм зэрызригъэхъужар, абы хуищIа хэльхьэныгъэхэр.

♦ Социальнэ зэхуэмыдэныгъэр нэхъ куу зэрыхъур, цIыхухэм яку кыдэхъуэ зэхушытыкIэхэр абы зэрихъужыр, цIыхумрэ ар къэзыухъуреихьхэмрэ теухуа лъэпкъ усыгъэр.

Мыкъуэжь АнатоIэ. ГъащIэ гъуэгуанэ гугъу къэзыкIуа адыгэмрэ иджырей земанымрэ теухуа усэхэр («Лъэхъэнэ», «Къэрэгъул бжыхь» усэ тхыльхэр).

Лей зытехьэ, дэкъуза цIыхум кыщхьэщыжыныр Мыкъуэжь А. и усыгъэм нэщэнэ нэхьыщхьэ зэрыхуэхъуар. ЦIыхур фIыуэ лъагъуным, и пщIэр къэлэтыным ехьэлIауэ абы и усэхэм хэль пафосыр, лиризм куур, Iушыгъэ-ушииныгъэр. Нэхугъэм, цIыхугъэм ухезыджэу усакIуэм и IэдакъэщIэкIэхэм къахэIукI хьуэпсапIэ лъагэхэр.

УсакIуэм и творчествэм хэль щхьэхуэныгъэхэмрэ абыхэм теухуауэ щыIэ щIэныгъэ лэжыгъэхэмрэ.

♦ Лъэпкъ тхыдэм, абы и лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэм теухуа усыгъэр.

Сонэ Абдулчэрим. «Iэгу махуэ-IщI жэщ» усэ тхыльыр.

УсакIуэм тхыдэр кызызригъэлагъуэ образхэр, лъэпкъым и блэкIам хуиIэ шытыкIэр, и гурыльхэр кыIуэтэн щхьэкIэ тегъэщIапIэ ищI шапхьэхэр. УсакIуэм и псалъэхэр зыщIэлъ уэрэдхэр, абыхэм я мыхьэнэр.

Иужь илъэсхэм лъэпкъ литературэм кыыхыха усакIуэхэмрэ абыхэм я творчествэм гу нэхъ зылъытапхъуэ хэльхэмрэ. УсакIуэ щIалэхэр нэхъ зыхуэусэ, ягъэлапIэ темэхэр: цIыхум и гурыгъу-гурыщIэхэр, и нобэрей псэукIэр, ар зыгъэпIейтей е зыгъэгугъуэ Iуэхугъуэхэр, лъэпкъхэм, унагъуэхэм, благъэ-Iыхьлыхэм яку кыдэхъуэ зэхушытыкIэхэр, адыгэм и къэкIуэным зэрэплъыр, нэгъуэщIэхэри.

УсакIуэхэу Хьэту П. («Псэгъэкъабзэ», «Бжыхьэ удж»), Жыкъуэ Гъу. («Кърухэм я уэрэд»), МахуэлI Н. («Гум и пшыналъэ», «Мывэм сопсалъэ»), ГъушIо З. («Шэху уэздыгъэ»), Лъостэн М. («Нэхуш гупсысэхэр»), Къаныкъуэ З. («Уэрэ сэрэ»), Бэлагъы Л. («ГъэунэхупIэ»), Лыкъуэжь Н. («КъапщIийхэр»), ПшыукI Л. («Си гум и IэпапIэ»), Хьэвжокъуэ Л. («Гухэль налъэ»), нэгъуэщIэхэри езыхэм я дуй еплъыкIэ хэха яIуэ лъэпкъ поэиэм кызызрыхыхар, зыужыныгъэ зэрагъуэтар. Абыхэм я лирикэм лъагъуныгъэ, гуапагъэ, дахагъэ темэхэр ебэкIуэ, я псалъэхэр щIэщыгъуэу, «сленг щхьэхуэ» яIуэ зэрышытыр.

Адыгэ сабий литературэр. ЩIэблэр псэкIэ къулейуэ, дунейм и пIалъэ ищIэу, гъащIэм и дахагъэмрэ и лъапIагъымрэ кыгурыIуэу къэгъэтэджнынымкIэ сабий литературэм игъэзащIэ къалэныр.

Лъэпкъ сабий литературэр зэрызэфIэувар, абы кыкIуа гъуэгуанэр, лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэм сабийхэм псэемыблэжу хуэлэжъа тхакIуэ пажэхэр.

Дахагъэр, анэдэльхубзэм и IэфIыр ныбжыщIэм зыхегъэщIэным хуэгъэпсауэ иужь илъэсхэм кыдэкIа сабий тхыльхэр: Наллэ З. «Нанэ и псэ-дадэ и бзэ», «Щэнгъасэ»; Щоджэн Л. «Уэрэдхэр», «Лэгъупыкъуэ», «Мэдэ цIыкIуэ», «Еджэрей цIыкIухэр»; Вындыжъ М. («Сабийгъуэ гъуэгу»), Хьэх С. «Дадэкъуапэ», Шыбзыхъуэ М. «ГъащIэ», Къагъырмаэ Б. «Мыщэжыкъуэ», Брай А. «Зэмыжъа зэIушIэхэр», ПхытIыкI Ю. «Iэбэдзыуэ», Тау Н. «НэкIуху», «Мэшбэв», нэгъуэщIэхэри.

Адыгэ сабий литературэм и нобэрей шытыкIэмрэ и къэкIуэнымрэ ехьэлIауэ щыIэ щIэныгъэ лэжыгъэхэр.

Лъэпкъ драматургиэмрэ иджырей лъэхъэнэмрэ. Совет нэужь лъэхъэнэм лъэпкъ драматургиэм кыыхэхъуа лэжыгъэщIэхэр, ахэр нэхьыбэу зытеухуар, жанрхэм

ящыщу нэхьыбэрэ ди тхаклуэхэм кьаггэсэбэпыр. Лъэпкь комедиографием зыужьыныггэ нэхь щиггэуэтам и щхьэусыггэуэхэр.

ДызыхэпсэукI гьащIэм и теплггэуэхэр льябжьэ зыхуэхьуа драмэ лэжьыггэхэр: IутIыж Б. «ГушыIэ махуэ апщий!», «Дунейр театрщ», «Трагедиехэр» тхыльхэм ихуа пьесэхэр; Дэбаггэуэ М. «Iэпхьуалггэ телыджэ», «Анэр нэм хуэдэщ» пьесэхэр; Журт Б. «Кьалэн хьэлгэ», «Малгхьэ хьарзынэ»; Кьаныкгэуэ З. «Наггэуэ и унаггэуэр», Думэн М. «Уэлий и парашют», Тут Т. «Туанэ», «Зэи жумыIэ зэи», нэггэуэщIхэри.

ЗэдзэкIыныггэ лэжьыггэмрэ иджьырей лъэпкь литературэмрэ. Лъэпкь литературэхэр гьунэггэуэ зэхуэщIынымкIэ, я ехьулIэныггэхэмкIэ зэрыщIэнымкIэ зэдзэкIыныггэ лэжьыггэм иIэ мыхьэнэр. Тхаклуэ-зэдзэкIаклуэ нэхьыжгхэм я шапхьэхэр, ахэр зи ггэуазэ ди зэдзэкIаклуэ нэхьыфIхэмрэ абыхэм я лэжьыггэхэмрэ (Тхьэггэзит З., Ацкьан Р., Уэрзэй А., Мэремыкгэуэ Л., Мэзыхьэ Б., Хьэх С., нэггэуэщIхэри).

ХамэбзэхэмкIэ хэхэс адыггэхэм кьаггэщIа художественнэ хьуггэуэфIыггэуэр хэкурыс адыггэхэм я щэнхабзэм кьыхэлгхьэжыныр совет нэужь лгэхьэнэм кьалэн хэха зэрыхьуар, абыкIэ лэжьыггэ нэхьыбэ зыщIа зэдзэкIаклуэхэр (Кьэрмокгэуэ Хь., ХьэфIыщIэ М., Тьымыжь Хь., Кьалмыкь А., Уэрзэй А., Кьумыкгэуэ М., Дыггэужь Ф., Едыдж Н., нэггэуэщIхэри). Хэхэс адыггэ тхаклуэхэм я тхыггэхэу ди деж кьыщыдэкIахэр (Кьандур М. «Кавказ» романыр (ЗэзыдзэкIар Кьэрмокгэуэ Хь.); Iэпщакгэ З. «Сосрыкгэуэ и кIуэдыкIар» (ЗэзыдзэкIар Кьалмыкь А.); «ЩIэин» (хэхэс адыггэ тхаклуэхэм я тхыггэхэр, зэзыдзэкIар Кьэрмокгэуэ Хь.); «Хэхэс дуней» (хэхэс адыггэхэм я тхыггэ кьыхэхэхэр, ЗэзыдзэкIар Тьымыжь Хь., Едыдж Н.); Кьумыкгэуэ М. хьэрпыбзэкIэ зэридзэкIыу кьыдиггэклэ тхыльхэр), нэггэуэщIхэри.

ЗэдзэкIыныггэ лэжьыггэм пыщIа Iуэхуггэуэ гуггэхэр, ахэр зэфIэха хьунымкIэ щыIэ хэкIыпIэхэр.

Иджырей литературэ щIэныггэмрэ критикэмрэ. Адыггэ литературэм и зыужьыкIэр, иджьырей литературэмрэ Iуэрыуатэмрэ я зэхуэщытыкIэр, Урысейм и лъэпкьыбэ литературэм кьыщыхьуэ зэхуэжьыныггэхэр зыдж литературэ щIэныггэр. Иужьрей зэманым абы щIэуэ кьыхэхьуа лэжьыггэхэр, унэтIаклуэ, ггэуэггэуэ льяггэуэ кьалэн абыхэм зэраггэзащIэр.

Лъэпкь литературэдг-щIэныггэлIхэмрэ критикхэмрэ (ХьэкIуащэ А., Налэ З., Бэчыжь Л., Хьупсырокгэуэ Хь., Баклуу Хь., Ггэут I., Мусукаевэ А., КхьуэIуфэ Хь., Кьэжэр Хь., Тхьэггэзит Ю., КхьуэIфэ Хь., Кьэрмокгэуэ Хь., Кьэжэр Хь., Тьымыжь Хь., Бакь З., Кьудей З., Абазэ А., нэггэуэщIхэми) я лэжьыггэ нэхьыфIхэр.

ХамэбзэкIэ тхэ тхаклуэхэмрэ лъэпкь литературэмрэ. ХамэбзэкIэ художественнэ тхыггэхэр кьэггэщIыным и щхьэусыггэуэ нэхьыщхьэхэр. Лъэпкь литературэ щIэныггэр апхуэдэ тхыггэхэм зэрыбггэдыхьэ щIыкIэхэр. XIX лэщIыггэуэм псэуа адыггэ узэщIаклуэхэмрэ нэггэуэщIыбзэкIэ (урысыбзэкIэ, тыркубзэкIэ, иджьылызыбзэкIэ, хьэрпыбзэкIэ) тхэ иджьырей тхаклуэхэмрэ.

Зыщыщ лъэпкькIэ адыггэуэ, ауэ урысыбзэкIэ тхэ тхаклуэхэм я тхыггэ нэхьыфIхэр: Кьущхьэунэ А. «Унаут» повестыр, «Сауна» романыр; Адыггэ Т. «Щит Тибарда» романыр; Емкьуж М. «Всемирный потоп», «Ночь Кадар»; Вэрокгэуэ В. «Прощающие да простят» романыр, ХьэкIуащэ М. «Возвращение домой» романыр, Мэкьуауэ А. и рассказхэр, нэггэуэщIхэри.

Лъэпкьым и художественнэ дуней льяггэуэ щхьэхуэр абыхэм кьызэрыщыггэлггэуэр, хамэ тхыльеджэр а дунейм щыггэуазэ хьунымкIэ апхуэдэ тхыггэхэм я мыхьэнэр.

«ЕджэггэуафIэ (беллетристикэ, массовэ) литературэкIэ» зэджэр, абы лъэпкь литературэм щиггэзащIэ кьалэныр. XX лэщIыггэуэм и кIэхэм литературэр лэужьыггэуэ куэду зетепщыкI зэрыхьуар, абы и плыфэхэр. Литатурэмрэ рынокымрэ. Социалист реализмэм и кхьупхьэм кьикIа литературэм и кьуэпсхэм лэныкгэуэ куэдкIэ зэрызадзар. «Массовэ литературэм» и поэтикэм хэлг кьыщхьэщыкIыныггэ нэхьыщхьэхэр. Беллетристикэмрэ иджьырей литературэ щIэныггэмрэ. **АбытIэ В.** («Тенджызищым я

тхьэгуащэ», «Хамэ фыз», «КӀуакӀужь», «Дыгъужьынэ» романхэр, «Ламэ», «Индыл и зы щэху» повестхэр, нэгъуэщӀхэри), **Къанкъул ФӀ.** («Гум и уэрэдхэр», «Ар си Заремэщ» усэ тхыльхэр), **Пщыгъусэ А.** («Аникет», «Путь к вершине», «Меоты», «Царь хатти Анитта», «Царь хатти Питхана»), **Сэрахэ А.** («Расплата», «Опознание», «Дело-Табак», «Война», «Роковая тайна» повестхэр, «Схватка с призраком» романыр, нэгъуэщӀхэри) сымэ я художественнэ прозэм хэль гъэщӀгъуэнагъхэр, иджырей тхыльеджэр апхуэдэ къэгъэщӀыныгъэм (продукцэм) зэрхушытыр.

Зманымрэ лъэпкъ литературэмрэ. Лъэпкъ литературэм къикӀуа гъуэгуанэр, лъэхъэнэ зэхуэмдэхэм абы къыщыхъуа зэхъуэкӀыныгъэхэр. Хэкум, лъэпкъым, цӀыхубэм быдэу пыщӀауэ ар къызэрыгъуэгурыкӀуэр. Адыгэ литературэр дунейпсо щэнхабзэм зэрхэуэр, абы хуищӀ хэльхъэныгъэр. Адыгэ литературэмрэ Урысей Федерацэм ис лъэпкъхэм я литературэхэмрэ. Ахэр зэрызэпыщӀар, зэдзэкӀыныгъэ лэжыгъэм и фӀыгъэкӀэ а литературэхэр зэрызэлъӀэсыр, нэхъ къулей зэрхъур. Урысейм шыпсэу лъэпкъхэм я щэнхабзэм зиужьынымкӀэ абы иӀэ мыхъэнэр.

Иджырей зманым лъэпкъ литературэм и пащхэ къиувэ къалэн нэхъыщхъэхэр. Хэкум, адыгэм я къэкӀуэнымкӀэ, я лъэпкъэгъухэм я зэхэщӀыкӀым зегъэужьынымкӀэ, мамырыгъэрэ зэгурыӀуэрэ лъахэм ильынымкӀэ, дахагъэм щӀӀӀлэр къыщӀӀгъэтэджэнымкӀэ адыгэ литературэм, зэрышыту лъэпкъ щэнхабзэм я лэжыкӀуэхэм яхъ жэуаплыныгъэ иныр.

**Зэреджэн тхыльхэмрэ щІэныгъэ лэжыгъэхэмрэ
(Учебно-методическая и научная литература)**

1. Адыгэ (къэбэрдэ-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Япэ том. Налшык, 2010.
2. Адыгэ (къэбэрдэ-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. ЕтІуанэ том. Налшык, 2012.
3. Абазэ А. Къэбэрдэ тхакІуэхэр. Я гъашІэмрэ я лэжыгъэхэмрэ. Карачаевск, 2011.
4. АбытІэ В. Адыгэ тхакІуэхэр. Черкесск, 2008.
5. Баков Х.И. Национально-эстетические аспекты изучения адыгской словесности. Нальчик, 2010.
6. Баков Х.И. Борис Утижев: поэт, писатель, драматург. Нальчик, 2010
7. Бекизова Л.А. Ответственность слова. Черкесск, 2007.
8. Гутов А.М. Константы в культурном пространстве. Нальчик, 2011.
9. История адыгейской литературы в 3-х томах. Майкоп, 2006.
10. Къэрмокъуэ Хь.Гъу. Тхыгъэхэр: Литературэ. Культурэ. ІуэрыІуатэ. Тхыдэ. Хьыбарыжъхэр. Таурыхъхэр. Налшык, 2007.
11. Налэ З.М. Ипэрей адыгэбзэ литературэм и антологие. Налшык, 2010.
12. Налэ З.М. «Къылышбий Исмэхьыл. МафІэм имыса усэхэр». Налшык, 2009.
13. Налоев З. Институт джегуако. Нальчик, 2011.
14. Тхагазитов Ю.М. Духовно-культурные основы кабардинской литературы. Нальчик, 2008.
15. Тпымыжь Хь.Т. Хэхэс адыгэ литературэ. Налшык, 2008.
16. Тпымыжь Хь.Т., Тхьэгъэзит Ю.М. Адыгэ лъэпкъ роман. Налшык, 2009.
17. Хапсироков Х.Х. Жизнь и литература. М., 2007.
21. ХьэкІуашцэ А.Хь. ГурыщІэм и джэрпэджэж. Налшык, 2009.
22. Шэвлөкъуэ П.Ж. Гъашцэ и пшыналъэ. Литературэ. Культурэ. Искусствэ. Налшык, 2008.

УПШЦЭХЭР (Вопросы)

1. Адыгэ литературэм и тхыдэ: зэрызэфIувар, зэрызиужьар, нобэ иIэ щытыкIэр.
2. Къэбэрдей-шэрджэс литературэм 80–90 гэхэм кыщыхъуа зэхъуэжIыныгэхэр.
3. Нало Ахьмэдхъан и «Нэхуц шу» романым лъэпкъ тхыдэмрэ IуэрыIуатэмрэ щаубыд увыпIэр.
4. Иджырей адыгэ литературэ щIэныгэмрэ критикэмрэ.
5. KIуащ БетIал и усыггэм кыщыггэсэбэпа художественнэ Iэмалхэр.
6. Жанр кIэщIхэм лъэпкъ литературэм щагъуэта зыужыныггэр.
7. ЩоджэнцIыкIу Iэдэм и повестхэм щIалэгъуалэм я пашхъэ кьиувэ кьалэн гугъухэр зэфIэха зэрыщыхъур.
8. Нарт пшыналгэхэм я поэтикэр.
9. Нэгумэ Шорэ япэ адыгэ узэщIакIуэщ икIи усакIуэщ.
10. Тхыггэзит Зубер и усыггэр, усакIуэр щыпсэу зэманыр абы кызырыщыггэлггэуар.
11. Адыгэ усэ ггэпсыкIэр кгэхутэным елжъахэр.
12. Къуажэ интеллигенцэм и ггашIэр Мысачэ Петр и повестхэм кызырыхэщыр («Кхъужьейр мэгъаггэ», «Псыхъуэгъуацэ»).
13. Бештокъуэ Хьэбас и «Мывэ лгэхгэнэ» роман-мифыр: зытеухуар, щIэлъ гупсысэ нэхъыщхгэр, и художественнэ ггэпсыкIэр.
14. Иджырей лъэпкъ прозэм психологизмэр нэхъ куу зэрыщыхъуар (Нало З., Мэзыхъэ Б., Елггэр К., Хьэх С., Къанкъул З. сымэ я тхыггэхэр теггэщIапIэу кгэщтэн).
15. КIыщокъуэ Алим и тхыдэ-революцэ романхэр: адыгэм кыпэщыт ггэуэгухэр абыхэм зэрыщыубзыхуар.
16. КIыщокъуэ Алим и «Лгэпсэ» романым и ггэпсыкIэр. Сюжетым лгэабжгэ хуэхъуа тхыдэ Iуэхуггэуэхэр.
17. ЩоджэнцIыкIу Алий адыгэ усыггэм хуищIа хэлхгэныггэхэр.
18. Адыгэ узэщIыныггэ лгэжыггэм XIX лгэщIыггэуэм зыIэриггэхгэ ехъулIэныггэхэр.
19. Журт Биберд и «Унаггэуэ» романым хэлъ конфликт нэхъыщхгэр.
20. Адыгэ тхыдэр, IуэрыIуатэр, хабзэр МафIэдз Сэрэбий и «Мыщэ лгэбжгэнэ» романым лгэабжгэ зэрыхуэхъуар.
21. Адыгэ усыггэр Хэку зауэщхуэм иужькIэ: поэтикэ, эстетикэ.
22. XX лгэщIыггэуэм и 30 гэхэм адыгэ литературэм зыIэриггэхгэ ехъулIэныггэхэмрэ иIа щыщIэныггэхэмрэ.
23. Гуаршы Аслгэн и «Псыкгелгэм и макгэмэхэр» романым щIэлъ гупсысэ нэхъыщхгэмрэ и художественнэ ггэпсыкIэмрэ.
24. Къэбэрдей-шэрджэс усыггэм и жыпхгэ нэхъыщхгэхэр.
25. Акгсырэ Залымхъан и драматургиер, тхыдэмрэ IуэрыIуатэмрэ абы щаубыд увыпIэр.
26. Нало Ахьмэдхъан и тхыггэхэм Хэку зауэщхуэр кызырыщыггэлггэуэжар.
27. ПашIэ Бгчмырзэ и усэхэмрэ и уэрэдхэмрэ: зытеухуар, я ггэпсыкIэр.
28. Лгэпкъ лгыггэмрэ хгэл-щгэнымрэ KIэрашэ Тембот и прозэм кызырыщыггэлггэуар.
29. Литературэм и пкыггэуэхэр, лгэужыггэуэхэр, жанрхэр.
30. Щомахуэ Амырхъан и прозэм лгэпкгэхэм яку дэлъ згэпщIэныггэхэмрэ згэныбжгэггэуэжар кызырыщыггэлггэуэжар.

3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена

Сдача вступительного экзамена проводится на открытых заседаниях экзаменационной комиссии с участием не менее четырех человек. В состав комиссии, принимающей экзамен по направлению, входит не менее трех преподавателей кафедр кабардинского языка и литературы и фольклора народов Северного Кавказа. Время опроса составляет не более 20 мин.

Результаты вступительных испытаний определяются оценками «отлично», «хорошо», «удовлетворительно», «неудовлетворительно» и объявляются в тот же день после оформления в установленном порядке протоколов заседаний экзаменационной комиссии.

Критерии оценки знаний экзаменуемых:

При оценке вступительного экзамена учитывается:

- правильность и осознанность содержания ответа на вопросы, полнота раскрытия понятий и закономерностей, точность употребления и трактовки специальных лингвистических терминов;
- степень сформированности интеллектуальных и научных способностей экзаменуемого;
- самостоятельность ответа;
- речевая грамотность и логическая последовательность ответа.

Оценка «отлично»:

- полно раскрыто содержание вопросов в объеме программы и рекомендованной литературы;
- четко и правильно даны определения и раскрыто содержание лингвистических понятий, корректно использованы научные термины;
- для доказательства приведены примеры;
- ответ самостоятельный, исчерпывающий, без наводящих дополнительных вопросов, с опорой на знания, приобретенные в процессе специализации по выбранному направлению филологии.

Оценка «хорошо»:

- раскрыто основное содержание вопросов;
- в основном правильно даны определения понятий и использованы научные термины;
- ответ самостоятельный;
- определения понятий, неполные, допущены нарушения последовательности изложения, небольшие неточности при использовании научных терминов или в выводах и обобщениях, исправляемые по дополнительным вопросам экзаменаторов.

Оценка «удовлетворительно»:

- усвоено основное содержание учебного материала, но изложено фрагментарно, не всегда последовательно;
- определение понятий недостаточно четкое;
- не использованы в качестве доказательства примеры или допущены

ошибки при их изложении;

- допущены ошибки и неточности в использовании научной терминологии, определении понятий.

Оценка «неудовлетворительно»:

- ответ неправильный, не раскрыто основное содержание программного материала;
- не даны ответы на вспомогательные вопросы экзаменаторов;
- допущены грубые ошибки в определении понятий, при использовании терминологии.